IOAN HAȚEGAN

*

PATRIMONIU BĂNĂȚEAN

Vol. I

EDITURA BANATUL TIMIŞOARA

Consilier editorial : Ioan Haţegan

BIBLIOTHECA BANATICA

Seria: RESTITUTIO
Numerus: I
Curator: Nicolae Ignea

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale

HAŢEGAN IOAN
Patrimoniu bănăţean I. – Editura Banatul, Timişoara, 2006, 140 p.
Patrimoniu bănăţean de Ioan Haţegan

ISBN 973-87965-0-4
978-973-87965-0-8

Coperta: NOI GRAPHICS email: noigraphics@goodnet.ro
Tehnoredactare computerizată: Rodica Nicolae
Tipar executat la: WALD PRESS

IOAN HAȚEGAN

PATRIMONIU BĂNĂȚEAN

VOLUMUL I

Editura BANATUL
TIMIŞOARA
2006

CUPRINS

II. EVUL MEDIU

III. VEACUL AL XVIII-LEA

IV. VEACUL AL XIX-LEA

V. SECOLUL XX

ÎNTÂMPINARE

Ioan Hațegan mi-a fost coleg de bancă la secția „umană” a Liceului din Sânnicolaul Mare şi, încă de atunci, țin minte, dovedea o chemare spre studiul istoriei, cum observasem eu, şeful clasei, spre deosebire de profesorul de resort, Szöcs Gyula, care nu cred că i-a dat vreodată o notă mai mare decât 7 (şapte). Dascălul era renumit atât prin exigențele sale în munca de partid (a fost secretar al organizației… *ad vitta*), în colecționarea de mărci poştale, în râvna de a organiza o expoziție memorială Bela Bartok — ceea ce noi, elevii, nu prea percepeam la dimensiunile reale, cât şi prin severitatea sa extremă la orele de istorie, 50 de minute, din care 45 erau rezervate „ascultării” la tablă, pe rând, 3, 4, 5 colegi, cât… tovarăşul profesor, mic şi gras, trăgea câte-un pui de somn, întreținut de turuiala, fie de muțenia celui/celei în situația, oarecum ingrată, de a trăi intens emoția de a raporta nivelul de cunoştințe acumulate. „Treci la loc… Ai nota 5 (cinci)”. „Hațegan… continuă…”. Şi Jean — aşa-i spuneam, ca şi acum — continua să spere, altfel zadarnic, că va fi remarcat de către sobrul şi asprul profesor, acordându-i, măcar, excepționala notă de 8 (opt), visul oricărui elev silitor. Doar eu, Bulza Teodor, am fost onorat de către, iată, regretatul Szöcs Gyula cu 10 (zece), însă numai la examenul de bacalaureat, când, probabil, a cedat în fața oportunității ca Liceul să înregistreze cel dintâi caz cu calificativ maxim la toate obiectele ultimului mare examen (de până atunci). Să nu uit: ultimele cinci minute ale orei de istoriei erau rezervate predării noii lecții, paginile… din manual.

Eu am „mers”, apoi, la Filologia timişoreană, iar Jean, la Istoria din Cluj (ulterior şi –Napoca), după care ne-am reîntâlnit, evident, nu atât de des ca în cei patru ani de liceu. Pot zice, cu ironia admisă amicului, că revederile i-au fost mai benefice lui,

decât mie, asta pentru că mi se părea că era un om necăjit, cu idealuri tocite de decepţii, de o anumită austeritate, izolare şi derută. Făcea naveta, ca dascăl de istorie, la Seceani şi nasu-i strâmb, inconfundabilă pecete din năzbâtiile copilărie-i, părea că se curbase şi mai pronunţat pe faţa sa lungă, cu pometii proeminenţi şi obrajii supţi, de tânăr ostenit de boala tristeţii ancestrale.

Pe când se cerceta, în mod organizat, cetatea medievală a Jdioarei, un sătean, scoţând argilă pentru construcţii, din malul apei, a dat de o ulcică plină cu arginţi, confirmând că întâmplarea poate juca un rol mai important în descoperirile ştiinţifice decât programele stabilite în cabinete. Monedele erau din primele secole ale erei noastre şi, cum vestea circulă, s-a aflat la judeţ cum că locuitorii din Jdioara s-au îmbogăţit peste noapte, parte din monezi fiind dăruite rudelor, prietenilor, şefilor de la CAP, miliţienilor… Am fost trimis să scriu despre senzaţionala descoperire, călătorind la poalele Munţilor Poiana Ruscăi împreună cu directorul Muzeului Banatului, Marius Moga, fost student al lui Constantin Daicoviciu şi participant la săpăturile de la Sarmisegetuza.

Seara, la întoarcerea spre Timişoara, profesorul Moga a zis, ca pentru sine: „De mâine, vai, am un post liber…”. Eu, ziarist tânăr, săritor şi curios: „Ce fel de post ?”. „Mi-a plecat un ghid …”. (Era vară, Jean al meu pierdea vremea prin oraş, în loc să-şi ajute bătrânii părinţi la muncile din grădina de legume…). Sfios, totuşi: „Am un prieten care a făcut Istoria la Cluj…”. Marius Moga mi-a rupt fraza cu nerăbdare: „Trimite-l, te rog, mâine, te rog, caută-l imediat…”. Aşa am salvat Muzeul Banatului de la un compromis istoric, aşa l-am scos din agonia estivală pe fostul meu coleg de bancă, iar acel post de circumstanţă i-a devenit, pentru mulţi ani, loc permanent de muncă. O paranteză: în Cetatea Jdioarei nu s-a mai descoperit nimic altceva, decât cele evidente: ruinele … Şi nici toţi arginţii n-au ajuns în colecţiile muzeale…

Promovând (*sic!*) redactor-şef la „Drapelul Roşu”, nu numai din aceste raţiuni, l-am tras de mânecă pe Ioan Haţegan să scrie la ziar. Îi rugasem şi pe Marius Moga şi pe Florin Medeleţ să consemneze parte din preocupările şi ştiinţa lor de excepţie în

studierea trecutului țării şi al locului. Ei, ca directori, publicau, oricum, în edițiile speciale, sub titluri — sub rezerva… uitării — precum „Muzeul, tribună de educație patriotică…”, până la Ceauşescu, sau „Muzeul, tribună de educație comunistă…”, până la moarte.

I-am rugat să scrie despre istorie şi nu despre partid şi conducătorii săi. Scriam noi, ziariştii, scriau colaboratorii, aşa cum (ni/li) se cerea, rezervându-le personalităților spații publicistice distincte, fără ingerințe ideologice. Mărturie stă colecția ziarului, ca şi impresiile şi memoria mea, cu, spre edificare, argumente trainice: G. I. Tohăneanu, Eugen Todoran, Deliu Petroiu, Vasile Tudor Crețu, Petru Ignat, Gabriel Manolescu, Cornel Ungureanu, Adrian Dinu Rachieru, Nicolae Țirioi, Mircea Şerbănescu, Al. Jebeleanu, Doru Murgu, Sergiu Levin, Damian Ureche, Marius Munteanu şi, chiar, mulți, mulți alții. Au publicat la „Drapelul Roşu”: Zoe Dumitrescu-Buşulenga, D. R. Popescu, Adrian Păunescu, Tudor Vornicu, Ştefan Popa POPA’S, Cornel Nistorescu, Octavian Ştireanu, Paul Agarici ş.a.

Fără tăgadă, în cei 45 de ani de existență ai ziarului „Drapelul Roşu” (între 1944 şi 1956 — „Luptătorul bănățean”), cel mai mult ne-a scris… Nicolae Ceauşescu, pe care, atunci, ca şi acum, de altfel, nu-l puteam respinge, mai ales formal.

Şi, totuşi, s-a făcut presă de calitate şi la Timişoara. Istoria, căci despre istorie este vorba în propoziția propusă de Jean („Scrie-mi o prefață la *Patrimoniu bănățean*”), nu poate şterge, ca o viitură a Timişului, întregul … patrimoniu al ziarului „Drapelul Roşu”, pe care eu însumi l-am … decolorat în decembrie ’89, propunând „Luptătorul bănățean” în cele vremuri de revoluție şi incertitudini, cu apariție până, nu mai ştiu precis, ianuarie sau februarie 1990.

Au muncit în redacție oameni cu certă vocație jurnalistică şi literară, care au dat consistență şi prestanță ziarului local, precum: Dumitru Mărgineanu, Ion Marin Almăjan, Ion Arieşanu, Simion Dima, Ion Jurca Rovina, Ildico Achimescu, Mirel Brateş, Marcel Tolcea, chiar şi Nicolae Pârvu, care a murit supărat pe mine din pricină că nu l-am reangajat într-un anume moment, sancționându-i

starea de ebrietate în care, la ora opt a unei dimineți, s-a înfățişat în biroul redactorului-şef…

Când am desființat „Drapelul Roşu”, la 22 decembrie, ziarul avea un tiraj mediu per apariție de 65.000 de exemplare (primul pe țară între cotidianele locale; pe locul secund, „Drum Nou” din Braşov, sub 50.000), cu 35.000 de abonamente, iar profitul era de 7 milioane lei… tari, scăzând eforturile financiare pentru susținerea celorlalte cotidiane social-politice timişorene: „Neue Banater Zeitung” (azi, un supliment al centralului „Algemeine Zeitung”), „Szabad Szo” (acum, săptămânal), precum şi a gazetei hebdomadare, în sârbo-croată, „Banatske Novine” (supraviețuind sub numele „Naşa Reci”), despre care, toate, cândva s-ar putea scrie un alt serial, Patrimoniu bănățean.

Ultima pagină de cultură a defunctului „Drapel” a apărut în 17 decembrie 1989, sub un citat generic: „*Aşa poporul meu, în tine e puterea!*”… În fiecare duminică, la centenarul morții marelui poet, la rubrica „**De ce Eminescu?**”, propusă de redacție, semnau, ca în întreg acel an, profesorii G. I. Tohăneanu şi Eugen Todoran, ale căror texte fundamentale constituie acum, din inițiativa discretă a lui Gh. Jurma, substanța singurei cărți pe care au semnat-o laolaltă. Cu acelaşi titlu, „De ce Eminescu?”. Ca o precizare, pe care mi-a mărturisit-o D. R. Popescu: nici o revistă de cultură din România nu a dedicat atâta timp şi spațiu împlinirii a o sută de ani de la dispariția lui Eminescu… A făcut-o „Drapelul Roşu”, poate şi în prelungirea altui fapt istoric bănățean: cel dintâi monument închinat lui Eminescu în România reîntregită (şi al treilea de până atunci) a fost ridicat la Sânnicolaul Mare, în 1925, atunci când Octavian Goga, prezent la eveniment, a rostit unul dintre cele mai tulburătoare discursuri de simțire națională, cu acea antologică exprimare: „*O graniță se păzeşte sau cu un corp de armată sau cu statuia unui poet legat de inimile tuturora. Voi ați ales pe cea mai tare, l-ați ales pe Poet. Lăsați-mă să vă mulțumesc, ca unul care am purces mult pe urmele Învățătorului*”…

Rubrica lui Ioan Hațegan debutase în vara anului 1988. I-am propus texte scurte, cât să rezolve, în aceeaşi ediție, o întrebare

succintă despre… ceea ce veți citi în cartea de față. Uneori i-am sugerat să caute în arhive: când s-a construit Palatul Poştei, când s-a regularizat cursul Begăi, cine, când, cum, ce, unde, de ce. Nu în fața clasei noastre de liceu şi a profesorului Szöcs (mai apoi, mândru şi de Jean şi de subsemnatul, ca şi de alt elev de-al său, Gheorghe Funar, de la „reală”, pe care, murind profesorul, n-a apucat să-i noteze prestația de după ’90…), aşadar, prin paginile de cultură ale ziarului, l-am scos pe Ioan Hațegan nu la tablă, ci la examenul de deplină capacitate: opera publicistică şi care, *in nuce*, rămâne **Patrimoniul bănățean**. E, cred, temelia pe care autorul şi-a zidit, discret şi sigur, opera ştiințifică.

Nu fără emoție şi nostalgie, în fața evidenței valorii, prelungesc tainica dorință a dascălului nostru de liceu după aproape patru decenii şi-i dau nu lui Jean, ci lui Ioan Hațegan, **doctor în istorie**, nota *10 (zece)* la maturitate. Şi îl îmbrățişez cu o statornică prețuire şi afecțiune, mulțumindu-i că mi-a răsplătit generozitatea cu imboldul onorant de a-i saluta noua carte şi cu gânduri de întâmpinare şi cu secvențe din istoria noastră comună.

Teodor Bulza

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Lucrarea de față cuprinde articolele apărute în ziarul Drapelul Roşu din Timişoara între 18 iunie 1988 şi 17 decembrie 1989. Ele au apărut în pagina a şaptea a acestui ziar, în fiecare sâmbătă, alături de contribuții ale regretatului Eugen Todoran şi a lui G. I. Tohăneanu. O întreagă pagină era consacrată exclusiv culturii.

Apariția acestor modeste articole consacrate istoriei Banatului în aceiaşi pagină cu contribuțiile literare şi lingvistice ale reputaților profesori universitari timişoreni mă onora. Succesul acestei pagini a depăşit orice aşteptări. Publicul cititor — într-o perioadă istorică critică — afla aici doar idei, fapte, oameni, ce nu aveau nici o legătură cu propaganda socialistă.

Meritul apariției şi continuității acestei pagini de cultură — cu o peridiocitate de peste 18 luni — îi aparține domnului Theodor Bulza, la acea vreme redactor şef al Drapelului Roşu şi fost student la litere al reputaților profesori la Universitatea din Timişoara. Cu atât mai mult poate surprinde apariția unui istoric. Aceasta se poate explica atât prin cercetările şi studiile publicate de acesta în reviste ştiințifice, cât mai ales prin publicistica sa istorică ce a fost publicată de alte ziare timişorene: „Neuer Weg”, „Neue Banater Zeitung”, „Szabad Szo”, „Banatske Novine”. În acest fel redactorul şef s-a convins de corectitudinea informațiilor şi de capacitatea istoricului de a susține o rubrică permanentă.

Articolele au dorit să prezinte publicului cititor aspecte din trecutul Banatului, fără nici o imixtiune din sfera politicului. Autorul a avut deplina libertate de a-şi alege subiectele şi modul lor de tratate. Nu a avut loc nici o intervenție a redacției, nici o încercare de cenzură asupra conținutului, nici o sugestie

privitoare la o epocă sau un subiect anume.

Ordinea în care au apărut articolele era aleatorie. Autorul a încercat să ofere în fiecare sâmbătă 2–3–4 subiecte din perioade istorice diferite. Au fost subiecte despre descoperiri arheologice deosebite, despre evenimente şi oameni ai evului mediu, dar şi despre epoca modernă şi — parțial — contemporană. Aşa cum veți putea constata articolele se opresc în pragul orânduirii socialiste, despre care nu amintesc deloc (de parcă nici nu ar fi existat). Şi aceste fapte se petreceau în anii 1988 şi 1989.

Aceste articole sunt prezentate acum integral dar aşezate în ordinea cronologică firească. Am ales acest mod de prezentare pentru ca cititorul să poată parcurge uşor epocile istorice şi să poată aprecia singur gândurile de atunci ale autorului.

Scopul lor a fost, şi este şi acum, acela de a familiariza publicul larg cu câteva fapte din trecutul istoric bănățean. In ce măsură s-a reuşit doar onoratul Cititor va fi în măsură să aprecieze.

Ioan Hațegan

I. ARHEOLOGIE (ANTICHITATEA)

PRIMELE SĂPĂTURI ARHEOLOGICE DIN BANAT

Acestea s-au efectuat în cursul anului 1736 din ordinul guvernatorului bănățean Andreas Hamilton în perimetrul fostelor terme romane de la Băile Herculane. Deşi scopul inițial a constat doar în repunerea în funcțiune a termelor, datorită vestigiilor descoperite aici, săpăturile au fost continuate cu mai multă grijă. Din vechile fundații, s-a scos un extrem de bogat material arheologic ce a fost trimis la Viena.

Alte săpături cunoscute s-au efectuat în cursul anului 1755, iar obiectele descoperite au fost trimise spre Viena. Vasul de transport s-a scufundat în apele Dunării lângă Buda şi din întreg materialul arheologic nu a rămas decât schița unui sarcofag roman.

PRIMUL „ARHEOLOG” BĂNĂȚEAN NICOLAE STOICA DE HAȚEG

În afara atribuțiilor sale laice şi eclesiastice, cunoscutul cronicar al Banatului, Nicolae Stoica de Hațeg, s-a ocupat şi cu adunarea prețioaselor mărturii despre trecutul ținutului său natal. El a reuşit să salveze de la pieire monumente, statui, inscripții şi monede, ieşite la iveală cu ocazia săpăturilor succesive executate pe timpul său pentru amenajarea băilor de la Herculane. Tot el este primul bănățean care a încercat să

organizeze un adăpost adecvat acestor vestigii arheologice salvate, punându-şi la dispoziţie propria casă pentru conservarea lor. Mai mult chiar, vizitatorii băilor lui Hercule beneficiau atât de vizitarea lor, cât şi de lămuriri asupra perioadei şi importanţei acestora. Locuinţa lui Stoica de Haţeg, astfel amenajată, reprezintă primul muzeu bănăţean, iar activitatea lui poate fi considerată ca pionierat în aria muzeografiei locale şi chiar româneşti. Pasionat istoric, cronicarul a făcut el însuşi săpături arheologice la Plugova, Petnic şi Sviniţa.

SILEX PALEOLITIC LA VISAG

Una dintre cele mai vechi unelte folosite de omul epocii paleolitice este considerată, şi azi, cea descoperită a Visag cu prilejul unor observaţii arheologice ale văii şi prundişului albiei pârâului Bogar. Vârful de silex are o formă ovală alungită şi extremităţile sale prezintă urme clare de prelucrare. Maniera în care fusese prelucrată această bucată de silex face trimitere la tehnica de lucru utilizată în perioada de trecere de la paleoliticul mijlociu la cel superior, deci de acum 40.000 ani. În zonele colinare şi muntoase ale Banatului, urmele prezenţei umane datează încă din paleoliticul inferior (600.000–100.000 ani î.Chr.).

AŞEZĂRILE PALEOLITICE DE LA ROMÂNEŞTI (JUDEŢUL TIMIŞ)

Descoperirile făcute în trei puncte de pe teritoriul localităţii, la „Peştera”, „Dumbrăviţa” şi pe „Dealul Viei” conduc la concluzia că ne aflăm în faţa unor aşezări semnificative pentru locuirea umană în această perioadă, dovedind şi o evoluţie de sine stătătoare a societăţii locale. În punctul

„Dumbrăvița” au fost identificate şase straturi consecutive de locuire. În cadrul celui de-al cincilea nivel a fost sesizată prezența unor ateliere de prelucrare a diferitelor roci, în vederea confecționării de unelte. La nivelul al şaselea a apărut un anume tip de unelte caracteristice paleoliticului superior.

Analizele complexe asupra diverselor unelte şi a polenului au permis specialiştilor să fixeze perioada stabilirii primilor locuitori aici, într-o perioadă mai rece, aproape glaciară, cu un peisaj dominat de plante ierboase. Nivelul următor s-a caracterizat printr-o climă foarte rece şi uscată. Nivelele trei şi patru indică o ameliorare a climei, fiind identificate specii de copaci precum stejarul, ulmul, arinul, fagul, teiul şi arțarul. Ultimele două nivele au beneficiat de o climă mult mai caldă decât primele, aşa încât şi intensitatea locuirii umane este mai mare.

AŞEZAREA NEOLITICĂ DE LA HODONI — „POCIOROANE”

Săpăturile întreprinse de un colectiv al Complexului muzeal Timiş aici — un mamelon natural aşezat la sud-vest de sat, pe drumul către Sînandrei — au dus la descoperirea aşezării neolitice, din perioada de început a acestei epoci. Din bogatul inventar, menționăm: bucăți de chirpici cu urme de nuiele de la pereții locuințelor, vase din lut ars, oase de animale, topoare de piatră, râşnițe de piatră, lame de silex şi de obsidian, greutăți de lut pentru plasa de pescuit, greutăți de lut pentru războiul de țesut vertical, mai multe grămezi de greutăți sferice pentru praştie. Studiul osteologic al oaselor de animale arată clar faptul că acestea provin nu numai de la animale vânate, ei şi de la animale domestice. Ocupațiile principale ale locuitorilor neolitici de aici erau agricultura şi creşterea animalelor. Aşezări similare se află pe teritoriul județului Timiş şi la Cenad, Dudeştii Vechi şi Parța.

FIGURINA DE LA RONAȚ

O interesantă figurină, datând din perioada neolitică, s-a descoperit într-o aşezare identificată la Ronaț, cartier al Timişoarei. Pe o bucată de vas, în relief înălțat, este înfățişată o pasăre ce se aseamănă cu un vultur heraldic, cu aripile desfăcute. Un aspect mai aparte îl reprezintă capul, cu ochiul marcat printr-o incizie profundă şi un bot masiv, deosebit de ciocul unei păsări.

Ciudata figurină de la Ronaț reprezintă — după presupunerile specialiştilor — un animal fantastic, acel vultur cu cap de leu (leontocefal), zeitate din pantheonul mitologic, mult adorată şi de mesopotamieni.

STATUETA NEOLITICĂ DE LA LIUBCOVA

În primăvara anului 1988 a fost descoperită într-o locuință de suprafață, spălată de apele Dunării, o statuetă care tinde spre titlul de glorie. Dintr-un număr oarecare de asemenea statuete, găsite împreună, aceasta se detaşează cu pregnanță. Uimiți de înfățişarea ei, arheologii încep să-i caute analogiile spre a o plasa cât mai corect într-un anume timp istoric, neoliticul.

Statueta citată se diferențiază prin câteva caracteristici: îmbrăcămintea este incizată în pasta albă şi este pictată. În mâna dreaptă, aşezată la şold, idolul feminin are un vas de o formă deosebită, pe care specialiştii înclină să-l creadă utilizat pentru libațiuni (vărsarea rituală a unui lichid pe ogorul sacru). Un alt atribut care-i conferă aproape unicitate în cadrul neoliticului românesc este masca presată pe umărul stâng. Lipsind însă capul statuetei, nu se poate şti dacă acesta era şi el mascat.

Existența unui ritual al fertilității şi fecundității era probat — pentru lumea neolitică de acum 4000–5000 de ani — prin

descoperirea unui număr mare de figurine. Dar prezența vasului de o formă cu totul specială probează acum pentru prima dată, pare-se, două dintre etapele acestui ritual; să nu uităm că suntem în perimetrul uneia dintre primele culturi agricole din istoria omenirii.

DESCOPERIRI DIN ENEOLITIC PE TERITORIUL BĂNĂȚEAN

Perioada în care uneltele de piatră „conviețuiesc" cu cele de aramă se întinde pe zece sau douăsprezece secole (circa 3700–2700/2500 î.Ch.) şi poartă numele de perioada eneolitică. Esența perioadei constă în marile uniformizări culturale, produse pe spații geografice întinse, inclusiv în zonele din cununa Carpaților.

Se înregistrează acum vizibile modificări în tehnica producerii uneltelor, înmulțindu-se topoarele perforate, unele din piatră altele — din ce în ce mai multe — din aramă; unele sunt simple, altele eu brațe duble. Securi de aramă cu gaură pentru coadă şi topoare cu lama îngustă şi muchia în formă de disc s-au descoperit la Cruceni, Satchinez, Satu-Mare de Timiş, Lipova, Orşova ş.a. Valvele de piatră pentru confecționarea lor, descoperite şi la Deta, Satchinez, confirmă existența unor ateliere locale de producție. Apare acum un tip complex de topor, cu două brațe cu buzele tăioase, plasate cruciş una față de cealaltă. Asemenea exemplare s-au descoperit la Ciacova, Lipova, Satchinez, Sînpetru German, Vinga, Orşova.

Un loc aparte îl ocupă toporul de cupru descoperit la Chişoda, un unicat până acum pe teritoriul bănățean, avându-şi analogii şi în Moldova. Este o exemplificare a relațiilor de schimb, marcând angrenarea băştinaşilor în relații comerciale cu triburi situate uneori la distanțe apreciabile.

Cele peste treizeci de locuri în care s-an identificat şi cercetat urmele unor aşezări eneolitice demonstrează o locuire apreciabil de întinsă a zonei.

AŞEZAREA DIN EPOCA BRONZULUI DE LA COMLOŞU MARE

Săpăturile arheologice întreprinse de specialiştii muzeelor timişorean şi clujean au condus la concluzia că această întinsă aşezare, de câteva hectare, datează din epoca mijlocie a bronzului. Ea se află pe dealul Cornet, la sud de localitate şi face parte din categoria de aşezări deschise. La mijloc se află un nucleu mai ridicat, înconjurat de un şanț şi apoi de un alt nivel de locuințe. În prima fază, locuințele se grupau în jurul nucleului folosit şi ca loc de refugiu. În a doua perioadă, locuințele se înmulțesc, se îndepărtează de nucleul inițial. Ele sunt construite în cea mai mare parte din lemn şi nuiele, lipite uneori cu lut.

Ceramica găsită se împarte în cele două, obişnuite, categorii: ceramica de uz comun (vase pentru provizii şi prepararea hranei) şi ceramica fină (străchini ornamentate, amforete, ceşti cu toartă). Cel mai întâlnit ornament este arcada simplă sau haşurată, alături de care există şi inciziile, brâiele alveolate, împunsăturile. S-au mai descoperit depuneri osteologice atât ca resturi menajere cât şi ca unelte. Câteva piese de bronz completează inventarul aşezării.

AŞEZAREA DIN EPOCA BRONZULUI DE LA ICTAR-BUDINȚ

În hotarul de nord-est al satului, pe un izlaz, au fost semnalate, în 1962, urme arheologice. Ele au fost revăzute în 1970, eu care prilej s-a constatat o continuitate de locuire umană pe acest loc, începând cu epoca neolitică, trecând prin epoca bronzului, a fierului, cuprinzând civilizația dacică şi apoi cea românească. Întrucât aşezarea îşi aşteaptă încă prelucrarea ştiințifică a materialelor, ca şi alte săpături arheologice, vom prezenta astăzi doar câteva dintre descoperirile epocii bronzului

şi anume ceramica.

Ceramica de la Ictar-Budinț este de calitate bună, lucrată cu mâna, din pastă compactă, bine arsă. Ceramica uzuală are culoarea brun-roşcată şi cărămizie, în timp ce cea semifină are o culoare cenuşie. Degresantul folosit la această ceramică a fost nisipul fin şi pietricelele. Decorul vaselor de uz curent este mai sărac, dar este compensat de către cel al ceramicii semifine. Aceasta este ornamentată cu incizii, impresiuni şi împunsături succesive în canal. Motivele decorative apar pe diversele părți ale vaselor, conferindu-le un aspect frumos. Ceramica de la Ictar-Budinț se aseamănă cu cea descoperită în alte locuri din zonă, ca de exemplu cu cea de la Balta Sărată – Caransebeş, vorbind elocvent despre nivelul civilizației nord-tracice de la sfârşitul epocii bronzului.

TEZAURUL DE LA SACOŞU MARE

Acest tezaur a fost descoperit în cursul anului 1961 într-o vie din preajma satului. Pentru valoarea sa deosebită, a fost depus în camera-tezaur a Muzeului de istorie a Republicii Socialiste România. Se compune din 25 de podoabe de aur, de diferite forme. În cuprinsul său există 7 brățări din bară de aur romboidală, 6 spirale de aur, 3 brățări de aur cu capetele în spirale duble, 4 fragmente de sârmă de aur, un inel masiv cu secțiunea în patru muchii, 2 pandantive în formă de spirală dublă, două fragmente de brățări. Greutatea totală a tezaurului atinge 1,298 kg. Cercetările efectuate asupra datării acestei descoperiri concluzionează că tezaurul de la Sacoşu Mare datează din secolul al XIII-lea î.Ch., din perioada de încheiere a epocii bronzului şi de trecere spre epoca fierului. Artizanii săi făceau parte din marele neam tracic, mai precis din ramura nordică a acestuia.

TUMULUL DE LA BODO (COMUNA BALINȚ)

Semnalat muzeografilor lugojeni în 1967 şi sondat arheologic în 1968, tumulul de la Bodo a oferit o interesantă surpriză. El este situat pe marginea drumului județean Balinț – Bethausen – Făget, în lunca Begăi, la 1,5 km de sat pe direcția nord-vestică. Tumulul are o formă circulară cu diametrul de 44 m şi înălțimea de 3,50 m. Se poate observa că este o movilă artificială, prin depunerea de pământ din jur. Sondajul arheologic a arătat că o parte a pământului a fost adusă de la circa 300 m, unde se afla o aşezare din epoca bronzului, identificându-se fragmentele ceramice aflate în pământul tumulului. Pe o rază de circa 1 km în jurul acestui tumul se află trei aşezări: de epoca bronzului, de sfârşit de bronz şi început de fier şi de prima epocă a fierului.

În centrul tumulului, la 0,30 m, s-a descoperit un schelet înhumat, în poziție chircită aplecat spre stânga, aşezat pe un pat de nisip presărat cu ocru. Inventarul mormântului era extrem de sărac: două aşchii de cremene şi două fragmente ceramice. După poziția lor, aceste patru obiecte par a fi fost aşezate, la înhumare, în palmele mortului.

Morminte similare — cu ocru, au mai fost descoperite doar în câteva aşezări din Moldova, în zonele Dunărea de jos şi Oltenia de sud. Acestea sunt databile în epoca bronzului şi au aparținut, probabil, unor conducători ai acestor comunități tribale. Mormântul cu ocru, găsit la Bodo, este cel mai vestic descoperit pe teritoriul României.

TUMULUL DE LA SUSANI

În vatra satului, la punctul numit „Grămurada lui Ticu", săpăturile arheologice întreprinse timp de mai mulți ani de către Muzeul din Lugoj au scos la iveală o aşezare omenească datând din prima epocă a fierului, precum şi un foarte interesant sanctuar din aceeaşi perioadă. Acest sanctuar era constituit dintr-

o movilă (un tumul), în care au fost depuse ca ofrandă vase de lut ars şi cereale. Numărul imens al vaselor este grupat în câteva puncte: groapa de ofrandă cuprinde 140 de vase, există o concentrare de 250 de vase în preajmă, iar în jurul unei străchini, lângă care era depusă o grămăjoară de grâu, se aflau 68 de ceşcuțe.

Complexitatea tipologică a obiectelor, precum şi elementele caracteristice ale aşezării au condus la identificarea unui aspect cultural distinct, care face parte din cultura materială tracică timpurie. Caracteristica acestui complex cultural îl constituie ceramica ornată cu caneluri, vizibilă pe un spațiu geografic care depăşeşte hotarele Banatului.

NECROPOLA NORD-TRACICĂ DE LA BEBA VECHE

Pe traseul drumului comunal ce se construia în anul 1902, în rambleurile tăiate, s-au găsit zece morminte cu schelete omeneşti, având ca inventar inele de aur, un disc de aur cu un început de gravură, coliere de aur, brățări de bronz, pandantive din os şi cochilii de scoici. Fiind printre puținele obiecte de aur de pe teritoriul românesc cărora li se cunosc cu precizie locul descoperirii şi mediul ambiant din care provin, obiectele din această necropolă au putut fi sigur datate în zorii epocii bronzului.

Încă de la început, ele au stârnit numeroase comentarii în lumea istoricilor. Însuşi Vasile Pârvan a remarcat ca total deosebite foile de aur de formă eliptică decorate cu un chenar simplu ori dublu cu linii punctate sau cu triunghiuri şi butoni executați în aceeaşi tehnică la capetele axei lungi a foilor de aur.

Aceste obiecte de aur nu sunt incidental ajunse în această zonă, ca urmare a relațiilor de schimb, ci sunt un rezultat direct al meşteşugarilor locali, care au ajuns la o tehnică înaltă de prelucrare a bronzului şi aurului. Obiecte de aur din această perioadă, descoperit numai pe teritoriul județului Timiş sunt

concludente în justificarea acestei opinii: Alioş, Carani, Cerneteaz, Dumbrava, Recaş, Remetea Mare, Sacoşu Mare, Sculea.

DESCOPERIRI DACICE LA TIMIŞOARA

Descoperiri izolate de obiecte (unelte, vase, arme, podoabe, monede), ca şi cele ce atestă locuirea dacică în mai multe puncte pe vatra actuală a municipiului de pe Bega au fost făcute în mai multe etape, de cele mai multe ori întâmplător. Săpături arheologice de salvare întreprinse în cartierul Fratelia au dus la descoperirea unei aşezări şi a unei necropole dacice, cu elemente de unicat sau raritate în cultura civilizației dacice. S-au identificat şi cercetat arheologic 22 de locuințe care aparțin celui de-al doilea mileniu î.Ch. Casele aveau câte un cuptor pentru încălzit, la unele dintre acestea păstrându-se şi azi ornamente, executate cu multă ingeniozitate. S-au descoperit foarte multe obiecte din ceramică şi unelte. Pe baza inventarului arheologic se poate presupune şi existența unui centru metalurgic în apropiere.

Necropola, situată în apropierea aşezării, a dat la iveală mai mult de 200 de morminte, cu un total de mai multe sute de vase de lut ars, diferite unelte şi podoabe din coarne de cerb, os, silex şi bronz. Acestea sunt primele morminte în care se depun mai mult de patru vase; se semnalează aici mormintele duble, iar în tipologia vaselor apar cele cu două corpuri.

Se remarcă indiciile furnizate de descoperirea unor cosoare de fier, semn al prezenței viței de vie şi al cultivării acesteia de către populația dacică localnică. Iar cele 32 de piese de aur din tezaurul de monede ce purtau ca efigie chipul lui Octavian Augustus, descoperite în anul 1891, indică intensitatea legăturilor economice complexe dintre daci şi romani.

„KOSONI” DE AUR ÎN JUDEȚUL TIMIŞ

Din perioada Daciei dintre Burebista şi Decebal, mai precis a relațiilor întreținute de regatele dacice cu Imperiul Roman, datează şi aceste monede de aur numite „koson”. Sunt monede emise de către Octavian August pentru unul dintre regii daci, numit Coson. Ambianța în care sunt emise este aceea a întrajutorării între acesta şi Octavian, ultimul implicat în luptele pentru titlul imperial.

Această emisiune monetară este considerată de excepție de către numismați, în sensul unei eventuale monetizări a aurului de către daci. Pe teritoriul județului s-au descoperit până acum două asemenea monede, una la Timişoara şi alta la Vizejdia. Deşi Banatul nu se afla în zona de influență directă a lui Coson şi a nucleului său statal, descoperirile monetare duc la concluzia existenței unor legături de schimb între două zone dacice învecinate.

AŞEZARE RURALĂ DIN EPOCA FIERULUI LA REMETEA MARE

În punctul numit „Gomila lui Pituț”, din hotarul comunei Remetea Mare, cercetările arheologice întreprinse pe parcursul mai multor ani de către arheologul Florin Medeleț, de la Muzeul Banatului, au dus la descoperirea şi cercetarea sistematică a aşezării de tip rural ce datează din prima epocă a fierului (Hallstatt). Este o descoperire cu caracter de unicat pentru România şi una dintre foarte puținele din lume, descoperite până acum.

Această aşezare a avut o foarte lungă durată de existență, surprinsă arheologic, ea existând încă din epoca bronzului şi continuând până în epoca dacică şi chiar până în primii ani ai mileniului nostru. Localitatea din epoca fierului, având o

populație nord-tracică, se compunea din locuințe de suprafață cu dimensiuni de circa 10 m lungime şi 10 m lățime. Casele aveau fiecare gropi special amenajate pentru păstrarea proviziilor, iar unele beneficiau chiar şi de fântâni. Pe cuprinsul aşezării, au fost cercetate ateliere pentru turnarea şi prelucrarea obiectelor de bronz (unelte, podoabe şi arme), pentru prelucrarea obiectelor şi uneltelor din piatră şi os, ateliere de olărit, precum şi lăcaşe de cult. Bogatul inventar arheologic recoltat aici relevă o viață economică intensă, o structură socială deja diversificată, o viață culturală avansată, în ansamblu, o localitate cu trăsături definitorii pentru civilizația nord-tracică de acum aproximativ trei milenii.

COIFUL ROMAN DE LA BERZOVIA

În toamna anului 1968 cercetările arheologice, efectuate la castrul roman al Legiunii a IV-a Flavia Felix, au dus la descoperirea unui coif roman, într-o încăpere din partea vestică a pretoriului, la 90 cm adâncime, sub un strat de dărâmătură. Restaurat la Cluj-Napoca, acest coif se află expus la Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România. Coiful a fost lucrat din tablă de fier ciocănită şi are înălțimea de 11,5 cm, diametrul calotei — 20 cm, lățimea apărătoarei de ceafă — 34 cm. Piesa se compune din calotă, apărătoare de frunte, două apărători de urechi, una de ceafă şi două de față. Calota are un mic cozoroc metalic şi, la exterior, este întărită prin două bare de fier, dispuse încrucişat, fixate în nituri de cupru.

Piesa face parte din tipul clasic de coif folosit de legiunile romane din zona nordică a imperiului şi a fost pierdut de purtătorul său cu prilejul mutării acestei Legiuni a IV-a din Berzovia la Singidunum. Este unul dintre cele mai reprezentative coifuri din epoca romană descoperit pe teritoriul României.

CIMITIRUL ROMAN DE LA SÂNNICOLAU MARE

În anul 1947 s-au efectuat săpături arheologice, precedate de o periegheză şi un sondaj, pe terenul fostei fabrici de cărămizi a oraşului, azi gospodăria anexă a Consiliului popular. În afara unor urme materiale care vorbesc despre o aşezare civilă romană (fragmente ceramice, ţigle şi cărămizi, olane, râşniţă, pietre cu urme de mortar), în zona „Selişte”, cu acest prilej, au fost săpate şi mormintele unui cimitir roman. Întrucât terenul a fost folosit pentru extracţia lutului necesar cărămidăriei, doar o parte a scheletelor au putut fi săpate pe platoul aflat deasupra văii fără apă ce se afla în stânga drumului spre Saravale. Morţii erau aşezaţi în mormânt în sicrie de lemn, cu capul pe direcţia est şi corpul pe direcţia vest. S-au găsit diverse obiecte şi podoabe din bronz, fier şi bucăţi de vase şi cărămizi romane. Din relatările locuitorilor rezultă că au existat şi sarcofage din cărămidă, distruse cu prilejul înmormântărilor din evul mediu şi epoca modernă. După inventarul arheologic al zonei, se poate vorbi despre o aşezare rurală şi un cimitir adiacent la Sânnicolau Mare pentru perioada secolelor II—III d.Ch.

ORŞOVA EPOCII ROMANE

Aşezarea dacică Dierna se transformă într-un înfloritor oraş şi cetate romană în perioada veacurilor II-III d.Ch. Informaţii din cele mai diverse vin să prezinte viaţa şi oamenii aşezării. O încercare îndrăzneaţă, sprijinită pe descoperiri arheologice întâmplătoare şi pe cercetări arheologice sistematice, urmată de cartarea tuturora şi confruntarea cu Orşova veche, aparţine arheologului dr. Doina Benea, de la Complexul muzeal Timiş.

Potrivit acesteia, pe teritoriul Orşovei vechi se pot constata două mari zone de concentrare a construcţiilor de epocă romană; prima se întinde de-a lungul Dunării, iar cea de-a doua era

cuprinsă între cele două necropole descoperite la oarecare distanță de portul fluvial.

Aşezarea civilă s-a format în strânsă legătură cu portul. Între ocupațiile locuitorilor se remarca şi exploatarea bogățiilor pădurilor din jur. Cărămidăriile oraşului sunt cunoscute dintr-o epocă ulterioară, datorită ştampilelor de pe cărămizi, răspândite pe ambele maluri ale Dunării. Exista aici şi o „officina”, care producea în serie statuetele din teracotă ale zeiței Venus şi probabil şi ale altor zeități. Este probabilă şi existența unor ateliere de olărie, după cum un mic atelier de podoabe a arătat cercetătorilor câteva din produsele şi uneltele sale.

Înflorirea maximă a oraşului are loc în veacul al III-lea d.Ch., când Dierna primeşte chiar rangul de „municipium”; poziția sa periferică în cadrul Daciei i-a adus avantaje, dar şi dezavantaje. Prezența unei cetăți romane în apropierea fluviului a ridicat importanța militară a Diernei abia odată cu retragerea aureliană, iar urmele de continuitate ale vieții civile se întind încă multă vreme.

TEZAURUL DE MONEDE REPUBLICANE ROMANE DE LA JDIOARA

La 27 iulie 1973, locuitorul Gheorghe Derbac din Jdioara, scoțând pământ pentru lipit din locul numit „Rovină”, aşezat la vest de sat, a descoperit o oală de lut cu mai multe monede. Muzeograful Adrian Bejan, care efectua săpături arheologice la cetatea din apropiere, a fost anunțat şi a recuperat imediat 40 de monede, iar a doua zi au mai fost recuperate alte 29, deci un total de 69 de monede. Vasul care le adăpostea este de tip dacic, fiind modelat cu mâna şi ars neuniform. Întrebuințarea casnică a vasului este evidentă, iar dimensiunile sale, de circa 11 cm înălțime, 9 cm diametrul gurii şi 9 cm diametrul fundului, îl plasează în aceeaşi categorie a ceramicii dacice funcționale caracteristice epocii lui Burebista.

În privința monedelor, din argint, ele reprezintă emisiuni

de denari ai republicii romane, bătute în Roma (54 bucăți) şi alte oraşe din Italia (15 bucăți), într-o perioadă cuprinsă între anii 229–103 î.Ch. Cele mai multe monede, 44, adică 2/3 din total, au fost bătute în primele două decenii ale secolului I î.Ch. Aceasta repartiție a monedelor pe perioade de emisie ne duce la concluzia că acumularea lor în tezaur s-a făcut în perioada de avânt a relațiilor de schimb daco-romane.

CĂRĂMIDA CU TEXT CURSIV DE LA GORNEA

Cu prilejul săpăturilor arheologice întreprinse la Gornea, județul Caraş-Severin în anul 1973, s-a descoperit o cărămidă scrisă cu text cursiv, în limba latină populară. Este singurul text de proporții mai mari, scris în limba latină cu litere cursive, apărut până acum pe teritoriul fostei Dacii romane, inscripția putând fi datată între anii 294–300 d.Ch. Textul e scris pe cărămidă nearsă, pe fața lustruită cu ajutorul unui silus şi cuprinde 11 rânduri cu un număr mediu de 19 litere pe rând.

Textul inscripției reprezintă o cerere. Ea a fost scrisă de Flaccus în numele lui Sterius, fiul său, şi adresată unui primicer, probabil din aceeaşi zonă dunăreană unde se afla şi fortificația romană de la Gornea, în care se aflau acei soldați numiți „limitanei” (soldați/țărani), dovedind prezența romană la nordul Dunării în jurul anului 300 d.Ch.

În afara acestor elemente deosebit de importante pentru istoria noastră, inscripția păstrează patetismul unor sentimente profund umane, conferind un interes deosebit, întrucât Sterius este îndrăgostit de o sclavă, Baria pe care o cere înapoi superiorului său, propunând un schimb pentru a-şi redobândi ființa iubită. Iată textul: „Te rog şi te implor primicerule pentru că pe biata fată (sclavă) Baria, comoara mea, o prăpădeşti cu totul, eu Sterius, în chip oarecare sunt martor (de față) a-ți reda pe Bessa…; te rog şi te implor primicerule (redă-mi comoara mea) atunci va veni Bessa zburând, Flaccus va cumpăra o altă

(sclavă) şi-mi vei face inima uşoară, tată Flaccus”.

ATELIERE SIDERURGICE DIN SECOLUL IV d.Ch.

Pentru nivelul de viaţă al comunităţilor daco-romane din zona bănăţeană în secolul al IV-lea al erei noastre, sunt semnificative câteva date referitoare la existenţa atelierelor siderurgice şi la analizele mineralogică, metalografică şi petrografică, privind natura minereului de fier folosit pentru extragerea fierului. Minereul de fier folosit aici în veacul al IV-lea este magnetitul, provenit din zăcămintele de la Ocna de Fier, mai precis din cariera Amalia. El are un conţinut de fier de 71,4 la sută. Cercetarea mineralogică a zgurilor siderurgice duce la concluzia că acestea păstrează încă urme de fier. Faptul se datorează folosirii unei temperaturi mai scăzute decât cea necesară fluidizării zgurii pentru separarea completă a fierului. Fierul obţinut în aceste ateliere, pe baza analizelor pieselor finite descoperite, era un fero-carbon, cementit şi puţin grafit.

Cuptoarele de redus minereul foloseau, la construcţia lor, roci de culoare roşie — granitice uneori micaşist, ambele provenind din zonă. Iată aşadar tehnologii de extracţie a fierului din minereu, folosite de populaţia în simbioză, daco-romană, pe valea Bârzavei, în secolul IV al erei noastre, mărturie a nivelului el de civilizaţie.

TIMIŞOARA LA MIJLOCUL PRIMULUI MILENIU d.Ch.

Din coroborarea unor descoperiri arheologice mai vechi ca şi din sondaje arheologice mai noi se constată existenţa unei locuiri umane în spaţiul de azi al oraşului şi în cel imediat limitrof în perioada veacurilor III-V d.Ch. Dintre mărturiile mai vechi, citate şi azi, menţionăm faptul că în anul 1854 o explozie produsă la pulberăria dintre cartierele „Cetate” şi „Mehala” a

scos la iveală cărămizi şi fragmente ceramice romane, precum şi monede emise de împărații romani Probus şi Diocleţianus. În anul 1864, în apropierea Mehalei, se descoperă 11 monede romane, unele fiind emise de Hadrianus, Antonius Pius, Annius Verus, Septimius Geta şi Publius Helvius Pertinax.

În anul 1842 s-a aflat o monedă de bronz de la Constantin I, iar în 1874 un tezaur de 11 monede romane imperiale emite de Constantin I, Constantin II (?), Constans şi Valentinian (?). Toate acestea datează după părăsirea Daciei de către administrația romană.

Perieghezele arheologice realizate de către Florin Medeleț şi I. Bugilan confirmă existența unor aşezări şi locuiri umane în zona de azi a municipiului Timişoara sau în imediata apropiere. Iată în esență câteva dintre aceste puncte: cantonul C.F.R. de la încrucişarea căii ferate spre Arad cu şoseaua spre Jimbolia; în spatele fermei zootehnice din Mehala, o zonă la vest de oraş spre Săcălaz, Dumbrăvița. Fragmentele ceramice şi diversele obiecte aflate cu aceste prilejuri confirmă existența unor puncte locuite în veacurile de la mijlocul primului mileniu d.Ch. Sunt doar câteva date, din noianul celor cunoscute deja, care probează o neîntreruptă continuitate de locuire umană în zonă şi în veacurile ce urmează, veacurile conturării etnogenezei româneşti.

CONTINUITATE ROMÂNEASCĂ

Reexaminarea critică într-o optică complexă, a descoperirilor arheologice de factură paleo-creştină, în coroborare cu cele descoperite şi în celelalte provincii româneşti, contribuie la reliefarea rolului istoric determinant pe care l-au avut autohtonii daco-romani care, într-o perioadă istorică dificilă, au reuşit să-şi păstreze civilizația şi limba şi să creeze o nouă sinteză materială şi spirituală.

Dintre numeroasele localități cu astfel de descoperiri ne

vom referi doar la câteva. O parte a acestora provin de pe teritoriul fostelor oraşe romane: Tibiscum, Dierna, Mehadia etc., iar altele din ateliere manufacturiere de tip rural, existente în fiecare zonă, ce produceau diverse tipuri de inventar de ritual creştin pentru populaţia zonei respective. Pentru Banat, un asemenea atelier a fost descoperit la Felnac. Existau apoi diverse obiecte ce erau purtate de ierarhia bisericii şi cele de folos comun.

Dintre aceste obiecte, multiple în timp, s-au semnalat inelul de aur cu gemă de la Băile Herculane, atelierul de la Felnac, opaiţul paleocreştin de la Gornea, ştampila de la Jabăr, capacul cu cruce de la Tibiscum, opaiţul de bronz de la Lipova, capacul de vas cu chrismon de la Mehadia, gema cu inscripţie şi două plăci de aur cu inscripţii de la Orşova, vasul de bronz decorat de la Periam, inelul de aur decorat de la Sânnicolau Mare, din cadrul acelei cunoscute comori, ale cărei obiecte au servit şi ele la oficierea cultului creştin.

BIJUTIERUL DE LA FELNAC

O descoperire arheologică întâmplătoare, făcută în 1899 de către un ţăran din Felnac pe când îşi ara pământul, se constituie într-un unicat arheologic european. Un grup de 44 stanţe din bronz şi un tipar din lut ars formează inventarul (ajuns până la noi) al acestui atelier de bijutier. Stanţele conţin modele pentru aplice, flori, diferite limbi de curea, figuri geometrice, butoni semisferici şi reprezentări zoomorfe. Pe teritoriul Europei nu se cunoaşte un alt lot atât de numeros şi de variat ca tipologie. Săpăturile arheologice sistematice întreprinse în ultimele decenii au condus la descoperirea aşezării prefeudale de la Felnac, databilă în secolele VI-XI, ridicată deasupra unei locuiri umane mai vechi. Reevaluarea tuturor acestor materiale şi încadrarea lor într-un context istoric clar permit valorificarea

ştiinţifică a stanţelor de bijutier în contextul acestei aşezări a populaţiei de la Felnac, ajunsă la un grad de civilizaţie materială înfloritoare. Cercetările duc la concluzia că aceste stanţe aparţin unui atelier de bijutier din secolele VI-VIII î.Ch., în arta sa relevându-se aspectele fundamentale ale moştenirii daco-romane, cât şi preluarea unor motive artistice proprii întregii zone a continentului european.

AŞEZAREA ROMÂNEASCĂ PREFEUDALĂ DE LA JABĂR

Descoperiri arheologice anterioare au dus la concluzia existenţei unei aşezări daco-romane din veacurile III-IV d.Ch. Alte cercetări au scos la lumină existenţa unei aşezări prefeudale româneşti de tip rural, nefortificate, compuse din locuinţe cu o încăpere, de plan rectangular (circa 4 x 3,5 m), ce se datează în secolele VII-VIII d.Ch.

La cele mai bine păstrate dintre locuinţe s-a observat, la nivelul de călcare, câte un cuptor circular cu diametrul de 60–75 cm. Fiecare cuptor avea o vatră de piatră peste care s-au aplicat succesiv mai multe straturi de lipitură, ceea ce dovedeşte o îndelungă folosinţă. Pereţii cuptoarelor erau zidiţi din piatră nefasonată, lipiţi şi pe dinafară şi pe dinăuntru.

Locuinţele de suprafaţă au cam aceleaşi dimensiuni şi sunt formate din mai multe rânduri de stâlpi, spaţiul dintre aceştia fiind unit printr-o împletitură de nuiele formând pereţi lutuiţi. Piesele ceramice descoperite au fost lucrate la roata rapidă a olarului, tipică pentru atelierele epocii, înscriindu-se în tiparele obişnuite daco-romane.

AŞEZAREA ROMÂNEASCĂ DE LA SACOŞU MARE (SECOLELE VII–XIII)

Pe platoul numit „Burău” situat la nord-vest de Sacoşu Mare, pe lângă care curge pârâul Valea Satului, cercetătorii Muzeului din Lugoj au identificat, în cursul mai multor săpături arheologice, o aşezare rurală românească. Dezvelirea mai multor locuințe de suprafață, cu inventarul lor ceramic, precum şi a altor obiecte de uz casnic, oferă concluzii interesante: ceramica este lucrată atât la roata rapidă cât şi cu mâna. Cea lucrată la roată este scundă, cu gâtul scurt, de tipul numit „borcan”. Arderea vaselor s-a făcut în cuptoare locale, fapt pentru care vasele prezintă variații de culoare. Vasele lucrate cu mâna sunt în general, de dimensiuni mai mari, fie de tipul oalelor pentru păstrarea proviziilor fie de forma unor tipsii.

Importanța aşezării constă în atestarea unei vechi locuiri româneşti, încă în perioada de încheiere a procesului etnogenezei limbii şi poporului român, fapt vizibil în ceramică, în care sunt moştenite atât elemente provincial-romane tardive, cât şi o serie de reminiscențe de factură dacică.

NECROPOLA DE LA DETA

În primul deceniu al secolului XX în perimetrul oraşului Deta s-a descoperit, în mod fortuit, un întreg cimitir de înhumație. Cele câteva săpături de sondaj efectuate înaintea primului război mondial considerau cimitirul ca fiind din ultimele veacuri ale primului mileniu, fără a insista asupra corespondențelor sale cu alte zone.

Necropola se compunea din morminte orientate spre est-vest, poziția corpurilor pentru creştini. Din inventarul mormintelor rețin atenția aplicele de bronz. Una dintre acestea are aspect stelat, razele terminându-se în trei lobi cruciformi în interiorul cărora sunt imprimate cerculețe aşezate în formă de cruce. O alta are chiar forma unei cruci şi, în sfârşit, o a treia, are o formă circulară cu motiv floral. Toate aceste piese sunt speci-

fice podoabelor depuse în mormintele de rit creştini din perioada veacului al IX-lea d.Ch. În plus, dovezile arheologice aduse de către istoriografia română în ultimele patru decenii, pe întreg teritoriul țării, denotă că este vorba despre necropole aparținând satelor româneşti din zonele respective. În acest context se încadrează şi necropola de la Deta.

AŞEZAREA PREFEUDALĂ ROMÂNEASCĂ DE LA REMETEA MARE

Un colectiv de arheologi de la Complexul muzeal Timiş a întreprins un şir de campanii în zona aşezării de azi. Din ultimele şi foarte interesantele descoperiri, câteva cuvinte despre aşezarea românească. Pe baza materialului arheologic descoperit, ea poate fi datată în veacurile IX–X d.Ch. fiind aşezată pe o ridicătură de teren, „Movila lui Pituț”, ce domină împrejurimile. Locuințele, din care o parte au fost săpate, se grupau aproximativ în pâlcuri, ordonate regulat, cu căi de acces între ele. Locuințele erau de plan rectangular cu o vatră de foc deschisă, de formă circulară, în interior.

Una dintre acestea nu era o simplă locuință, ci un atelier de meşteşugar. Vatra era neobişnuit de întinsă (circa 1,5 m). Deasupra sa a fost găsită o vatră fragmentară din lut ars, portabilă. S-au recuperat diverse vase de lut şi un tipar pentru turnat lingouri de metal.

Lângă o locuință de suprafață au fost depistate resturile unul cuptor de olar, tipul numit de specialişti „cu grătar” (datorită orificiilor de pe platoul de depunere a vaselor pentru ardere). Cuptorul era construit într-o groapă de ardere de 1,6 m diametru, prelungită printr-un focar de 2,5–3 m. Peste groapă se punea un „grătar” (platou cu orificii), în jurul căruia se clădea din lut o calotă sub care se aşezau vasele. Calota avea un capac mobil, iar orificiile platoului puteau fi obturate, în funcție de condițiile arderii vaselor.

Din restul inventarului arheologic descoperit, putem menționa diverse vase de folosință curentă, râşnițe de mână din rocă vulcanică, gresii pentru ascuțirea uneltelor agricole. Ne aflăm în fața unei aşezări româneşti, dintr-un perimetru arheologic extrem de bogat, care prezintă locuire umană din epoca bronzului şi până azi.

AŞEZAREA ROMÂNEASCĂ DE LA TIMIŞOARA FRATELIA (secolele VIII–IX d.Ch.)

Un colectiv al Complexului Muzeal Timiş a cercetat în mai multe campanii, începând cu anul 1977, un complex de aşezări descoperite fortuit în cartierul timişorean Fratelia. Una dintre acestea se întindea relativ la suprafața solului actual şi a suferit diverse deteriorări datorită lucrărilor agricole sau de construcții; ea se compunea din locuințe semiadâncite, de aspect rectangular, cu o singură încăpere în care se afla şi câte o vatră de foc liberă, de formă ovală. Interiorul locuințelor avea în general o suprafață de 6 până la 8 mp şi erau pardosite cu straturi de lut bătătorit.

Categoria cea mai numeroasă a materialului recuperat o formează ceramica, reprezentând vase lucrate atât cu mâna, cât şi cu roata. Dacă pasta nu era din cea mai bună calitate, în schimb eleganța formelor şi calitatea arderii vaselor sunt elemente definitorii ale acestei ceramici. Cele mai frecvente tipuri sunt oalele-borcan, curbate în jurul mijlocului vasului, terminate cu un gât scund din care sunt evazate buzele tăiate drept. S-au mai recuperat fusaiole de lut ars folosite la țesutul fibrelor vegetale şi al lânii, fragmente de râşniță din tuf vulcanic ş.a. Toate acestea confirmă existența unor preocupări agricole permanente, în contextul unei economii mixte agro-pastorale. Într-un context general, suntem în fața unei aşezări a populației româneşti din zona timişoreană în perioada secolelor VIII–IX

d.Ch.

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE LA CENAD

Vechea vatră de civilizaţie şi cultură românească, „urbs Morisena”, de la începutul mileniului nostru, Cenadul de azi a beneficiat doar temporar, până acum, de prezenţa arheologilor. Primele descoperiri au fost făcute în mod accidental şi ele nu au intrat în circuitul ştiinţific, sfârşind în necunoscut. Abia la 1864 sunt amintite schelete în cuprinsul unor sicrie (sarcofage?) de piatră şi, respectiv, morminte de înhumaţie cu inventar ceramic. Datorită dezinteresului de atunci pentru istoria medievală, descoperirile au rămas nepublicate.

În anul 1868 s-au întreprins ample lucrări de construcţie în centrul localităţii, întinse pe o suprafaţă apreciabilă. Cu prilejul acestor lucrări s-au descoperit urme de ziduri, atribuite iniţial castrului roman de aici şi, mai târziu, centrului civic al localităţii de la cumpăna mileniilor — capitala de atunci a voievodatului bănăţean condus de către Ahtum.

O altă perioadă de lucrări edilitare în comună s-a consumat în anul 1923. Nici de astă dată variatele vestigii arheologice nu au fost prelucrate. La fel se procedează şi cu obiectele (fragmente ceramice şi monede bizantine) descoperite peste un deceniu. O situaţie ceva mai bună o au obiectele provenite din diverse puncte de pe raza Cenadului, datate în secolul al XI-lea, văzute de arheologii epocii interbelice şi postbelice şi menţionate în diverse studii. O menţiune specială merită rezultatele — parţiale, deocamdată — ale campaniilor de săpături arheologice sistematice întreprinse aici în ultimele două decenii, prin varietatea vestigiilor şi valoarea interpretării ştiinţifice.

JUPA PREFEUDALĂ

Sunt îndeobşte cunoscute săpăturile efectuate în cadrul castrului şi oraşului (municipium) roman de la Tibiscum — Jupa. Elemente noi rezultate din săpăturile arheologice ale ultimelor decenii permit însă şi o creionare a elementelor de viaţă umană daco-romană în zona Jupei şi în perioada secolelor IV–VI d.Ch. şi chiar mai târziu.

Centrul de la Tibiscum nu şi-a încetat existenţa după retragerea aureliană, ci şi-a continuat viaţa economică şi socială timp de mai multe secole. Aportul economico-meşteşugăresc al Tibiscumului în perioada veacurilor IV–VI d.Ch. este deja pus în valoare. Prezentăm câteva dintre elementele descoperite.

Ceea ce s-a surprins arheologic este locuirea umană în perimetrul fostului oraş roman, prin adăugiri de ziduri şi recompartimentări de locuinţe. Unele locuinţe vechi au fost extinse, prin ridicarea de ziduri noi, executate de alţi meşteri, cu forţe şi mijloace locale, aşezarea intrând într-o fază de ruralizare, datorită condiţiilor generale ale veacurilor. Datarea nivelelor de locuire de aici se poate face prin prezenţa tipurilor de opaiţe, specific romane sau romano-bizantine, produse în ateliere locale sau sud-dunărene şi folosite de autohtoni la Tibiscum. Ceramica, de tradiţie romanică, databilă în veacurile V–VI, descoperită în aşezarea Tibiscum, certifică această continuitate de locuiri.

II. EVUL MEDIU

ROMÂNII ÎN IZVOARE MEDIEVALE

Cunoscutul poem medieval *Cântecul Niebelungilor* cuprinde şi câteva strofe în care sunt atestaţi românii („vlachi”) şi un conducător al lor. Evenimentul este generat de nunta lui Atila cu Kriemhilda: „Întru întâmpinare Atila trimitea / Pestriţă călărime ce multe limbi vorbea. / În ceata cea pestriţă ruşi, greci destui erau / Poloni, vlachi ca gândul de repede zburau. / Venea pe cai sălbatici, cu şapte sute ostaşi / însuşi Ramunc herţegul, care stăpânea / În ţara vlachilor zburau sirepii lor...”

Dintre alte multe mărturii privitoare la români, la originea şi prezenţa lor în spaţiul carpato-danubian, reproducem aici doar câteva: Vardan Vardapetul, istoric armean (secolul al IX-lea): „Şi apoi dincolo de Dunăre (se află) neamul goţilor. Şi apoi al ruşilor. Şi neamul ulachilor (iar) în vecinătatea lor bulgarii.

Regele Sven, numit Cărturarul, al Norvegiei (secolul al XII-lea) scrie că „Dunărea pentru vlahii cei aprigi e totul, căci cu piepturi de fier stau în calea urgiei vrăjmaşe. La gând bun, dau hrană bună, adăpost şi binele oricui ar veni, dar armatele răpun pe duşmanii prădalnici”. Mariot de Touchy, cronicar francez (secolul al XIII-lea): „Dincolo de Dunăre se află stăpânirea valahilor, care sunt creştini... şi se poartă cu omenie şi credinţă de eşti paşnic călător. Puţini îndrăznesc a-i tulbura căci vlahii, fiind viteji cum nu-s mulţi şi-au găsit mulţi mormântul la ei, vrând să le încalce ţara”. Ioan Kinnamos, cronicar bizantin, secolul al XII-lea: „…blachi, despre care se spune că sunt coloni de demult ai celor din Italia”.

O DESCRIERE A BANATULUI LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XI-LEA

Păstrată în mai multe variante, *Legenda Sancti Gerardi* este unul dintre izvoarele de primă importanță pentru cunoașterea unor realități „din țara ducelui Ahtum", în speță a Banatului la începutul mileniului actual. Coroborându-le cu informațiile păstrate de Anonimus şi cu cercetările arheologice, obținem o imagine veridică a situației economice, politice şi militare a zonei şi timpului citat.

Din acest expozeu istoric, împletit cu fapte de legendă, prezentăm doar fragmentele care descriu geografic, economic, social, politic şi militar Banatul în timpul când la conducerea zonei se afla Ahtum, iar zona era numită „terra", adică „țară".

„În zilele acelei era un domnitor în cetatea Mureşului (azi, Cenad), pe nume Ahtum, puternic foarte, care (...) se fălea foarte în tăria şi puterea sa. Iar craiului Ştefan nu i se închina, încrezându-se în mulțimea ostaşilor şi nobililor săi, asupra cărora avea mare putere. Avea aşişderea mulțime nenumărată de cai neîmblânziți, în afara celor pe care-i aveau herghelegiii săi în grajduri ca să-i îngrijească. Ci avea turme fără număr, care toate aveau păstori anume, asemenea moşii şi curți. Şi cotropise stăpânirea asupra sării ce era trimisă în jos pe Mureş punând în schelele acestui râu până la Tisa biruri şi străji şi aşeză toate sub brâul său (...).

Îi era închinată astfel acelui om țara de la râul Mureş până la părțile Ardealului şi până la Vidin şi Severin, care toate se aflau sub puterea lui, încât ostaşii lui erau mai numeroşi decât ai craiului, pe care-l nesocotea".

„SATUL CNEAZULUI"

Una dintre cele mai interesante călătorii în trecutul nostru istoric este cea făcută pe urmele cnezilor români din Evul mediu. Din multitudinea problemelor legate de instituția cnezială românească, cea referitoare la persistența unor nume de localități care au în componență particulă Cneaz este deosebit de interesantă.

Cronicarul Anonimus aminteşte, cu prilejul luptelor lui Ahtum de la începutul veacului al XI-lea, existența unei localități Kenesna. Corespondentul actual al numelui este redat sub forma Cănicea, localitate în județul Caraş-Severin. Cele două localități amintite se constituie într-o primă grupă de toponime. Cea de-a doua este reprezentată de forma „Cneaz" sau „Cnez" (în transcripțiile documentelor medievale apare drept Kenez), formă căreia îi aparțin Satchinezul de azi, un sat identic lângă Hodoş–Lugoj, un altul pe Mureş, între Nădlac şi Igriş şi un altul între Lugoj şi Lipova.

Cea de-a treia formă o reprezintă „satul cneazului" şi aceasta este cea des întâlnită, fiind urmată de numele cneazului respectiv: Ioan, Gheorghe, Mihail, Dobrotă etc. Evoluția lingvistică firească şi diminuarea treptată a rolului cnezilor, precum şi înglobarea satelor cneziale în sistemul exploatării feudale fac ca, prin secole, aceste sate să-şi piardă numele inițial de „satul cneazului…" şi să fie denumit simplu „satul…". Numărul inițial mare al acestor sate cneziale având menționat numele cneazului în denumire scade mereu, aşa încât la începuturile epocii moderne urma li se şterge.

Bănățenii au pronunțat cuvântul cneaz sub forma sa dialectală „chinez" de unde şi denumirea localității „Sat chinez" singura localitate din țară care mai poartă în nume reminiscențe ale uneia dintre cele mai vechi instituții feudale.

POVESTEA SCRISULUI ÎN EVUL MEDIU

Învățarea scrisului în şcolile şi atelierele mănăstireşti ale

epocii medievale presupunea îndeplinirea mai multor condiții. Profesorii trebuiau să le cunoască ei înşişi bine şi să le predea apoi elevilor. Ucenicia într-ale scrisului dura mulți ani. Manuscrisele rămase de atunci sunt adeseori scrise cu cerneală de mai multe culori, pe pergament ce trebuia şi el pregătit în mod special. Dintre aceste multiple cunoştințe obligatorii pentru copiştii învățăcei, reținem aici doar uneltele scrisului. În primul rând era pana de scris, care trebuia foarte bine aleasă. Era pană de gâscă, pe care în prealabil se făcea o prelucrare de curățire şi apoi de ascuțire. Cuțitul era utilizat la curățirea periodică a penei şi la răzuirea greşelilor. Pensula se folosea spre a scrie cu aur lichid şi uneori pentru cerneala chinovar. Înainte de a fi scris, pergamentul era liniat cu linia şi haragul, un lănțişor cu care se stabilea distanța dintre rânduri. Pentru scris se întrebuința cerneală de mai multe culori: neagră, roşie, albastră, verde. Vopselele se foloseau pentru inițiale, titluri şi invocații; cea mai folosită era culoarea roşie. Nisipul mărunt se folosea spre a usca cerneala de pe foaia scrisă.

LEGĂTURI ÎNTRE FRAȚI

Un document regal din iunie 1376 consemnează sec confiscarea satului Bălaşnița din districtul Mehadiei de la Vladislav Laheci pentru că acesta „a fugit în ținuturile de peste munți şi s-a aliat duşmanului nostru”. În spatele acestui stil lacunar se ascund însă fapte de viață, oameni şi credințe. În fapt, regele Ludovic I de Anjou confiscă pământul cnezului Vladislav Laheci pentru că acesta a trecut în Țara Românească cu toți oamenii săi, nemaivrând să suporte o situație politică şi socială nefavorabilă.

Conflictele dintre regatul angevin al Ungariei şi Țara Românească în ultima parte a veacului al XIV-lea sunt cunoscute îndeobşte. Politica expansionistă a acestor regi trufaşi este stopată de voievozii munteni. Mai mult, aceştia intervin, de

câteva ori, în problemele bănățene, acordând sprijin cnezilor şi nobili lor români de aici în conflictele lor cu puterea centrală. Vladislav Laheci este unul dintre aceşti cnezi intrat în conflict cu regalitatea şi care aflǎ în Vladislav-Vlaicu, domnul muntean, un sprijin de nădejde. Semnificația documentului constă în faptul că el certifică legăturile strânse existente între diversele părți ale pământului românesc încă în acel veac XIV şi sprijinul acordat la nevoie, celor aflați în suferință.

CETATEA DE LA JDIOABA

Pe un pinten de la ieşirea râului Nădrag dintre dealuri, se află cetatea Jdioara, cuib de vajnici luptători în Evul Mediu. Şi azi se mai înalță ziduri ale vechii fortificații, aducându-ne aminte despre vremuri trecute. Pornind de la această realitate, arheologul Adrian Bejan a început în anul 1973 săpături sistematice care au contribuit la conturarea adevărului asupra acestei cetăți. Platoul a fost secționat transversal şi într-o suprafață de circa 40 x 20 m s-au ridicat zidurile fortificației, apărată din trei părți de pantele abrupte, iar în cea de-a patra apărată de un şanț adânc, ce o despărțea de restul platoului. Zidurile, cu o grosime de până la 1,80 m, se ridicau până la aproape 10 m înălțime, cele păstrate până azi pe partea nordică şi estică au încă 6–7 m înălțime. Zidul este construit din piatră brută, legată cu mortar de var şi are încă urme de tencuire pe ambele fețe. Fundația este coborâtă în adâncime datorită pantelor abrupte iar pe latura nordică există doi contraforți interiori.

Istoria scrisă a cetății începe în întâiul sfert al secolului al XIV-lea, când sunt amintiți primii castelani de Jdioara. La vremea aceea cetatea asigura rolul strategic de închidere a drumului spre Lugoj. Mai târziu, a jucat un rol însemnat în lupta antiotomană. Jdioara nu a făcut parte din rândul cetăților mari, ci din salba de cetăți mijlocii, care, încadrate într-un sistem de

fortificații, încetineau orice încercare de cucerire a zonei. În acest context fortificația de la Jdioara şi-a îndeplinit misiunea. Ultimele lovituri de tun s-au auzit în preajma cetății în ianuarie 1739, când răsculații împotriva stăpânirii străine, adăpostiți aici, au fost nevoiți să suporte aprigul bombardament al trupelor imperiale.

DONJONUL DIN CIACOVA

Printre monumentele medievale bănățene ajunse până la noi se numără şi acest donjon, ultima rămăşiță a unei fortificații datând din jurul anilor 1300. Conform unei tradiții, adânc împământenită în Banat, toate monumentele vechi ar data de pe vremea turcilor. Iată însă aici un exemplu că ele sunt, în general, anterioare cu cel puțin una sau două secole acestei perioade.

Dimensiunile donjonului includ baza de formă pătrată, cu suprafața de 10,50 x 9,80 m şi o înălțime totală — inclusiv crenelurile — de 23,70 m. Structural, turnul se compune din parter, trei etaje şi o platformă crenelată pentru apărare. Materialul de construcție l-a constituit cărămida arsă, prinsă în straturi orizontale cu mortar de bună calitate.

Istoria cunoscută a fortificației începe în prima treime a veacului al XIV-lea, când servea drept reşedință seniorială uneia dintre puternicele familii cu posesiuni întinse în zonă. Lângă donjon se afla o întăritură din val de pământ cu palisadă de lemn şi cu un şanț interior prin care curgea un braț al Timişului, numit azi Timişul mort. Înmulțirea acțiunilor de jaf ale turcilor a contribuit la creşterea rolului defensiv al acestei fortificații. Până la 18 septembrie 1551 — dată la care garnizoana este silită să cedeze fortificația —, aceasta a reuşit să ofere adăpost eficient populației din zonă. Refăcută în secolul al XVI-lea, ea a servit drept sediu unui sangeac-bei şi trupelor sale. La 1701, când se punea problema distrugerii tuturor cetăților bănățene, zidul exterior al cetății a fost distrus, dar masivitatea şi frumusețea sobră a donjonului i-au impresionat pe cei însărcinați cu demolarea şi astfel turnul a rămas neatins. În cursul anilor 1962–1963, Direcția Monumentelor Istorice a întreprins lucrări de consolidare, fără a modifica cu nimic forma originală a monumentului.

DISTRICTELE BĂNĂȚENE ŞI PRIVILEGIILE LOR

Prin denumirea latinească „districtus”, istoriografia europeană desemnează acele formaţiuni administrative, dar cu importante atribuții economice şi chiar politice, create în interiorul unei ţări de populaţia autohtonă, uneori şi de către colonişti cu scopul de a-şi apăra autonomia internă. Străvechi pământ românesc, Banatul, se poate mândri cu un număr impresionant de asemenea districte: 38. Atestările documentare ale acestora încep în secolul al XIV-lea şi continuă aici până în cel de-al XVIII-lea. În decursul istoriei, numărul districtelor a variat, în funcţie de condiţiile economice, sociale sau politice. Aria de răspândire a districtelor româneşti bănăţene cuprinde circa două treimi din suprafaţa regiunii. Dintre toate cele 38 de districte, opt au beneficiat de privilegii speciale: Caransebeş, Lugoj, Mehadia, Almăj, Bârzava, Caraşova, Ilidia şi Comiat. Ca teritoriu, ele cuprindeau sud-estul judeţului Timiş şi în întregime judeţul Caraş. La cererea obştii nobililor şi cnezilor din aceste districte, în august 1457 este emisă acea — singulară pentru spaţiul românesc — diplomă de privilegii, care consfinţeşte larga autonomie a românilor bănăţeni. Potrivit prevederilor diplomei, cele opt districte se guvernau prin intermediul obştiilor districtuale iar ingerinţele puterii centrale erau limitate. Pătrunderea nobilimii străine era interzisă, judecăţile se făceau în faţa obştii după vechiul drept românesc, obştea răspundea solidar pentru toţi membrii ei. Reînnoită de mai multe ori în decursul veacurilor, această diplomă de privilegii mărturiseşte efortul global al românilor bănăţeni la rezistenţa antiotomană în cursul veacurilor XIV-XVII, fapt ce a determinat puterea centrală să recunoască larga autonomie internă a acestor districte. Continuator al acestor districte va fi, între 1550 şi 1658, acel „Banat de Lugoj–Caransebeş”, cu rol strategic esenţial în lupta antiotomană dunăreană.

JUS VALACHORUM (DREPTUL ROMÂNESC)

Sub această denumire se întâlnesc în documentele medievale o mulțime de judecăți. Ele exprimă o realitate indubitabilă a vremii, consemnată ca atare de scribii medievali. Existența, până târziu, a acestei forme de judecată după dreptul românesc, după legea românească, este, şi ea, o dovadă a perenității poporului român. În plus, faptul că această lege românească este cerută să fie aplicată şi în procese juridice în care sunt implicați şi alții decât românii, denotă o superioritate a acestui fel de judecată asupra legislației medievale curente.

Din lungul şir al acestui fel de judecată vom prezenta aici doar un exemplu. La începutul ultimului deceniu al veacului al XIV-lea, documentul fiind emis în cursul anilor 1390, banul de Severin ordonă nobilului Ştefan de Remetea să-l pună în libertate pe un român. Ce se întâmplase, de fapt: stăpânul marelui domeniul funciar de pe Bârzava, acest Ştefan de Remetea, comitea numeroase abuzuri în dauna locuitorilor cnezatelor româneşti din zonă. Răspunsurile acestora nu s-au lăsat aşteptate. Considerând că un anume Bogdan, locuitor al unui cnezat din jurul cetății Cuieşti (la sud de Bârzava spre Secăşeni–Călina), a comis fapte ce contravin justiției feudale, oficialul nobilului din satul Iersig l-a arestat.

Cnezul Bogdan, în al cărui cnezat locuia acest Bogdan, intervine inițial la nobilul din Remetea spre a-l elibera. La refuzul acestuia se adresează banului de Severin. Acesta, la rându-i, îl somează pe nobil să-l elibereze pe sus-zisul Bogdan şi să-l încredințeze cneazului său care-l va judeca „juxta legem Olahorum” (după legea românească).

Acestea sunt faptele. Refuzul lui Bogdan, locuitor de pe Bârzava, de a fi judecat după justiția nobiliară, coroborat cu pretenția justificată a cnezului său de a-l judeca după vechea lege românească în vigoare şi respectată de forurile administrative bănățene, confirmă astfel continuitatea acestui mod de judecată.

PROMOTORI AI LATINITĂȚII LIMBII ŞI POPORULUI ROMAN

În cursul anului 1459, Gian Francesco Poggio Bracciolini, unul dintre reprezentanții de frunte ai umanismului italian, îşi încheia redactarea lucrării sale *Disceptationes conviviales*, în care demonstra, cu exemple lexicale, latinitatea limbii şi a poporului român. Este primul laic european care nu se mărgineşte la a afirma, ci demonstrează pe bază ştiinţifică acest adevăr. Legăturile acestui umanist de anvergură continentală, originar din Florența, cu românii sunt însă mult mai vechi. La început ele au avut loc prin intermediul negustorilor şi artiştilor florentini ajunşi până în zonele carpato-dunărene. Un rol aparte pentru această perioadă a activității sale îl deține Filippo Scolari (1369–1426), florentin ca şi Bracciolini, comite de Timiş între anii 1404–1426. Intrați în legături directe în 1415, apoi în relații epistolare, cei doi schimbă cu aceste prilejuri şi impresii asupra românilor. Aceste informații sunt verificate de către învățatul italian cu prilejul întâlnirii sale cu Iancu de Hunedoara, în anii 1431–1433, în Italia. Fost scutier al lui Şcolari la Timişoara, tânărul Iancu îi oferă informații prețioase asupra celebrului condotier, a cărui viață florentinul voia să o transcrie într-o cronică. În acelaşi timp, mai vechiul interes al istoricului Bracciolini asupra originii românilor primeşte acum o nouă dimensiune, având în față pe unul dintre aceştia. Din discuțiile lor îndelungate considerăm că şi-a extras Bracciolini exemplele sale lexicale care îi argumentează afirmația privitoare la latinitatea poporului ce trăia la poalele Carpaților şi pe malurile Dunării. Şi, astfel, dintr-o cunoaştere reciprocă, s-a născut unul din marile adevăruri ale istoriei, redate Europei şi lumii medievale prin pana umanistului florentin.

CNEAZUL PETRU DE BEREGSĂU

Pentru meritele sale, dovedite în mai multe dintre luptele conduse de către Iancu de Hunedoara, cneazul Petru, fiul lui Iacob de Beregsău, primeşte la 29 februarie 1441 diplomă de înnobilare. Ea este emisă direct de către Iancu de Hunedoara, din Turda, şi înşiră câteva dintre meritele beneficiarului. În timpul campaniei desfăşurate lângă Marea Neagră, la Varna, cneazul Petru a participat la oprirea atacului de flanc al ienicerilor, dovedind spirit de sacrificiu şi ajutând astfel la salvarea lui Iancu de Hunedoara. Peste doi ani, acelaşi cneaz Petru participă la luptele desfăşurate în Austria, remarcându-se din nou prin vitejie. Sângele vărsat acum îi aureolează virtuțile militare. Pentru aceste fapte de arme, Iancu de Hunedoara emite amintita diplomă de înnobilare, diplomă care are în cuprinsul ei şi stema nobiliară. Această stemă prezintă un luptător îmbrăcat în cămaşă de zale, cu coif, cu spada ridicată deasupra capului şi scutul în mâna stângă, în poziție de apărare. O săgeată aşezată în ceafa luptătorului aminteşte rănile primite în luptă. Din rândurile acestei familii se vor ridica bărbați viteji, celebri în analele bănățene pentru faptele lor de arme împotriva otomanilor.

LEGENDĂ ŞI ADEVĂR ÎN TOPONIMIE

Rezistența antiotomană a poporului român în cursul secolelor al XIV-lea şi XV-lea cunoaşte accente specifice şi în Banat. Din gama diversă a faptelor şi oamenilor implicați în aceste acțiuni, rememorăm aici doar una, intrată în legendă. Ea se referă la desfăşurare uneia dintre acele incursiuni de pradă ale turcilor otomani („akin”-uri) şi la riposta dată de către românii bănățeni. În cursul anilor 1416–1417, o astfel de incursiune ajunge până în preajma râului Mureş, timp în care forțele armate ale comitatelor bănățene se adună sub comanda vicecomitelui de Timiş. Porniți în urmărirea duşmanilor, bănățenii fi ajung din

urmă la căderea serii. Conform unei tradiții, luptele se desfăşurau doar ziua. Dorind să încheie rapid ostilitățile şi să-şi cruțe oamenii de jertfe numeroase, vicecomitele hotărăşte să declanşeze un atac de noapte. Profitând de întunericul ocrotitor al nopții, bănățenii se aruncă asupra taberei otomane şi reuşesc să obțină un succes deplin, eliberând prizonierii şi recuperând prada.

În amintirea acestei bătălii se ridică pe câmpul de luptă, un monument purtând hramul Sf. Mihail. Cu timpul, în jurul monumentului se întemeiază o aşezare care-şi ia numele de Sînmihai. Confuzia, transmisă până târziu, vorbeşte despre această localitate ca fiind Sînnicolau Mare de astăzi. Ea se explică prin importanța destul de mică a localității Sînmihai şi dispariția ei, în cursul veacurilor XVI-XVII, din pricina nenumăratelor războaie desfăşurate pe valea inferioară a Mureşului. În realitate, acest Sînmihai a existat pe valea Mureşului, mai precis, pe malul său stâng şi se afla aşezată într-un cot al râului la câțiva kilometri nord de Sînnicolau Mare de azi, fapt confirmat şi de cuprinsul documentelor.

TIMIŞOARA ÎN VEACUL AL XV-LEA

Reconstituirea unei epoci, în cazul de față a caracteristicilor unui oraş şi cetăți medievale, se bazează pe informații extrem de diverse. În lipsa unor documente care să descrie direct diverse aspecte de viață, încercarea se bazează pe un număr foarte mare de mărturii indirecte care, coroborate, reuşesc să contureze o imagine globală.

Timişoara se prezenta, la începutul secolului al XV-lea ca o cetate puternică, cu ziduri înalte, în perimetrul actualelor străzi Mărăşeşti– Ceahlău–Bocşa şi cu un castel — actualul Muzeu al Banatului — independent de cetate; legătura o asigura „turnul apei” şi podul mobil peste un braț al Timişului dintre castel şi cetate. Zidurile acesteia, ca şi al castelului au avut mult

de suferit de pe urma cutremurului din 5 iunie 1443. Iancu de Hunedoara, în calitatea sa de comite de Timiş, consolidează fortificaţiile ce vor rezista încă un veac atacurilor otomane.

Amintită în secolul precedent drept târg, Timişoara îşi dobândeşte statutul de oraş („civitas”) în cursul anului 1474. Perimetrul oraşului — aşa numită Palanca Mare de mai târziu — se afla cuprins în zona dintre Clinicile noi–Bd. Take Ionescu–Institutul de medicină şi Poşta Mare; avea circa 400–450 de gospodării, iar către sfârşitul veacului avea 4000–5000 locuitori. La sud de castel se întindea Palanca Mică, un al cartier, în perimetrul Bd. 30 Decembrie–Cinema Capitol.

LEGĂTURI ÎNTRE FRAŢI

Din lungul şir al faptelor care dovedesc continuitatea şi trăinicia legăturilor între românii Evului Mediu, astăzi, câteva cuvinte despre Vlad de Bizerea. Familia Bizerea a fost una dintre cele mai cunoscute familii de cnezi români participanţi la luptele antiotomane în secolele al XIV-lea şi XV-lea. Pentru meritele lor militare, ei au beneficiat de ridicarea la rangul de cnezi nobili şi apoi de nobili. Localitatea natală, de la care şi-au luat numele, se afla în districtul Caransebeşului.

Unul dintre aceşti cnezi nobili remarcaţi în luptele cu turcii din primul sfert de veac al secolului al XV-lea este şi Vlad de Bizerea. Ultima sa ispravă a săvârşit-o în 1428 când, asigurând cu contingentul bănăţean retragerea oştirilor creştine înfrânte la Golubac, s-a numărat printre foarte puţinii supravieţuitori. Pentru eroismul şi jertfa arătate, primeşte însemnate donaţii. El singur deţinea 13 sate, iar împreună cu fraţii şi verii săi, mai multe zeci.

Din pricina conflictului declanşat în Banat între cavalerii teutoni şi cnezii români, o parte a cnezilor se ridica la luptă. Întrucât mişcarea nu avea sorţi de izbândă, aceştia se refugiază în Ţara Românească, la voievodul Dan al II-lea. Faptele se

petrec la începutul anului 1430, când rezistența populară cunoaşte amploare. Refugiul lui Vlad spre Muntenia s-a produs cu întreaga familie şi cu o parte a locuitorilor din satele stăpânite, mulți dintre ei luptători remarcați în luptele ultimelor decenii. În cursul anului 1433, atât Dan al II-lea cât şi Vlad de Bizerea cad într-una din luptele antiotomane.

STUDENȚI BĂNĂȚENI ÎN EVUL MEDIU

Dezvoltarea relațiilor de producție feudale atrage după sine şi nevoia unor cadre capabile să cunoască şi, în limita vremii şi posibilităților, să şi conducă aceste fenomene.

Studierea matricolelor unor universități central şi vest-europene ne oferă posibilitatea să aflăm amănunte despre prezența unor studenți bănățeni la cursurile lor. Desigur că această prezență, vizibilă în mod special până la 1552, nu poate fi exhaustivă. Cu toate acestea, în perioada secolelor XIV-XVI, circa 170 de studenți bănățeni au urmat cursurile acestor şcoli superioare, obținând diverse titluri universitare. Marea lor majoritate s-a întors în ținutul de baştină, punându-şi cunoştințele în slujba poporului.

Sunt deosebit de interesante date statistice. Astfel, în privința locului de naştere, cei mai numeroşi sunt studenții originari din Timişoara, 52, urmați de cei din Cenad 49, şi cei din Lipova, 32. Pe locul patru se situează cei din Caransebeş, în număr de 11, restul sunt din alte 16 localități, acestea dând între 1 şi 5 studenți fiecare. În privința numărului de studenți la diverse universități, cele mai solicitate au fost: Viena (107), urmată de Cracovia (55), universitățile italiene atrăgând doar 5 studenți iar cele din Praga şi Paris câte unul.

Gradele universitare obținute de bănățeni au fost: bacalaureat, magistru, licențiat şi doctor. Periodizarea şcolarizării lor este în directă legătură cu mai mulți factori, în primul rând ținând de situația generală a regiunii. Până la 1400

sunt cunoscuți doar 10 studenți bănățeni, iar în deceniile următoare perioadele de maximă afluență sunt anii 1411–1420, 1451–1460 şi 1491–1500. Pericolul reprezentat de presiunea otomană pe linia Dunării a însemnat o piedică serioasă în aceste plecări la studii.

GHEORGHE DOJA LA TMIŞOARA (1514)

Flăcările războiului țărănesc declanşat în primăvara acelui an, au cuprins spații largi, iar răzbunarea țăranilor față de exploatarea nobiliară s-a materializat prin victoriile câştigate pe câmpul de luptă. După cucerirea văii Mureşului, Doja se îndreaptă spre Timişoara, principalul punct de rezistență. La mijlocul lunii iunie 1514, el revede zidurile cetății, unde mai fusese de atâtea ori, pe vremea când, tânăr oştean se împotrivea otomanilor şi fusese înnobilat.

Intrând în Palanca Mică şi Palanca Mare, trupele țărăneşti au început asediul cetății. Întrucât artileria epocii nu putea să contribuie decisiv la conturarea breşelor în ziduri, Doja a conceput planul de a devia apele Timişul, printr-un canal spre celălalt Timiş, la sud-vest, înspre Utvin. Săparea canalului implica însă timp. După devierea râului, urma asaltul final, susținut de artilerie şi de trupele de asalt.

La 15 iulie, odată cu sosirea trupelor nobiliare transilvane, lupta decisivă nu mai poate fi evitată. În miezul verii, mii de luptători udă cu sângele lor câmpia timişoreană. Lupta este câştigată de către nobilime, care începe răzbunarea cruntă împotriva țăranilor. Închis la primul etaj al castelului timişorean, pe latura de vest, Doja aşteaptă trei zile; sentința capitală, pronunțată apoi, prevedea o moarte cumplită. În piața judecăților, de lângă zidurile cetății Doja şi 20 dintre conducătorii țăranilor suferă supliciul pregătit de răzbunarea nobiliară, în fața mulțimii adunate.
locul supliciului — după tradiție — ar fi fost la întretăierea Bd.

6 Martie cu str. Gh. Doja, azi Piața Maria.

BANATUL ÎN DESCRIEREA LUI OLACHUS

Un întreg capitol consacră Banatului umanistul român de faimă europeană, Nicolae Olachus (Românul), în opera sa din anii 1536–1537. Reținem că însuşi capitolul XVII al operei sale se intitulează *Despre provincia timişeană şi vecinătățile ei*. Mai trebuie menționat şi faptul că învățatul a vizitat regiunea descrisă cu câțiva ani înainte de 1524, după cum însuşi aminteşte. Iată câteva dintre însemnările sale.

„Din stânca sau muntele care domină orăşelul Caransebeş izvorăşte râul Timiş, care, scăldându-l pe acela cât şi castelul şi orăşelul Lugoj, ai cărui locuitori sunt aproape toți oşteni călare dedați slujbei ostăşeşti, precum şi Possa (Coştei, n.n.), curge spre sud şi ajunge la puternica cetate Timişoara, numită după acest râu. Această cetate ține piept turcilor... Râul Timiş, curgând mai întâi pe câmpii foarte întinse, se varsă, parte în Dunăre… parte ceva mai spre apus, formând câteva insule (…). Regiunea situată între acest Timiş şi râul Mureş se numeşte Timişana (…). Între acest râu Timiş şi Dunăre este o câmpie care se numeşte Maxons şi în mijlocul său este cetatea Vărădia iar către Timişoara se vede cetatea Semlacu Mare. Pe aceasta vastă câmpie (…) se spune că se văd adesea turme de cerbi, de căprioare şi de pui de căprioară în număr de 3–4 mii şi chiar mai mult. Căci vânarea lor nu e fără de primejdie pentru ai noştri din cauza turcilor şi nici pentru ei din cauza alor noştri, decât dacă ar ieşi atunci trei sute sau mai bine de călăreți…”

Ultima parte a descrierii se referă la Turnu Severin, la o fântână cu ape miraculoase de lângă cetate şi la ruinele podului lui Traian.

ŞCOLI ROMÂNEŞTI ÎN BANATUL SECOLELOR XVI-

XVII

Odată cu răspândirea Reformei înspre sud-estul Europei, începe şi în Banat procesul de apariţie a unor şcoli în limba română. Primele dintre acestea au fost în marile centre economice ale zonei. Despre câteva dintre acestea există mărturii păstrate în decursul vremurilor. Astfel, din jurul anilor 1530, datează şcoala din Lipova, a cărei durată — cu intermitenţe — se întinde până în primii ani ai veacului următor. Apoi şcoala din Timişoara, între anii 1548–1551. Mult mai mare influenţă asupra populaţiei româneşti au avut-o şcolile de la Lugoj şi Caransebeş. Ele au fost înfiinţate şi susţinute prin eforturile nobilimii, negustorilor şi meşteşugarilor români din zonă. Unul dintre traducătorii *Paliei de la Orăştie* a fost Efrem Zăcan, dascălul de dăscălie al (Caran)Sebeşului, semn că şcoala funcţiona şi înainte de anul 1582.

Despre existenţa lor îndelungată aflăm indirect dintr-o dispoziţie privitoare la şcoala din Făgăraş, care s-a organizat în 1657 după modelul celor din Lugoj şi Caransebeş, aşa cum cere însăşi principesa Transilvaniei. Aceste şcoli vor funcţiona până la 1658, când zona intră sub stăpânire otomană.

Nevoia de carte, chiar ia nivelul elementar, a impus înfiinţarea unor asemenea aşezăminte şi la sate. După însemnări existente pe diverse cărţi folosite în această perioadă, existau şcoli săteşti la Iaz, în 1698, la Orşova, în 1696, iar la Caransebeş, în 1695. Desigur, numărul lor a fost mult mai mare. Însăşi circulaţia cărţii vechi româneşti în toate ţinuturile locuite de români constituie o mărturie elocventă a acestei ştiinţe de carte, ca şi fenomenul de cultură românească unitară.

LEGĂTURI ÎNTRE FRAŢI

Fenomen specific şi generic pentru spaţiul românesc, legăturile continue între românii de pe ambele versante ale

Carpaților cunosc şi în cazul Banatului forme deosebit de interesante, unele dintre ele nemaiîntâlnite în alte regiuni. Dintre acestea, numeroase şi uneori păstrate şi în cuprinsul documentelor medievale, detaliem acum un singur aspect: legăturile bănățenilor cu Țara Românească în cursul anului 1552.

Forța politică şi militară a celor opt districte româneşti privilegiate din Banat este vizibilă încă din veacul al XV-lea, dar cunoaşte forme specifice de manifestare în perioada următoarelor două secole. Vitejii cavaleri ai zonelor Lugojului şi Caransebeşului, numiți de către istoricul Patriciu Drăgălina cu fericitul epitet de „condotierii răsăritului", au fost întotdeauna forța armată capabilă să-şi apere vatra strămoşească, dar şi să întreprindă acțiuni ofensive în afara Banatului. La mijlocul veacului al XVI-lea, această forță militară de excepție era folosită în mod curent de către domnitorii şi pretendenții munteni pentru ocuparea sau păstrarea tronului, documentele vremii fiind concludente în această privință.

După cucerirea Timişoarei (iulie 1552), armata otomană se îndreaptă spre zonele estice şi sudice ale Banatului cu intenția fermă de a cuceri întreaga provincie. În fața uriaşelor forțe armate otomane, cu un moral excelent după ultimele victorii, trupele bănățene nu aveau şanse de rezistență. Şi, cu toate acestea, înaintarea otomană se opreşte în primele zile ale lunii august 1552. Ce se întâmplase?

Ținând seama de forța militară a formațiunii politico-administrative ce va fi cunoscută sub numele de „Banatul de Lugoj–Caransebeş", ce se constituise deja pe teritoriul districtelor româneşti, domnul Țării Româneşti, Mircea Ciobanu, purtător de cuvânt ai Porții Otomane în relațiile cu Transilvania şi Banatul, reuşeşte să medieze o înțelegere între marele vizir şi comandanții bănățeni. Prin aceasta, turcii otomani renunță la cucerirea zonei estice bănățene în schimbul unui tribut. Timp de 106 ani, această formațiune îşi va dovedi viabilitatea, jucând un rol deosebit de important în istoria

românească. În ceea ce-l priveşte pe Mircea Ciobanu, el îşi va căsători fiul cu fiica unuia dintre „banii de Lugoj–Caransebeş”, ca preţuire deosebită arătată acestora.

FRAŢII CIOCĂNEŞTI

La 18 februarie 1600, din cetatea Bălgradului, Mihai Viteazul aduce la cunoştinţa tuturor celor interesaţi următoarele: „Luând apoi aminte şi ţinând seama de credinţa şi slujbele credincioase ale nobilului Gheorghe Ciocăneşti, acum castelan al cetăţii noastre Jdioara, pe care le-a făcut mai înainte... iar acum ni le aduce chiar şi nouă cu credinţă în slujba sa... am hotărât să-i trecem în rândul adevăraţilor nobili ai acestei ţări a Transilvaniei... pe Gheorghe şi fraţii săi după mamă Nicolae, Ioan şi Petru Ciocăneşti”.

Blazonul oferit familiei constă în: „Stând drept, un scut triunghiular de culoarea cerului, a cărui parte de jos este ocupată de un deluşor cu patru brazde verzi de iarbă, în a cărui parte din stânga se află un cerb reprezentat în întregime, făcând o săritură mare şi al cărui gât este străpuns pieziş, de o săgeată; deasupra scutului este aşezat un coif militar cu viziera lăsată, împodobit în mod desăvârşit cu pietre preţioase şi perle, din care coif se iveşte, deasupra, din nou o jumătate de cerb, asemănător eu cel de dinainte iar din culmea sau vârful coifului cad pe amândouă laturile scutului fâşii sau panglici, de o parte roşii şi albe, iar de cealaltă parte de culoarea cerului şi aurii şi îl împodobesc cum se cuvine”.

În acelaşi timp, voievodul Mihai permite fraţilor Ciocăneşti să poarte acest blazon „peste tot, în lupte, în jocuri cu lancea, în turnire, în dueluri, în lupte individuale şi la oricare alte îndeletniciri de nobili şi oameni de arme, precum şi pe sigilii, de asemenea, pe steaguri, inele, mantii, case, scuturi, corturi, morminte şi îndeobşte pe orice fel de lucruri şi bunuri, pentru a le purta neştirbit în chip de nobleţe. Iată, aşadar, cum răsplăteşte marele voievod credinţa dovedită de oamenii săi.

UN SLUJITOR BĂNĂȚEAN AL LUI MIIAI VITEAZU

Din rândul bănățenilor ce l-au slujit pe Mihai Viteazu timp de mai mulți ani se remarcă şi Gheorghe Borțun, zis Pitar, originar din Caransebeş. Faptele sale — e adevărat săvârşite nu pe câmpul de luptă, ci în spatele acestuia — au avut o importanță deosebită pentru voievod, asigurându-i proviziile, oamenii şi armele necesare faptelor sale. Funcțiile deținute de Gheorghe Borțun, de la cea de pitar, de la care-i vine şi porecla, până la cea de vornic de Alba Iulia, confirmă rolul decisiv al acestui om „omniprezent şi indispensabil, dar nevăzut de istorici".

În primele ceasuri ale zilei de 1 ianuarie 1600, în cetatea Bălgradului, voievodul Mihai îl aduce lângă sine pe vornicul țării sale transilvane şi, drept mulțumire pentru serviciile diverse şi nenumărate prestate până acum, îi donează satul Sărăzani ce ținea de târgul Bujorului (azi Traian Vuia) din comitatul Timişului; donația este valabilă atât pentru Gheorghe, cât şi pentru urmaşii săi. Tot atunci trebuie ca voievodul să-i fi dăruit şi alte posesiuni, întrucât peste câteva zile, la 10 ianuarie, Borțun schimbă posesiuni transilvane cu câțiva nobili, alegându-şi o curte nobiliară în Bălgrad şi pământ într-o suburbie a acestuia. Pe 19 ianuarie, voievodul consimte la această schimbare.

Pregătindu-se de plecare spre Moldova, Mihai Viteazul scuteşte opt soldați de slujba războinică datorată şi-i ataşează vornicului său Borțun pentru nevoile curții din Bălgrad. În acest timp, pitarul Gheorghe asigură serviciile armatei voievodale.

Odată consumată bucuria unirii celor trei țări române, reîntors la Bălgrad, domnul Mihai doreşte să-i împlinească dorința slujitorului său şi se adresează — pe 18 august 1600 — judelui şi sfatului oraşului Caransebeş, cerându-le să-l pună pe Gheorghe Borțun în posesia casei sale din Caransebeş, situată chiar în centrul oraşului, aflată între casa nobilului Mihail

Giurma şi ulița pieții, casă cumpărată de el cu câtva timp înainte.

MIHAI VITEAZU ŞI TIMIŞOARA

Drumurile lui Mihai Vodă Viteazu l-au purtat cu siguranță şi prin Timişoara. Cu prilejul diferitelor sale călătorii, Mihai a reuşit să înțeleagă importanța strategică deosebită a cetății Timişoara. Atunci când el încheie — în primăvara anului 1600 — acțiunea de formare a unui stat românesc unitar, îşi îndreaptă privirile şi spre puternica cetate a Timişoarei, aflată, încă în mâinile otomanilor. Dorința sa de a elibera Timişoara, precum şi alte cetăți bănățene de sub turcii otomani, îşi află expresia în acțiunea de închegare al noului stat românesc. Stăpânirea otomană din Banat reprezenta un permanent pericol pentru propăşirea şi existența tuturor ținuturilor româneşti.

Chiar înainte de campania din Moldova, mai precis la 11 februarie 1600, oamenii lui Mihai, trupe regulate, atacă Timişoara şi se întorc victorioşi din această acțiune. Scopul nu a fost asediul şi cucerirea, ci o acțiune de recunoaştere în vederea unei campanii generale asupra cetății. Chiar în Moldova fiind, Mihai Viteazul anunță intenția de a se îndrepta împotriva Timişoarei imediat ce se întoarce din această campanie. Dorința sa nu s-a putut îndeplini, datorită complicațiilor politice ce vor apărea.

Faptul că Mihai Viteazul nu a abandonat această idee este vizibil şi în protocolul încheiat cu împăratul habsburgic, protocol în care, la punctul şase, voievodul pretinde ca toate cetățile bănățene eliberate în viitor de către el de la turci să-i aparțină lui şi urmaşilor lui.

MATEI BASABAB ŞI BĂNĂȚENII

O cronică munteană consemnează astfel momentul plecării lui Matei aga din Brâncoveni spre Țara Românească: „Iar Matei aga... au ales pre Vaida Bun căpitanul cu o seamă de oşti, purcedând de la Caravan-Sebeş, avgust 2 dni". Momentul

este interesant, întrucât acest Vaida Bun nu era altul decât cunoscutul Vaida Bona din Caransebeş, unul dintre marii comandanţi de oşti ai zonei. Cu ajutorul lui şi al trupelor bănăţene, Matei reuşeşte în vara anului 1632 să devină domnul Ţării Româneşti. Armata bănăţeană pleacă pe 2 august din Caransebeş, poposeşte prima noapte la Cornea, apoi la Orşova şi intră în Oltenia, conăcind la Prisăcani. Aici i se alătură pretendentului şi contingente oltene şi la 30 septembrie 1632 Matei Basarab ajunge la Bucureşti, unde este uns domn.

Legăturile agăi Matei cu aceşti „condotieri ai răsăritului”, cum erau numiţi românii din Banatul Lugojului şi Caransebeşului, sunt mai vechi. După ce în august 1631 fusese respins în marginea Bucureştiului, Matei se refugiază la Tismana, unde respinge atacurile trupelor duşmane. Peste munţi, ajunge apoi la Caransebeş. Aici discută cu conducătorii bănăţeni, solicită şi obţine sprijinul principelui transilvan şi angajează trupe pe banii săi şi ai boierilor. Şi la 1637 Matei Basarab mai avea drept gardă personală 500 de oşteni din zona Mehadiei, în care avea încredere deplină.

DIPLOMĂ MEDIEVALĂ

Rolul militar al românilor bănăţeni în decursul Evului mediu este binecunoscut. Unul dintre episoade se petrece pe un câmp de luptă în Moravia, la 15 august 1645 şi îi are ca protagonişti pe oştenii lugojeni. Gheorghe Rakoczy II, principele Transilvaniei, se afla în plină campanie în timpul războiului de 30 de ani. Profitând de un moment de acalmie între două lupte, principele doreşte să răsplătească vitejia dovedită de corpul de oaste lugojean în ultima campanie.

Astfel, se scrie diploma de înnobilare a viteazului Radu Olos, conducătorul lugojenilor şi a celor 55 de tovarăşi de arme al săi. Aceştia slujeau, sub comanda banului de Lugoj–Caransebeş, în armata transilvană în oastea de călăreţi, aducând

numeroase servicii principelui.

Diploma îi scoate pe aceşti luptători „din starea şi condiția de plebee şi nenobilă în care s-au născut şi viețuit până acum şi-i integrează în rândul nobilimii transilvane”. Iată pe câțiva dintre aceşti viteji: Ioan Borghici, Roman Românul, Nicolae Deac, Mihail Radovan, Preda Românul, Iovan Românu, Micul Breazovan, Ioan Şerb, Achim Petcu, Andrei Ivuț alias Coştei, Giura Curea, Nicolae Ion, Radu Bânda. Cei mai mulți erau lugojeni de baştină.

Blazonul de noblețe acordat vitejilor este descris astfel în textul diplomei: „Un scut militar de culoarea cerului, în al cărui câmp sau suprafață un braț omenesc tăiat de la umăr, îmbrăcat cu o platoşă, ține un pumnal scos din teacă, îndreptat în sus, la a cărui jumătate se află o coroană de aur; deasupra scutului se află aşezat un coif militar cu viziera lăsată în jos acoperit cu o diademă regală împodobită în mod desăvârşit cu pietre prețioase şi perle, din care se observă că iese o lance împodobită cu două pânze de culoare roşie şi galbenă iar din vârful coifului cad de amândouă laturi sau margini ale acestui scut fâşii sau panglici de diferite culori care îl înconjură şi îl împodobesc foarte frumos.

IMAGINEA PORȚILOR DE FIER ÎN VEACUL AL XVII-LEA

Cărturarul otoman Evlyla Celebi a străbătut de mai multe ori ținuturile româneşti la mijlocul secolului al XVII-lea. Cu aceste prilejuri a trecut Dunărea prin diverse puncte. Printre cele care l-au impresionat cel mai mult şi pe care le-a descris se află Porțile de Fier. Călătorul spune că a văzut o mare parte a lumii dar că: „cea care pricinuieşte cele mai mari greutăți este această Poartă de Fier a Dunării”. Ea este: „mai năprasnică chiar decât obstacolul creat la confluența fluviilor Tigru şi Eufrat. Din paginile sale consacrate acestui punct

dunărean transpare măreția fenomenului natural, periculos pentru navigație". „În apa Dunării se află mai multe rânduri de stânci mari cât turlele unei băi. Stâncile acelea mari nu se văd însă întotdeauna, ci numai când Dunărea scade foarte mult. De aceea, din cauza acestor stânci, multe corăbii se distrug. Toate corăbiile încep să treacă cu bine numai atunci când apele Dunării cresc şi stâncile rămân scufundate în apă dar şi atunci există teamă... În locul acesta sunt anumiți oameni meşteri în trecerea corăbiilor. Ei cunosc locurile tuturor pietrelor din această vâltoare şi toate întortochelile de temut. Oamenii ce fac pe călăuzele şi ajută la trecerea corăbiilor sunt de obicei oameni din Moldova şi Drencova. Aceste Porți de Fier au ajuns vestite printre toți corăbierii din lume".

CETATEA MEDIEVALĂ A LUGOJULUI

În vara anului 1661, Evlyia Celebi, călătorul otoman despre care am mai vorbit, trece din nou prin Banat. Cu acest prilej, se îndreaptă spre părțile estice ale acestuia, dinspre Timişoara spre Lugoj şi apoi spre Transilvania. Din notațiile ale, iată câteva. Mai întâi, cele referitoare la Sinersig: „Acesta este un sat cu 300 da case (n.n. exagerare), un zeamet (localitate, sat) bine întocmit, ale cărei raiale (supuşi) sunt numai români. În nici o țară nu se găsesc ca aici afine mari cât prunele".

Lugojul era stăpânit de către otomani doar de trei ani, în urma cedării Banatului de Lugoj–Caransebeş de către principii Transilvaniei, în anul 1658. În 1661 era un sangeac (unitate administrativă otomană) care strângea 1.000 oşteni. Avea alaibei (comandant), trei odale de ieniceri, judecător (cadiu). Satele aparținătoare cetății nu au putut fi încă înregistrate în defter (condica de dări). Cetatea Lugojului este la prima sa descriere, cu atât mai interesantă cu cât se face trimitere şi la secolul anterior. Iat-o: „Este o cetate de lemn şi de pământ, pătrată, aşezată într-o câmpie întinsă... Şanțul ei este plin cu apa râului…

Cetatea are o singură poartă. Deasupra şanţului cetăţii se află un pod mobil, împodobit, care este ridicat în fiecare noapte…”

CENADUL ÎN VIZIUNEA UNUI CĂLĂTOR STRĂIN

La mijlocul veacului al XVII-lea, călătorul otoman Evlyia Celebi, descriind câteva dintre cele mai importante localităţi bănăţene, lasă mărturii preţioase asupra înfăţişării lor, chiar dacă afirmaţiile sale mai necesită nuanţări în sensul evitării exagerărilor strecurate, voit sau întîmplător.

În privinţa Cenadului, cetate şi oraş de pe Mureş, Evlyia Celebi oferă date certe, care nu sunt cunoscute până la el, deşi reflectă realităţi mai vechi. Dar să-l ascultăm, în câteva fragmente. „Forma cetăţii Cenad. Se află într-o câmpie, la o aruncătură de săgeată de râul Mureş. Cetatea ei interioară e pătrată, având ziduri tari de 700 paşi de jur împrejur. Înlăuntrul cetăţii se află patru geamii mari, cu minaretele transformate din clopotniţe. Depozitul de muniţii, magazia de grâne, tunurile mari sunt tot aici. Cetatea are două rânduri de porţi de fier şi sunt foarte trainice. Între ele şi şanţ se află o temniţă adâncă sub pământ, de parcă ar fi în fundul iadului. Lipit de temniţă se găseşte turnul cel mare, zidit din cărămidă. Acest oraş este o palancă împrejmuită cu un zid de pământ bătătorit: are o poartă spre apus. Se găsesc în ea 185 de case încăpătoare, mai scunde sau mai înalte, acoperite cu şindrilă sau olane. Toate străzile sunt podite cu scânduri. Oraşul cel mare din exterior are trei porţi trainice; are 350 de case încăpătoare, făcute din piatră cu acoperişuri din olane roşii, cu trandafiri, având şi porţi. Sunt şi ogrăzi înfloritoare, cu grădini întinse. Se mai află 12 mihraburi (lăcaşuri de cult musulmane — n.n.), 3 medrese, trei mănăstiri de dervişi, patru şcoli pentru copii şi 300 de prăvălii. Nu are bazar, dar poţi găsi aici toate felurile de mărfuri, fără de sfârşit. Are o baie mică şi trei hanuri pentru negustori, dar n-are hanuri ca chervanseraiuri, căci uşile oamenilor de seamă fiind tot-

deauna deschise pentru musafiri, ei nu-i lasă să tragă la han. Şi în afara oraşului mai sunt multe case, dar nu știu câte; acestea sunt înconjurate de vii şi grădini. Toată populația oraşului își cară apa din Mureş. Având o climă foarte plăcută, aici sunt mulți băieți destoinici şi multe fete frumoase".

O DESCRIERE DIN VEACUL AL XV-LEA A LOCALITĂȚII DUDEŞTII VECHI

Celebrul călător, geograf şi istoric turc Evlyia Celebi a străbătut de mai multe ori Banatul în perioada anilor 1660–1064, lăsând sute de pagini cu descrieri ale localităților de aici. Dintre cele mai puțin cunoscute şi folosite de istoriografie ne atrage atenția cea făcută actualei localități Dudeştii Vechi. Iată, în continuare, cele mai importante date, în limbajul calatorului otoman: „Cetatea este o palancă mică, pătrată, pe malul unui lac mlăştinos, format din revărsările Mureşului, iar de jur împrejur are abia o mie de paşi. Are dizdar (comandant de cetate, n.n.) şi optzeci de oşteni de pază şi un naib (reprezentant, funcționar, n.n.) al cadiului (judecătorului, n.n.) de Cenad. Alți judecători nu sunt. Are o geamie, transformată din biserică, două mecete, o medresă, un tekke, două şcoli, o mică baie, un han şi opt dughene şi două hanuri, acoperite cu scânduri. Pepenii verzi şi galbeni, ce se cultivă în grădinile de aici, sunt aşa de mulți şi de gustoşi cum nu se poate spune. O căruță de pepeni de aceştia, verzi şi galbeni, se vinde cu un beşlik (5 piaştri)... Dar când se revarsă Mureşul şi îneacă bostănăriile şi băltoaca de lângă cetate, atunci pepenii galbeni şi verzi sunt scumpi. Dar e o palancă (cetate) înfloritoare".

CETATEA ŞI ORAŞUL TIMIŞOARA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Date ceva mai concludente oferă celor interesați de istoria orașului Timişoara posibilitatea de a cunoaşte o situație azi dispărută. Trebuie însă făcută distincția dintre fortificație şi locuirea urbană („oraşul” şi „mahalalele”). Cetatea Timişorii avea o particularitate: cetatea „interioară” — nucleul centurii de fortificații —, în cazul nostru Castelul Huniazilor, era amplasată în afara zidurilor de centură ale cetății. Acest fapt se explică prin condițiile geografice ale locului şi rațiunile strategice ale epocii. Construit din piatră, castelul era flancat de cinci turnuri de cărămidă, cu acoperişuri ascuțite. Zidurile exterioare, din pământ şi lemn, aveau bastioane pentru artilerie. Zidurile cetății medievale erau construite din pământ şi lemn şi aveau o grosime considerabilă pentru a rezista artileriei epocii.

Oraşul şi cartierele sale grupau majoritatea locuitorilor. În „„oraş” (cartierul „Cetate”) se află majoritatea dotărilor edilitare specifice centrelor de localități: bazarul, moscheea mare şi încă câteva lăcaşuri similare, trei băi publice, casa paşei, hanurile, cazarma ienicerilor, case de locuit, curți şi străzi. Străzile erau înguste, cu traseul sinuos, podite cu scânduri groase. Casele aveau parter şi etaj, cu acoperişurile ascuțite. Cele două mari cartiere, Palanca Mare şi Palanca Mică, ocupă mai bine de jumătate din suprafața totală urbană. Ele sunt compuse din câteva edificii de utilitate publică, un număr destul de mare de prăvălii, câteva hanuri, multe clădiri de locuit. Rețeaua lor stradală este parțial ordonată, parțial sinuoasă. Caracteristica acestor cartiere o reprezintă curțile cu pomi şi grădinile întinse, cu recoltele lor bogate care făceau faima Timişoarei de atunci.

FAMILIA HALICI

Una dintre cele mai interesante familii de români bănățeni în veacul al XVII-lea este cea care i-a dat pe Mihail Halici tatăl (1615–1671) şi Mihail Halici fiul (1643–1712).

Ambii cu activitate culturală deosebit de însemnată. Tatăl a condus timp de peste 20 de ani şcoala românească din Caransebeş, oraşul său natal, instruind mai multe generații de învățători şi preoți pentru întreaga zonă. Lui îi este atribuit şi acel celebru *Dictionarium Valachio-Latinium*, primul dicționar al limbii române, compus din peste 5.000 cuvinte şi destinat celor ce traduc din română în latină. Discuțiile referitoare la autorul şi importanța dicționarului au creat o atmosferă deosebită în jurul manuscrisului, toate justificând proveniența bănățeană a autorului şi importanța lingvistică a dicționarului. La 1658,când familia Halici se refugiază în Transilvania, datorită ocupării de către otomani a Banatului de Lugoj–Caransebeş, biblioteca îi urmează şi, dintr-o însemnare ulterioară a fiului, aflăm că între manuscrisele sale figurează şi acest dicționar.

Mihail Halici fiul este cunoscut în literatura română datorită odei scrise în anul 1674, la 1 iunie. Este prima odă din literatura noastră, dar urmărirea concomitentă a textului român şi a versiunii sale latine arată că toate cuvintele (româneşti şi latine) au aceeaşi origine, Halici fiul vrând astfel să dovedească latinitatea limbii sale. Căci el semnează „Mihail Halici, nobil român, cetățean de Caransebeş”. După studii în colegiile transilvane, Halici fiul plecă în Țările de Jos şi apoi în Anglia, unde urma i se pierde. Înainte de plecarea spre Apus, el donează colegiului din Aiud întreaga sa bibliotecă de 539 de volume, o bibliotecă imensă pentru acele timpuri, adunată de tată şi fiu în cursul unei jumătăți de veac.

HAIDUCIA ÎN BANATUL VEACULUI AL XVII-LEA

Forma cea mai puternică de rezistență față de transformările sociale şi etnice impuse de dominația otomană a fost haiducia. Ea a avut un caracter social şi național, transformându-se într-o mişcare de masă în a doua jumătate a veacului al XVII-lea şi încadrându-se într-un context balcanic antiotoman.

De la stadiul haiducilor care acționau independent, s-a ajuns la cel al cetelor, al căror căpitan se numea harambaşă. Centrele predilecte ale haiducilor bănățeni au fost Caransebeşul, Lipova, Lugojul. Unul dintre cei mai faimoşi haiduci ai timpului a fost Crimbiță, cel ce reuşise să scape în repetate rânduri de urmărirea sangeacbeiului de Caransebeş şi ale cărui urme se găseau până în zona Făgetului. Dintre haiducii mureşeni, cei mai cunoscuți în epocă au fost Avram din Sereca şi preotul din satul Zam, care în fruntea cetelor lor atacau convoaiele otomane, trupele de represalii trimise împotriva lor. Un moment de seamă în istoria haiduciei îl reprezintă anul 1670 când, îndeosebi în zona Lipovei, mişcările haiducilor cunosc o amploare deosebită şi perturbează activitatea economică a zonei. Ca urmare, în funcția de sangeacbei de Lipova este numit Muslih-paşa care prin firmanul de numire este obligat să-i stârpească pe „haiducii şi răufăcătorii care se ivesc în ținuturile sangeacului". În ciuda tuturor măsurilor, haiducia a continuat să existe ca o formă de împotrivire armată față de stăpânirea otomană.

DRUMURILE CĂRȚII

La sfârşitul Evului mediu, şi la începuturile epocii moderne, cartea românească îşi are drumurile ei specifice. Acestea sunt lungi iar cei ce o poartă, dintr-un loc într-altul, trudesc din greu la aceste drumuri. Rândurile acestor purtători de carte sunt diverse: călugări, dieci, laici de diverse categorii (negustori, țărani, meseriaşi, boieri ori nobili). Cei mai bogați îşi cumpără cărțile pentru sine, restul pentru comunitățile din care făceau parte.

Tipografiile ce scot cartea vremii sunt înşirate de la Iaşi la Buzău, de la Bucureşti la Govora, la Târgovişte, la Snagov, la mănăstirea Dealu ori la Râmnicu Vâlcii. Exemplare tipărite aici colindă toate provinciile româneşti.

Atât de dorită, cartea este scump plătită, la prețul de cost

adăugându-se şi prețul săptămânilor de călătorie. Această călătorie se făcea nu neapărat pe drumurile publice, supuse controalelor unor vremelnice stăpâniri străine, ci pe drumuri ocolite, pe crestele sau văile munților, bunăoară, prin aşa-numita „Vamă a cucului”, ce ocolea posturile de pază şi trupele străine, inclusiv jandarmeria.

Ajunsă în posesia câte unei obşti săteşti, cartea este păstrată cu sfințenie în stranele bisericilor, la adăpost de priviri străine. Blesteme cutremurătoare, scrise cu patos pe coperți, avertizează pe cel ce ar manifesta intenția de furt. Cei ce totuşi o luau erau urmăriți vreme îndelungată cu vrăjmăşie de întreaga obşte.

În acest mod au ajuns şi în Banat sute şi sute de exemplare de carte veche românească menținând vie flacăra speranței în unitatea spirituală românească.

III. VEACUL al XVIII-LEA

DIMITRIE CANTEMIR LA TIMIŞOARA

Ostatic la Istanbul, Dimitrie Cantemir va însoţi trupele otomane în campania dunăreană, soldată cu lupta de la Zenta (august 1697). Înfrânte, trupele otomane se retrag în debandadă prin Banatul ars de soarele unei secete cumplite. Însuşi sultanul fuge şi se ascunde. În castelul cetăţii Timişoara, aşteptând sosirea trupelor salvate din luptă. Cu mica sa suită, feciorul de domn moldovean ia şi el drumul Timişoarei, asistând pe drum la scene violente între soldaţii însetaţi. Sosit în marginea cetăţii, Cantemir îşi stabileşte corturile într-o vie, unde are surpriza să găsească şi o fântână cu apă bună. Timp de trei zile, moldovenii îşi păstrează cu grijă secretul fântânii, aşteptând liniştiţi derularea evenimentelor.

FÂNTÂNA PAŞEI

Există încă în Timişoara, pe drumul ce iese din oraş spre Sânnicolau Mare, ruinele unei clădiri. Locul se numeşte şi azi „fântâna paşei”. În curtea ce exista pe vremuri se afla o fântână, considerată a avea cea mai re ce şi mai bună apă din Timişoara. În cursul secolului al XVII-lea acest loc adăpostea reşedinţa de vară a beilerbeiului de Timişoara, format dintr-o clădire împrejmuită cu ziduri, o curte plină de verdeaţă şi fântâna. Vremea beilerbeilor a trecut ca vântul, locul a rămas vestit. În 1778 se ridică aici o altă casă de vară pentru preşedintele

administrației locale. După puțin timp, casa devine locul preferat al comercianților care negociază mătasea. Între 1792 şi 1849, suferă mici modificări şi îşi schimbă proprietarii. În timpul asediului din 1849 o ghiulea loveşte casa şi o dărâmă. Ruinele mai atrag o vreme atenția negustorilor, după care locul este uitat. Doar pivnițele aflate sub actualele ruine datează din veacul al XVII-lea şi, probabil, fântâna. Edilii oraşului au luat acum câțiva ani inițiativa transformării ruinelor într-un loc de interes turistic, solicitându-se chiar istoricilor datele necesare. Aşteptăm cu încredere realizarea acestui proiect.

VOIEVODUL ȚIGANILOR

Cititorii romanului omonim al scriitorului Jokai Mor şi spectatorii operetei pe muzica lui Johann Strauss s-au întrebat pe bună dreptate dacă întâmplările descrise au cât de cât temei de veridicitate. Cu atât mai mult cu cât acțiunea este plasată în Banat, într-o localitate numită de scriitor „Botsinka”, aşezată la marginea mlaştinilor Begăi, în imediata apropiere a Timişoarei.

Cercetările întreprinse, în urma dorinței de a afla adevărul asupra unor locuri, fapte şi oameni, ne-au dus spre actuala localitate Bazoşul Vechi. Vechea sa vatră era aşezată la sud-est de cea actuală, într-o zonă unde se mai văd urmele unuia din vechile brațe ale Begăi. Numele sub care apare localitatea în veacul al XVII-lea este cel de Bozenka, fapt confirmat şi de L. F. Marsigli, în relatările sale de călătorie când o numeşte „Buczinka”. Locuitorii săi la acea vreme erau românii şi sârbii. Iată aşadar că localitatea a existat şi nu este rezultatul unei licențe literare.

Nu acelaşi lucru s-ar putea spune despre presupusul stăpân al satului, Botsinkay Gaşpar şi fiul său, Ionas. Cunoscând regimul stăpânirii otomane, în general nu se poate concepe ca un nobil creştin să dețină o asemenea proprietate, pământul întreg al imperiului fiind de drept al sultanului care-1 dăruia temporar unor slujitori ai săi.

Elementul „pitoresc” al Banatului inundat de mlaştini, un pustiu bântuit de animale sălbatice, boli endemice şi ici colo câte un locuitor aşa cum este el înfăţişat în povestirea lui Jokai Mor nu este însă decât produsul imaginaţiei unui scriitor romantic. Cum poate fi comparată această situaţie ,,apocaliptică” a Banatului după Jokai Mor cu realitatea descrisă de numeroşii călători străini ce au străbătut zona la sfârşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui următor şi care arată cu totul altfel? Cine s-a înşelat? Autorul povestirii sau L. F. Marsigli, C. F. Mercy şi harta alcătuită de el, Mathias Bel care prezintă o situaţie diferită?

În fond, scriitorul, în afara subiectului propriu-zis, a fost tributar ideii de glorificare a „binefacerilor” majore aduse aici de către Casa de Habsburg şi, prin contrast, situaţia găsită trebuia prezentată în culori sumbre. Azi, când se poate judeca obiectiv, suntem datori să reconsideram această „ciudată” imagine, de largă circulaţie până nu de mult, fără a nega opera constructivă a aceleiaşi case imperiale.

ÎNCEPUTUL DEZVOLTĂRII INDUSTRIALE A LUGOJULUI

Dacă-l cităm pe acelaşi Evlyia Celebi, Lugojul veacului al XVII-lea avea el însuşi câteva sute de dughene iar izvoare anterioare vorbesc despre existenţa meşteşugarilor în oraş şi împrejurimi. Odată cu veacul al XVIII-lea, politica mercantilistă conduce la apariţia unor ateliere manufacturiere şi la formarea şi consolidarea unei pieţe interne, capabilă să primească produsele acestei industrii. Documentele amintesc despre o moară de apă, ridicată la 1719, ca prim stabiliment de importanţă ceva mai mare. Încep să fie utilizate intensiv şi morile cu cai, specifice zonei în perioada veacurilor XVIII şi XIX. La 1776 existau în Lugoj şase mori de apă. Cea mai cunoscută şi păstrată în memoria locuitorilor a fost „Moara şpănească” (ruine se mai păstrează şi azi, pe malul drept al Timişului, în amonte de oraş)

a cărei făină de calitate superioară a ajuns până la Karlovy Vary. Morile acestea erau fixe, pe malurile Timişului, dar în afara lor mai existau şi mori plutitoare.

Manufactura textilă, înfiinţată în anul 1722, era profilată pe producerea postavului ţărănesc, numit aba. În 1723 apare şi o manufactură de pături, cu desfacere largă în zonă. O problemă importantă o constituie la mijlocul veacului al XVIII-lea manufactura de bere, şi manufacturi pentru prelucrarea mătăsii naturale. Pentru aceasta s-a ridicat la Lugoj şi o manufactură de filat mătase. În acelaşi timp, joagărul din Lugoj este amintit la 1723, cu importanţă economică deosebită. Cărămidăria din Lugoj asigura, până la începutul secolului nostru, cărămizile necesare pentru construirea clădirilor din multe sate limitrofe. Datorită bogăţiei în fructe şi cereale a zonei, s-au înfiinţat, de asemenea, mai multe distilerii de ţuică.

Aceste manufacturi au însemnat primii paşi — alături de persistenţa micilor meseriaşi (fapt atât de caracteristic Lugojului) — în activitatea de tip industrial, prin folosirea unei forţe de muncă salariate, a unor materii prime şi tehnici de lucru avansate pentru acea vreme.

PRIMA GREVĂ MUNCITOREASCĂ DIN ROMÂNIA

În primăvara anulai 1733, muncitorii de la minele de aramă din Ciclova au declarat grevă, refuzând să intre în subteran şi să mai facă aprovizionarea cu pulberea şi lumânările necesare exploatării aramei. Greva s-a desfăşurat datorită condiţiilor extrem de grele de muncă din subteran şi salariilor prea mici. Acţiunea a produs un mare prejudiciu tezaurului coroanei habsburgice, datorită cantităţii de aramă care nu a fost extrasă şi prelucrată. Pentru acest fapt, iniţiatorii grevei — Marcu Zorna, Marcu Lupiţa şi Pavel Duma — au fost judecaţi şi condamnaţi de către tribunalul militar din Timişoara, prin sentinţa din 13 iulie 1733, după cum urmează: „Marco Zorna la

trei luni, iar Marcu Lupița şi Pavel Duma, câte două luni fiecare, reținuți în fiare la fortificații (ale Timişoarei n.n.). Aceasta, lor ca binemeritată, iar altora ca exemplu”. E vorba, aşadar, de prima acțiune grevistă din țara noastră, semnalată în documente.

„LOTRIA” BĂNĂȚEANĂ ÎN VEACUL AL XVIII-LEA

Sub această denumire sunt cunoscuți haiducii bănățeni; ea a reprezentat una din principalele forme ale luptei împotriva stăpânirii habsburgice. În acest fel, ea cunoaşte un dublu aspect: împotrivire socială şi împotrivire națională. Amploarea fenomenului se întinde pe întreg cuprinsul secolului al XVIII-lea, cunoscând aspecte caracteristice. Grupați în cete conduse de „harambaşi”, lotrii devastau magaziile camerale, oficiile districtuale, poştele, vămile, manufacturile miniere şi de prelucrare a metalelor, jefuiau transporturile militare, atacau pe funcționari şi chiar unitățile militare habsburgice.

Încă de la început, autoritățile habsburgice au luat cele mai aspre măsuri pentru prinderea şi pedepsirea lotrilor. Cu toate acestea, mişcarea nu a slăbit, ci din contră s-a amplificat. Cele mai cumplite pedepse aplicate, în public, celor prinşi nu au reuşit să frângă această mişcare de rezistență, cu largi componente sociale. Populația românească îi sprijinea prin toate mijloacele. Adevărate campanii militare au fost întreprinse anual, uneori chiar lunar, împotriva celor mai puternice cete. O astfel de misiune de reprimare s-a realizat în răstimpul a cinci sile (5–9 august 1775) şi a cuprins un efectiv de peste 1.500 de militari şi civili.

La rândul lor, lotrii se organizau în cete din ce în ce mai mari, una ajungând chiar la 2.000 de membri. Ei acționau în zonele de deal şi munte ale Banatului, dar iarna coborau şi în zonele districtelor Timiş şi Ciacova. Un alt element interesant îl oferă colaborarea lotrilor bănățeni cu haiducii din Țara Românească şi cu cei din Transilvania. În ultima parte a

veacului al XVIII-lea, aceste acțiuni comune desfăşurate pe un teritoriu întins şi cu efective numeroase erau echivalente cu unele mişcări sociale locale.

Dintre cei mai cunoscuți harambaşi ai veacului îi menționăm pe Stoia, organizatorul, la 1719, al cetelor din întreaga zonă, frații Moharu, care timp de două decenii au fost conducătorii mişcării, Berca Pantelie, Mihai Malenovici etc.

PETRU VANCEA (1703–1776) HAIDUC ŞI GRĂNICER

O figură învăluită în legendă este aceea a lui Petru Vancea. În tinerețe a fost harambaşă — căpetenia unei cete de haiduci. La data apariției sale în scrieri, Vancea era deja om aşezat la casa lui, undeva în zona Slatina–Timiş–Mehadia. Cu prilejul unei vânători în zonă, la care participă soțul împărătesei şi fratele acestuia, în anul 1736, cei doi se rătăcesc în munți. Cel ce-i regăseşte şi-i călăuzeşte în tabăra de la Slatina– Timiş este Petru Vancea. Pentru acest fapt este făcut căpitan de panduri, trupe ce făceau serviciu pe granița dunăreană. Este trimis în recunoaştere în tabăra otomană de la Mehadia şi datorită informațiilor sale, trupele imperiale reuşesc să obțină o victorie.

Evoluția sa în următorii ani marchează salturi importante în aceeaşi regiune de graniță. Funcționează în calitate de comandant de panduri la Jupalnic, întreprinde o călătorie la Viena, se întoarce copleşit de onoruri, primeşte — printre altele — şi dreptul de a pescui morun în Dunărea bănățeană. Mijlocul veacului îl află tot la Jupalnic, dar apoi este comandantul tuturor forțelor de graniță din zona Caransebeş–Orşova. Organizarea regimentelor de graniță, începând cu anul 1768, înseamnă şi încorporarea pandurilor şi plăieşilor în primele companii grănicereşti. Francesco Griselini îl află pe Petru Vancea la Caransebeş, în anii 1773–1774, loc unde se retrăsese. Se stinge din viață la 1776 clupă o viață petrecută în zona de frontieră a Banatului.

DIN ŞCOALA DE ACUM DOUĂ SUTE DE ANI

Dezvoltarea relațiilor de producție şi păşirea spre noua orânduire economică impuneau, la sfârşitul secolului ai XVIII-lea, şi în Banat, o amplificare a procesului de învățământ. Din vastul material care există în acest sens, ne vom opri asupra a două detalii.

În primul rând, obiectele de învățământ din şcolile elementare româneşti bănățene, stabilite consecutiv prin trei regulamente (1774, 1776, 1777), erau obligatoriu de studiat, între care citirea, scrierea, aritmetica, lor adăugându-li-se morala şi cântul. Facultative, la început, mai apoi obligatorii, erau îndrumările referitoare la agricultură, creşterea animalelor şi apicultura. S-a introdus, în timp, şi studierea unor limbi străine.

Citirea se făcea, la început, după abecedar şi mai apoi prin studierea unor cărți speciale de citire, anume elaborate. Grafia se învăța pentru ca elevii să poată scrie curat şi citeț, să cunoască diferitele tipuri de scriere. Aritmetica se învăța după un manual special.

ÎNVĂȚĂTORUL VEACULUI AL XVIII-LEA

În conformitate cu legiuirile şcolare ale epocii, învățătorul era o persoană importantă în viața satului. Se angajau bărbați, de preferință localnici. Ei trebuiau să posede cunoştințele necesare pentru instruirea tineretului, să aibă o comportare corespunzătoare, să fie liniştiți şi paşnici în casa proprie şi între ai lor, ca şi față de vecini şi părinții elevilor. Față de elevi, după împrejurări învățătorul trebuia să fie sever, dar cu măsură, blajin, modest şi serios. Trebuia să mai aibă înclinație spre munca pedagogică şi să fie exemplu în toate ocaziile.

Pregătirea învățătorilor se făcea prin cursuri de patru luni, la început, apoi cu o durată mai lungă. Ele se desfăşurau la Timişoara şi în alte oraşe bănățene. Retribuirea lor făcea inițial

de către părinții copiilor sau de către obştea satului, după învoială. Mai apoi se ajunge la semnarea unui contract şcolar cu învățătorul, prin care acesta primea un loc dublu de casă, două iugăre de fânețe şi o sumă de bani, aceasta din urmă variabilă, după mărimea localității şi numărul elevilor. I se oferea cazare, gratuit, în incinta şcolii până la ridicarea propriei sale locuințe.

Un exemplu, din multe altele, îl reprezintă contractul încheiat între comuna Belinț şi inspectorul şcolar teritorial, în anul 1789. Exact acum două veacuri, belințenii se obligau să ajute la zidirea şcolii şi a locuinței învățătorului cu „lucrul mâinilor şi cu trăsurile". Îi vor plăti 50 florini bani peşin iar fiecare număr de casă va da învățătorului trei litri de grâu şi trei de porumb, în timp ce satul va da 50 fonți de sare, 12 fonți de lumânări şi 10 stânjeni de lemne pentru foc în şcoală şi locuința învățătorului.

CASA ROMÂNEASCĂ DIN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Unul dintre cei mai buni cunoscători al realităților bănățene de la mijlocul şi sfârşitul veacului al XVIII-lea, funcționarul imperial Johann Jakob Ehrler, ne-a lăsat o descriere a zonei din anul 1774. Iată, în rezumat, aprecierile sale despre casa românească: „Românul îşi construieşte singur casa. Aceasta e zidită cel mai adesea din pământ bătătorit ori din împletitură de nuiele sau din buşteni aşezați unii peste alții şi acoperită cu stuf. La construcție nu se foloseşte nici o bucățică de fier. Tocul uşilor e făcut din salcie ori dintr-un alt lemn, iar încuietorile sunt nişte zăvoare de lemn, care se deschid de multe ori numai printr-un artificiu. De sticlar nici nu e nevoie, geamurile fiind din hârtie, de obicei doi ocheți mici prin care pătrunde lumina. Casa întreagă constă dintr-o cămăruță şi o bucătărioară. În cămăruță atârnă de obicei o gravură. Aici se află de asemenea unul sau două paturi din lemn negeluit, o masă, la rândul ei nedată la

rindea, un dulap, uneori câteva scaune cioplite cu propria mână şi câteva pături. Soba este clădită din lut. Hornul este din împletitură de nuiele lipită cu chirpici şi de aceea nu se foloseşte vreo vatră deosebită. Un ceaun în care se fierb toate bucatele atârnă de un lanț, deasupra focului. Unul sau două blide şi mai multe farfurii de lemn împodobesc masa (….). Românii mai au o ladă pentru păstrarea grânelor; aceasta e aşezată pe două tălpici ori pe patru stâlpi. Aici se păstrează şi porumbul… Unele case țărăneşti par să fie de mare preț, atât prin înfățişarea lor din afară, cât şi prin cea de dinăuntru, făcând dovada unui bun gospodar”.

MIHAIL ROŞU MARTINOVICI (1750–1822)

Dintre figurile luminoase de înaintaşi ai slovei şi ai învățământului bănățean la răscrucea veacurilor, Mihail Roşu din Corneşti rămâne şi azi prin faptele sale. Dintr-o autobiografie notăm şi noi că „…la anul 1750, 4 ianuarie, m-au născut pe mine Mihai… Iară eu Mihai m-am dus la şcoală (…) pe vremea aceea, iară la anul 1763 Aprilie 14 m-au dus tatăl meu Martin Roşu la Timişoara la şcoală fiind dascăl George Popovici din Ardeal şi foarte bine învățam”. Între 1771 şi 1794 funcționează ca preot la Timişoara. Iată cum descrie sfârşitul acestei perioade şi începutul scrierilor sale, în limbajul pitoresc de la început de veac XIX: „Iară eu am rămas în slujba bisericii Timişorii până în 1794, Noembrie 4 şi atunci am eşit la acest sat, adică Jadani (Corneşti, n.n.) şi şezând, pe încet am scris 5 cărți: fabulele lui Esop la 1790, visteria sufletească, calea către mântuire, cuvântarea firească, acestea s-au scris la 1810 şi la 1811 foarte înțelepte cărți româneşti”.

Ceea ce nu spune Mihail Roşu este faptul că era un elev deosebit, care a învățat, printre altele, limbile germană, sârbă, italiană, greacă şi latină, apoi că a ținut numeroase prelegeri de pedagogie viitorilor învățători şi preoți. Tipăreşte deja primele

cărți de pedagogie pentru uzul şcolarilor şi învățătorilor bănățeni, rămânând astfel în conştiința tuturor românilor ca un deschizător de noi drumuri.

URMAŞII LUI HOREA ÎN BANAT

Imediat după reprimarea revoluției lui Horea, autoritățile habsburgice au hotărât deportarea capilor răscoalei. Locul ales a fost Banatul şi anume părțile sale sudice, în teritoriul regimentului de graniță. Cei nominalizați în listele de expulzare ale comitatelor transilvane erau convocați la centru, arestați şi însoțiți sub pază până la frontierele Banatului, de unde erau luați în primire de către autoritățile locale. Numai între 17–19 februarie 1736 au fost trimişi sub pază în Banat 122 capi de familie.

Şi cei doi fii ai lui Horea au luat calea deportării. Ion Nicola, deşi nu putea fi acuzat de autorități şi-a luat soția şi „averea” în două desăgi şi a plecat pe acest aspru drum. A străbătut întreg Banatul până în colțul lui sud-vestic, unde va muri, fără urmaşi. Celălalt fiu, Luca, s-a refugiat în zona Sibiului.

Până în vara anului 1786, deportările continuă, ele fiind atunci stopate de împărat. După unele mărturii, numărul capilor de familie deportați a depăşit 160 iar a familiilor, câteva sute.

PAVEL IORGOVICI (1764–1808)

Născut la 28 aprilie 1764 în Vărădia cărăşeană, într-o familie cu întinse legături în Transilvania şi Țara Românească, tânărul Pavel (Paul) învață împreună cu frații săi Petru şi Ioan primele noțiuni de la un dascăl venit de peste munți. Îşi continuă liceul şi facultatea de filosofie la Szeged, apoi face dreptul la Bratislava şi Viena.

La terminarea studiilor întreprinde o călătorie de câțiva

ani prin Italia, Franța şi Anglia. La Roma, unde stă cel mai mult, adună materialele pentru o viitoare istorie a românilor, dorind să dovedească originea, vechimea şi continuitatea poporului nostru. La Paris, asistă la desfăşurarea Revoluției franceze, acumulând din ideile acesteia. Teroarea iacobină (asistă la decapitarea lui Ludovic al XVI-lea, fiind probabil singurul român aflat în această situație) îl sileşte să plece în Anglia, unde ocupă o modestă funcție juridică la curtea regală.

Începutul anului 1794 îl află din nou la Viena, plin de marile idealuri ale Revoluției franceze, doritor de a contribui la redeşteptarea națională a românilor. Pentru aceasta, împreună cu dr. Ioan Piuariu-Molnar, încearcă să tipărească primul ziar românesc. Încă la începutul anului 1794 apare primul număr al acestui ziar, despre care se ştie că s-a difuzat şi în Transilvania şi în Banat, dar nu i se cunoaşte titlul. Autoritățile imperiale, înştiințate, interzic tipărirea ziarului, confiscând şi exemplarele găsite ale singurului număr.

Pavel Iorgovici funcționează o vreme ca avocat la Vîrşeț, unde traduce o bună parte a documentelor referitoare la români, adunate în peregrinările sale. Începe şi un dicționar cvadrilingv — român, german, francez, latin, ajungând până la litera M; opera i-a fost continuată apoi de un nepot Iosif Iorgovici, la începutul veacului următor. În 1790 îi apare *Observații de limba românească*, în care Iorgovici certifică vechimea şi continuitatea poporului nostru.

UN MAREŞAL BĂNĂȚEAN, PETRU DUCA

Dintre figurile de seamă ale Banatului intrate în legendă se distinge şi cea a lui Petru Duca (1755–1822). Începutul carierei sale militare îl află în regimentul nr. 13 de grăniceri din Caransebeş, cu care participă la ultimele lupte cu turcii în cursul anilor 1788–1789, după care preocupările sale vizează atât practica militară, cât şi condițiile generale de viață ale grănicerilor. Cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg îl aminteşte de mai multe ori

în cronica sa în această situație. Din 1805, Petru Duca este comandantul militar al Banatului. Printre preocupările sale se numără şi cea referitoare la refacerea băilor de la Herculane, unde inițiază ample lucrări. Din 1810 este angrenat în conflictele napoleoniene, în calitate de şef de stat major; în anul 1814, a fost preşedintele comisiei de armistițiu care s-a prezentat la Napoleon. După stingerea conflictelor militare, Petru Duca se reîntoarce în Banat, dedicându-se activității organizatorice. Printre altele, el înființează satele Cadăr şi Petrovaselo din județul Timiş. În altă ordine de idei, acelaşi Duca este cel care — având comanda militară supremă a zonei — îi permite lui Tudor Vladimirescu intrarea în Banat şi şederea mai îndelungată la Băile Herculane în cursul anilor 1814, 1815 şi 1816, aceasta într-o vreme în care autoritățile locale îi refuzaseră intrarea. Pentru meritele sale în organizarea confiniului militar grăniceresc, pentru grija şi dragostea arătată locuitorilor, Petru Duca — ajuns mareşal către sfârşitul vieții — rămâne o figură luminoasă în trecutul nostru.

III. VEACUL al XIX-LEA

PRIMELE ZIARE ROMANEŞTI BĂNĂŢENE

În contextul redeşteptării naţionale româneşti se situează şi primele încercări de ziaristică din această zonă a ţării. Astfel la începutul anului 1794, se tipărea la Viena primul număr al unui ziar românesc, prin grija lui Pavel (Paul) Iorgovici şi Ioan Piuaru-Molnar. Confiscarea şi distrugerea exemplarelor ieşite de sub tipar împiedică acum detalierile de rigoare.

În cursul revoluţiei paşoptiste, Eftimie Murgu editează, probabil la Lugoj, un ziar românesc litografiat, pentru informarea asupra mersului revoluţiei. În 1857, apare un monitor oficial în ediţie bilingvă: română şi germană: „Buletinulu Guvernului provinciale alu Voivodatului Serbicu şi a Banatului Timişianu”. Lipsind organele locale de presă, unii bănăţeni au plecat în Transilvania, unde reuşesc să devină colaboratori sau conducători ai publicaţiilor româneşti, astfel fiind dr. Pavel Vasici şi Nicolae Tincu-Velea.

Prima încercare de a scoate un ziar permanent s-a făcut la Timişoara, în anul 1860; el trebuia să se numească „Albina Banatului”, dar greutăţi materiale şi mai ales sociale au împiedicat apariţia sa. Iulian Grozescu înfiinţează în 1872, la Budapesta, revista umoristică „Priculiciu”, care, în 1874, la moartea sa, este transferată la Timişoara.

MANIFESTUL „SOCIETĂŢII PENTRU CULTIVAREA LIMBII ROMÂNE”

Apărut în cursul anului 1808, acest, manifest se constituie ca un punct de plecare pentru proiectata Societate, care, din diverse pricini, nu a mai ajuns să se constituie în această formă. Alături de prospectul din 1795, manifestul din 1808 se constituie în adevărate programe pentru instituționalizarea culturii româneşti.

Inițial el a fost atribuit lui Constantin Diaconovici Loga, dar cercetările mai noi îl indică drept autor pe Dimitrie Țichindeal, una din marile figuri ale redeşteptării naționale a românilor bănățeni. Manifestul mărturiseşte un determinism național accentuat, definind ca obiectiv fundamentai ridicarea calitativă a națiunii. El invocă originea nobilă a românilor şi starea de robie în care sunt ținuți, dar, bazându-se pe resurecția iluministă europeană proclamă: „Mijlocul cel mai de frunte cu care putem face fericirea nației şi anume să începem cu cultivarea limbii noastre şi prin ea cu lățirea tot mai mare a culturii, câştigându-ne astfel vază merite”.

Bazându-se pe originea, continuitatea şi pe preponderența numerică a românilor, manifestul se arată optimist pentru destinul, limbii naționale: „Putem fi mândri şi fericiți, gândindu-ne că, deşi suntem robi, totuşi limba noastră va stăpâni odată în țara asta; singur românul se poate lipsi de învățarea altor limbi, cei de alt neam foarte cu greu se pot lipsi de învățarea limbii noastre şi de aceea adeseori ungurii, nemții, saşii, armenii sunt siliți să se înțeleagă româneşte”.

Instrucția şi educația reprezintă, după autorul manifestului şi după credința intelectualilor români bănățeni de la începutul veacului al XIX-lea, soluții pentru ridicarea calitativă a națiunii române. Legăturile cu românii de peste munți, dezvoltarea ştiințelor, a artelor şi păstrarea tradițiilor populare sunt elemente constitutive ale acestei atitudini progresiste.

CU DILIGENȚA PRIN BANAT

Până la introducerea căilor forate, călătoria era asigurată de către diligență. Companiile particulare de diligențe erau în floare în prima jumătate a secolului al XIX-lea, întrecându-se în a oferi publicului călător condiții cât mai bune. Traseele diligenței veneau din Transilvania pe valea Mureşului sau coborau de la Deva, prin Făget, spre Lugoj şi Timişoara, iar de aici se îndreptau spre Budapesta şi Viena, făcând legătura cu centrul şi apusul Europei. În epoca respectivă diligenta reprezenta încă mijlocul cel mai rapid de locomoție pentru distanțele lungi.

Masive din cauza lemnăriei şi feroneriei, diligențele puteau îmbarca în condiții satisfăcătoare un număr de 5–10 pasageri, care erau hurducați pe drumurile de pământ de surugiul ce mâna cei 6 cai ai trăsurii. Schimbarea cailor se făcea la etape dinainte stabilite („poşte"), unde călătorii puteau să servească o masă frugală şi un pahar de băutură. Pentru siguranța drumului, autoritățile trimiteau regimente de cavalerie şi trupe de infanterie, care asigurau atât stațiile de poştă cât şi patrularea în zona limitrofă. Din anunțurile companiilor particulare, se reține faptul că se ofereau condiții sigure de călătorie pentru toți doritorii.

UN SCRIITOR TIMIŞOREAN UITAT

Dintre scriitorii născuți pe plaiurile bănățene o figură, aparte, uitată azi, o reprezintă Tiberiu Pop Timişian (1826–1886). Originar după familie din Jimbolia, Tiberiu se naşte la Timişoara în 1826, în casa medicului Gavril Timişian. Şcoala primară şi gimnaziul le urmează aici, apoi trece la Şcoala pedagogică din Arad; liceul îl continuă între 1840–1843 la Timişoara. Se înscrie prin concurs la Academia Militară din Paris, absolvită în 1847 cu rezultate deosebite. Este numit locotenent în corpul de gardă regal francez. Studiază în continuare filosofia şi dreptul, luându-şi licențele în anul 1850. Debutează în martie 1847 în presa literară franceză. În 1848 este prezent în toate revistele pariziene, iar în 1849 îi apar primele două volume de versuri: *Ape limpezi* şi *Scânteia viitorului*.

Colaborarea cu revoluționarii români la 1848 îi este folositoare pe planul creației literare. În 1851 i se joacă la Paris două piese de teatru, la „Odeon” şi „Bulevard”, una dintre ele — *Haiducii* — fiind inspirată din folclorul bănățean. În 1852 publică romanul *Misterele castelului* şi schițele *Anii care trec*. Pentru cel dintâi, primeşte un important premiu literar francez. În 1853, la moartea mamei, părăseşte Parisul şi se întoarce la Timişoara, ca ofițer. Între anii 1856–1858 este profesor la Ploieşti, publicând la Braşov şi Iaşi un *Jurnal de campanie* şi *Anotimpuri*, culegere de poezii. Funcționează apoi la şcoala Sf. Sava ca profesor. După Unire, se reactivează ca ofițer până în 1866, când pleacă din nou în Franța, profesor la Academia Militară. Reia legăturile cu Alecsandri şi publică mai multe volume. Moare pe neaşteptate în 1886, la Paris. V. Aleesandri îi publică, postum încă trei romane.

DINICU GOLESCU PRIN BANAT

Unui dintre cei mai fini observatori ai realității

înconjurătoare, Dinicu Golescu, călător de mai multe ori prin Banat, a lăsat câteva memorabile descrieri ale acestei provincii româneşti. Călătoriile sale au avut ca scop fie Băile Herculane, locul unde a poposit de mai multe ori pentru diverse cure balneare, fie traversarea zonei în călătoria sa spre Europa.

În afara Băilor Herculane, punctele aâ tinse în timpul acestor călătorii au fost Timişoara, Lugojul, Caransebeşul, Făgetul şi părțile vestice bănățene. Peste tot, el a remarcat caracterul românesc al ținutului, notând: „Iar locuitorii neaoşi români, fără de nici o deosebire şi în vorbă şi în port”. Remarcă apoi statura voinică a oştenilor din regimentul românesc de graniță şi sârguința locuitorilor spre problemele economice. Vorbeşte despre cultivarea cerealelor, predominant fiind porumbul; dintre fructe, mai des întâlnită era pruna, ,,întocmai ca şi la noi”.

Observațiile sale asupra naturii, locuitorilor, tradițiilor bănățene îl determină să conchidă asupra faptului că românii din Banat şi cei din Țara Românească şi din celelalte regiuni istorice româneşti constituie acelaşi neam, au aceeaşi limbă, aceleaşi obiceiuri, într-un cuvânt aceeaşi civilizație, în ciuda faptului că erau (la acea vreme n.n.) despărțiți. Însemnările sale sunt un îndemn la lupta pentru unitate națională,

ROMÂNII BĂNĂȚENI LA 1820

O imagine în tempera pe hârtie, datând din anul 1820, a fost achiziționată între cele două războaie mondiale de către Muzeul Banatului. Ioachim Miloia, directorul de atunci, i-a făcut o scurtă descriere interesantă şi azi. Autorul este un anume Pacici. Tabloul sugerează imaginea unui sat românesc, într-o zi de sărbătoare.

Se remarcă un grup de trei bătrâni, cu bărbi lungi, îmbrăcați în cămăşi, izmene, opinci, obeiele de lână albă şi haine lungi. Unul dintre ei are aplicații de blană pe haină şi un toiag în care se sprijină. După opinia noastră, este vorba despre

„chinezul (primarul satului), ce stă de vorbă cu doi bătrâni, punând la cale treburile obştii.

În stânga lor, trei fete formează un alt grup, una având o cobiliță pe umeri. Unele din piesele costumelor amintesc despre „bufeni”, veniți în Banat în veacul al XVIII-lea, din Oltenia. Un cimpoi înveseleşte atmosfera, iar doi tineri dansează o horă, în timp ce alți doi discută, unul trăgând din lulea. În fundal, trei bărbați se îndepărtează agale, discutând.

Lucrarea nu are pretenții artistice deosebite, însă este studiată cu dorința de a prezenta atât tipologic cât şi caracterologic românii bănățeni, portul tor şi atmosfera urnei zile de sărbătoare, în primul pătrar al secolului ai XIX-lea.

TUDOR VLADIMIRESCU ÎN BANAT

Viața tumultuoasă a lui Tudor Vladimirescu l-a adus de mai multe ori şi prin acest colț de țară, învecinat cu Oltenia. Mărturii de cronică sau documentare vorbesc despre treceri ale lui Tudor peste munți cu începere din anul 1812, deşi ele au existat şi mai înainte. Legăturile sale de afaceri şi prieteniile legate cu negustorii orşoveni sunt îndeobşte lucruri cunoscute. Mai puțin cunoscute sunt legăturile sale de prietenie cu cronicarul bănățean Nicolae Stoica de Hațeg, în casa căruia stă în 1814, 1815 şi 1816. Prima dată Tudor a stat la Mehadia, de aici luând şi diligența care îl ducea, prin Timişoara, spre Viena. În 1815 stă şase săptămâni la Mehadia, iar în 1816 vine de două ori aici. Primăvara, Tudor are probleme cu administrația imperială, care nu-i permite să stea la Orşova, iar a doua oară, în septembrie, vine la băi (Băile Herculane) şi stă nouă săptămâni până în noiembrie. În acest timp, Vladimirescu îi cere lui Stoica de Hațeg „istoria românească şi calendare, că o să şadă la băi, să cetească, să-şi petreacă”.

Iată, aşadar, că putem cunoaşte din aceste sumare însemnări, viața şi preocupările omului Tudor, strâns legată de

activitatea sa revoluționară. Bănățenii l-au ajutat cu mari sume de bani, îndemnuri şi sprijin moral în acțiunea sa declanşată în iarna anului 1821. Mulți dintre oamenii lui Tudor şi-au găsit adăpostul în Banat, unii fiind ajutați pentru a-şi încropi aici gospodării.

UN TIMIŞOREAN PE SCENELE LUMII: LEONARD NEGRINI (1821–1896)

Pe numele adevărat Leonard Negri, dintr-o familie moldoveană rudă apropiată cu Costache Negri, vede lumina zilei în Timişoara la 20 aprilie 1821. Marna sa, Eugenia Noiciu, era lugojancă. De la o vârstă fragedă este atras de teatru, prin unchiul său, Timotei Noiciu, actor la Viena. La terminarea liceului, urmează cursurile Academiei juridice din Oradea pe care o absolvă în 1843 şi se înscrie la Conservatorul din Viena, absolvit la 15 mai 1846.

Intenția sa era de a se stabili la Iaşi sau Bucureşti, aşa încât în vara aceluiaşi an stă aici cu Matei Millo şi Costache Caragiale, dar la insistențele logodnicei, actrița italiană Adelaida Ristori, se întoarce la Viena şi este angajat pe trei ani la Burgtheater. Debutează pe 20 octombrie în rolul Gianotto din *Antonio şi Cleopatra* de Shakespeare şi obține rapid afirmarea la public şi critici. Peste doi ani, i se prelungeşte contractul pentru încă cinci ani, dar o dramă conjugală îl determină să renunțe temporar la teatru şi se întoarce ca notar la Arad şi, apoi, la Lugoj. Între 1649–1852, activează în diverse trupe teatrale care fac turnee prin Banat şi Transilvania. În 1854 intră într-o trupă franceză, cu care colindă Grecia şi Turcia, tar apoi activează cinci ani la Paris, la teatrul „Palais Royal”, jucând în peste 50 de roluri dintr-un vast repertoriu.

Din 1860 se reîntoarce la Viena, unde este remarcat la Burgtheater. Timp de 15 ani interpretează 46 de roluri noi şi 26 de reluări, într-un total de 1.000 de spectacole. Apare în mai

multe spectacole la Berlin şi Hamburg. După turneul de la New-York din 1874, la întoarcere, suferă — la Liverpool — un accident la debarcarea decorurilor şi i se amputează un picior. Activează încă 10 ani ca regizor, consilier şi membru în conducerea teatrului, refuzând în 1878 un post de profesor la Conservatorul vienez. În 1885 se retrage la Bucureşti, la sora sa Aglae, şi se stinge la 26 octombrie 1890 lăsând în urmă o carieră de excepție pe scenele lumii.

LIPOVENII

În anul 1830 apărea la Buda cartea lui Damaschin Bojincă *Diregătoriul bunei creşteri spre îndreptarea multor părinți şi în bun folosul tinerimei române, țesut de Damaschin T. Bojincă*. Lucrarea, de real folos pedagogic, s-a tipărit — datorită lipsurilor financiare în care se afla tânărul jurist — prin intermediul unei liste de subscripție, listă ce a circulat prin zona bănățeană.

Recunoscător pentru ajutorul prețios acordat, autorul enumeră la sfârşit pe aceşti „prenumeranți" care au acordat sume mai mari sau mai mici, în funcție de bugetul lor. Dintre aceştia, 71 sunt originari din Lipova şi comunele învecinate. Dintre ei remarcăm pe negustorul Atanasiu Georgevici, senatorul George Stoica, învățătorul Ioan Tomici, Moise Bota, Mihail Dabici, Paul Lăzărescu, directorul Lazăr Roşu, pictorul Maxim Ioanovici, nobilul Vincențiu Fogoroşi, şi un număr mare de locuitori ce nu au trecută starea socială.

Bojincă se simte dator să aducă laude meritate locuitorilor din Lipova pentru profundul lor patriotism, dovedit nu numai acum, ci şi înainte vreme. Ca urmare, la paginile 12 şi 13 ale cărții sale inserează o interesantă descriere morală a Lipovei, adăugând şi câteva versuri. „Aşa plasă de oameni privească la alți naționalişti adevărați şi învețese odată a urma faptele lor; ia exemplu dela unii oameni, cari n-au avut norocire

a gusta fructurile sciinţelor, şi cari totuşi mult aduc spre folosul Neamului. Arunce ochii spre onorata şi adevărata românească Comunitate din Lipova în Banat şi vadă ce paşuri face aceştia în cultură; cerce zelul lor către literatură şi cunoască faptele lor cele spre binele de comun puse, vrednicia acestor adevăraţi strănepoţi româneşti.

PAVEL VASICI (1806–1881)

Fiul unui căprar de panduri, Pavel Vasici a văzut lumina zilei în Timişoara. Orfan de mic este crescut de fratele său Andrei. Şcoala o urmează la Timişoara, iar universitatea la Viena şi Budapesta, devenind doctor în medicină. Încă din timpul studenției, publică manuale româneşti de medicină, în total douăsprezece. De la primul, *Antropologia*, apărut în 1830 încearcă şi reuşeşte să introducă o terminologie medicală proprie limbii române, inițiativă vizibilă în toate lucrările sale.

La terminarea universității, se angajează ca medic, între anii 1836–1850, şi director al Spitalului de carantină din Timişul de lângă Braşov. Menține legături strânse cu George Barițiu şi este colaborator frecvent al publicațiilor româneşti tipărite la Braşov de către acesta, cu începere din 1838.

În timpul furtunoaselor zile ale lui 1848, face parte dintr-o societate secretă revoluționară, revenindu-i misiunea de a asigura legătura dintre revoluționarii transilvăneni şi cei munteni. I-a ajutat pe cei prigoniți (exemplu Ion Heliade-Rădulescu, venit în Transilvania, T. Cipariu şi T. Maiorescu, refugiați în Muntenia). A difuzat şi manifeste revoluționare în, şi din, toate ținuturile româneşti. A militat pentru unitatea națională a românilor, în formele istoriceşti posibile la acea vreme.

În paralel, a desfăşurat şi o vie activitate medicală, neîntreruptă pe întreg parcursul vieții. A publicat în româneşte *Macrobiotica*, a scris numeroase studii şi articole de popularizare a medicinei, a ştiințelor naturii şi a agriculturii.

Între anii 1853 şi 1856, a fost redactor şef al „Telegrafului român” de la Sibiu, lansându-se activ în lupta națională a românilor. În coloanele presei româneşti din Transilvania şi Banat a abordat, progresist, munca şi relațiile sociale, probleme economice cu elemente de dialectică, educație etc.

În calitatea sa de consilier pentru şcolile româneşti, a

activat timp de două decenii pentru organizarea pe baze noi a acestora, spre a creşte cadre de nădejde în lupta națională.

S-a distins şi ca unul dintre literații de seamă ai Transilvaniei şi Banatului, cel mai marcant până la 1850. Versurile sale pline de simțire, prețuirea adusă folclorului popular, nuvela *Ruja* (prima nuvelă cu subiect țărănesc, apărută în 1845), aforisme, maxime şi cugetări, toate fac din Pavel Vasici o figură de neuitat. Ca prețuire a multiplelor sale calități, devine membru al Academiei Române din Bucureşti în anul 1879.

MARIUS CALUDIU BABEŞ (1819–1891)
POET ŞI SCRIITOR

Necunoscut azi publicului, Marius Claudiu Babeş s-a născut la 21 iulie 1819 la Timişoara, fiind înrudit cu Vincențiu Babeş. Copilăria şi-o petrece la Hodoni, unde urmează şi primii ani de şcoală, apoi la Bucureşti, la Liceul „Sf. Sava”, avându-l ca dascăl pe Ion Heliade-Rădulescu.

În 1836 pleacă la Paris, unde urmează dreptul, terminat în 1841. Devine avocat într-un barou parizian. Face acolo cunoştință cu marii scriitori francezi, împrietenindu-se cu Baudelaire. Debutează, în 1841, cu volume de poezii, apreciate de critica literară. În 1843 debutează ca romancier, culegând aceleaşi sufragii. Revoluția de la 1848/1849 şi legăturile sale cu revoluționarii români îi prilejuiesc două romane, publicate în 1849 şt 1850, ultimul dedicat lui Bălcescu. Publică apoi romane inspirate din istoria românilor. Pentru culmea creației sale în acest domeniu, *Credinciosul meu prieten* (1857), primeşte premiul „Donna” al Academiei Franceze.

Romanele sale sunt traduse şi publicate în Moldova ca şi în Banat, bucurându-se de o largă circulație şi răsunet între cititorii români. Legătura permanentă cu țara, cu oamenii ei, cu trecutul său istoric, cu natura românească, îl fac pe M. C. Babeş să fie unanim receptat. În fiecare an întreprinde lungi călătorii prin toate ținuturile româneşti, luând legătura cu marii creatori români. Petrece multe zile în conacul Văcăreştilor, dar şi în Banatul natal. Se stinge din viață la 15 august 1891, fiind înmormântat la cimitirul Belu.

TEATRUL ROMÂNESC LA LUGOJ

Timidele încercări muzicale de la începutul veacului ai XIX-lea se consolidează odată cu constituirea, în anul 1847, a primei societăți teatrale româneşti. Se joacă, în 1848, piesa

pentru copii *Păstorul*; tot acum, se pune în scenă *Ecloga*, de autorul lugojean D. Teodori. Prin anii 1850–1851, joacă aici permanent trupa directorului Albini, formată din amatori localnici. Din repertoriul trupei se remarcă piesele: *Jianu haiducul, Opincărița făloasă, Vicleniile lui Scapin* şi alte traduceri din dramaturgia universală.

Înființarea Reuniunii din Lugoj în anul 1856 şi a Casinei române înseamnă foarte mult pentru nivelul activității teatrale şi muzicale lugojene. Din 1871, diletanții lugojeni joacă în sălile Casinei în fața unui public cald. Cu piesele sale, compania lugojeană întreprinde turnee în Caransebeş, Arad, Lipova, Oravița, Reşița ş.a.

Succesul primelor reprezentații teatrale pentru copii este urmat de lucrările Sofiei Vlad. Începând cu 1850 se reprezintă în casa Vlad şi casa Simionescu câteva dintre lucrările autoarei: *La maial* sau *Roza de spini*. La 1888, teatrul pentru copii intră în scenă cu piesa *Cinel-Cinel*. Se mai foloseau şi tablouri vivante de genul *Secerătorii* sau *Omagiile artelor*.

Lunga serie a reprezentațiilor şi succeselor teatrului de amatori continuă până la Marea Unire din 1918, compensată din când în când de turneele diverselor trupe teatrale profesioniste din Transilvania sau din România.

COMLOŞU MARE ÎN ANUL 1857

Impresiile aparțin lui Xavier Eckert, profesor de limbi clasice la celebra universitate din Freiburg, care, în vara fierbinte a acelui an 1857, a pornit-o spre Comloş spre a-şi vedea, după 34 de ani, fratele stabilit aici. Vom reține doar câteva crâmpeie din lunga descriere a profesorului universitar german, care conturează fizionomia unui târguşor bănățean la mijlocul veacului trecut.

„O dumbravă îndepărtată înviorează pustiul. O clopotniță străluceşte în bătaia soarelui. Aflu de la căruțaş că e Comloşul,

ținta călătoriei mele. Comloş este târguşor destul de situat, cu străzi late şi drepte. casele sunt cu un rând de ferestre, pereții tencuiți, iar acoperişurile acoperite cu trestie. În nețărmuritul şes nu se află piatră din care pricină casele sunt zidite în forme arhaice, din pământ bătut. Clădirile de şcoală sunt respectabile şi corespunzătoare, spațioase şi bine luminate. Fiindcă întregul şes al Banatului e lipsit de izvoare, leneşe mori cu cai împodobesc şesul monoton. Ba uneori câte un uriaş donchijotesc îşi înalță capul său fantastic” (mori de vânt, n.n.).

Timp de 9 zile, între 11 şi 19 iulie, Xavier Eckert vizitează localitatea, întreținându-se cu oamenii. Apreciază clădirile, face aprecieri pertinente asupra lor („biserica greco-orientată este frumuşică şi bogată, ar fi o podoabă pentru oricare orăşel de la noi”), consemnează existența unui castel nobiliar, unui hambar de grâne „cu trei etaje şi o sută picioare în lungime”, a unei cafenele. Notează că în localitate trăiesc „români, nemți colonizați, maghiari şi țigani”. Din cei şase, şapte mii de locuitori, majoritatea sunt români.

„Aş fi rămas cu plăcere în ceste părți ciudate, unde nu se află păduri şi izvoare, ci vin dulce şi ieftin, mere şi piersice”.

CONCERTUL DIN SALA „REDUTA”

La 18 februarie 1869 s-a desfăşurat la Timişoara, în cunoscuta sală de spectacole „Reduta”, un concert organizat de tinerii studenți români, concert urmat de un bal. Redăm mai jos punctele acestui concert, semnificativ pentru starea de spirit a românilor din Timişoara vremii. Primul punct cuprinde cântecul *Deşteaptă-te române*, interpretat de corul țăranilor din Chizătău, condus de dirijorul Traian Şipețan. Punctul doi constituie o bucată muzicală *Fantezie impromptu* de Fr. Chopin, interpretată la pian la 4 mâini de domnişoarele Gizela şi Natalia Bogdan. Poezia lui Iulian Grozescu, *Străina*, a fost recitată de dra Vioara Şerban, iar cântecul *Ca un glob de aur*, pe versurile poetului Dimitrie Bolintineanu, în interpretarea corului țărănesc amintit, a constituit cel de-al patrulea punct. Sofia Vlad-Rădulescu a compus şi interpretat potpuriul de cântece româneşti *Românul de sub munte* în cadrul punctului al cincilea din program. *Declamație* de Iosif Vulcan constituia al şaselea punct, iar un potpuriu de arii româneşti interpretate la violină de Ioan Şepețan, cu acompaniament de pian, constituie penultimul punct al primei părți, încheiată de corul din Chizătău cu cântecul *Eu aveam odată* pe versurile lui Andrei Mureşianu. Balul care a urmat a destins atmosfera de profund patriotism a participanților.

CĂILE FERATE ÎN BANAT

Dezvoltarea rapidă a forțelor de producție în secolul al XIX-lea a atras după sine şi o serie de fenomene cu mare importanță economică, socială şi culturală. Una dintre marile realizări ale acestui secol o reprezintă căile ferate. În Banat acțiunea de înlocuire a mijloacelor tradiționale de locomoție pe distanțe mari cu noile cuceriri tehnice a început la mijlocul veacului. Lucrările de construcție ale primei căi ferate, Oravița–

Baziaş, au început prin 1846–1847, fiind întrerupte din cauza revoluției do la 1848/1849, apoi reluate în 1850. În noiembrie 1856 începe circulația trenurilor pe această distanță de 62 km. În 1857, tot în noiembrie, Timişoara este legată cu centrul Europei, prin linia ferată Timişoara–Szeged în lungime de 112 km. Cei 59 km dintre Arad şi Timişoara se construiesc între anii 1868–1871 fiind inaugurați în aprilie 1871. Linia ferată Timişoara–Lugoj–Caransebeş–Orşova se construieşte în două etape. Prima etapă cuprinde cei 97 km până la Caransebeş şi este inaugurată în octombrie 1876, iar cea de-a doua Caransebeş–Orşova este inaugurată în mai 1878. Inaugurarea celor 63 km dintre Timişoara şi Sânnicolau Mare are loc în septembrie 1895, tronsonul Timişoara Sud–Buziaş (31 km) fiind inaugurat în noiembrie 1896, iar cei 63 km ai liniei ferate Timişoara–Lipova–Radna în mai 1897. O construcție dificilă a constituit-o legătura dintre stațiile Timişoara Nord şi Timişoara Sud întrucât au fost necesare două poduri lungi: unul peste Bega de 34 m şi unul peste pasajul dinspre Freidorf de 24 m; lor li s-a adăugat şi podul peste Timiş de la Şag, lung de 15 m. Construcția a fost inaugurată în iulie 1897. În sfârşit, o ultimă linie ferată: Timişoara–Periam–Valcani, a fost inaugurată la începutul veacului al XX-lea, mai precis în iulie 1908, conturând o rețeta densă de căi ferate, care deserveau atât traficul economic cât şi de călători.

O MONOGRAFIE DIN 1859: SATUL TIMIŞAN SINTEŞTI

Partenie Gruescu, fiu al satului Sinteşti (comuna Margina), a copilărit şi a activat timp îndelungat în această localitate. În primăvara anului 1859 a alcătuit o monografie, redescoperită în anul 1933, lucrare de un real interes istoric şi etnografic.

Monografia se împarte în patru capitole, fiecare prezentând câte o problemă din existența localității. Ea tratează

despre aşezarea, istoria, drumurile, relieful, izvoarele minerale şi peşterile zonei, precum şi descrierea ruinelor unor aşezări istorice. Partea a doua prezintă structura solului şi subsolului, plantele şi animalele. Cel de-al treilea capitol narează structura socială a locuitorilor, principalele lor ocupaţii. Ultimul discută despre oamenii locului. Sunt înşirate principalele îndeletniciri dar mai ales traiul locuitorilor cu descrierea îmbrăcămintei, amenajarea interioară şi exterioară a caselor, obiceiurilor, limba vorbită, proverbele, zicătorile, poeziile, poveştile etc.

Din acest foarte interesant manuscris, redăm acest fragment:

„Locuinţele satului Sânteştiu să cuprind din 192 de case, făcute din lemn, parte mare acoperite cu şindrilă, parte şi cu paie; în foarte puţine locuri au două sobe de lăcuit, ci numai una sobă şi cuina, apoi o cămară deosăbită… apoi mai au o şură frumoasă… apoi una cocină. Îmbrăcămintea de comun le place coloarea albă; în cap, pălărie cu flori, la cei mai tineri, şi, la cei mai bătrâni, căciule din piei de miel, negru făcute; cămaşa lungă cu ciurături pe la poale, şi slobozită până în sus de genunche încreţită, întocmai ca la gladiatorii romani, la cei mai tineri împenate pe mâini; izmene largi cu cei şi ciurături slobode peste picior… Iară muierile se poartă mai împodobit decât bărbaţii, cu cârpă albă în cap de batist, la cele mai tânăre cu flori albe atârnată preste spate până jos la călcâni, cămaşă albă împuiată şi pre la poale jos ciurată şi foarte împodobită, opreg... cătrânţă…”

CORURILE DE PLUGARI

Cunoscutele versuri: „Mândră ţară e Bănatul, că aici cântă tăt natul” au valoare de simbol pentru viaţa românilor bănăţeni în secolul al XIX-lea, în special în a doua sa jumătate, când într-un context generat de ampla mişcare naţională a românilor, muzica devine un important element în lupta politică. Românii exprimă prin cin tec ceea ce nu reuşeau să spună prin vorbe, pin di te de autorităţile vremii.

În această adevărată efervescenţă culturală, mişcarea

corală este forma prin care românii bănățeni reuşesc să atingă atât înaltele culmi ale artei, cât şi exprimarea idealului lor național. Cântecului nu-i rezistau zidurile închisorilor, procesele de presă, maltratările şi deportările, exploatarea economică şi socială, cu atât mai puțin cea națională.

Pentru Banat, există o adevărată emulație, atât la oraşe cât mai ales la sate, în constituirea de societăți muzicale. Începuturile le fac „Reuniunea de cântări şi muzică din Lugoj”, şi corul plugarilor din Chizătău, înființate imediat după revoluția din 1848. Lor le urmează o serie întreagă de sate, care dispun de cadre dirijorale calificate, sau care înlocuiesc aceasta printr-o muzicalitate desăvârşită. Sub egida şi impulsul „Astrei”, corurile țărăneşti răsar pretutindeni.

Contemporan cu primele asociații corale este şi corul din Vrani, înființat între 1850–1860, transformat într-o „Reuniune de citire, cânt şi muzică”; dispunea de o fanfară instruită de un țăran ce debutează cu un succes deosebit în manifestările vremii. În anul 1869 ia ființă „Corul plugarilor din Cebza”, ce participă şi în manifestările din 1882 de la Chizătău. Prin 1865, învățătorul Gurguț înființează corul din Mercina, adevărată pepinieră de dirijori țărani pentru valea Caraşului. La Vărădia de Caraş ia ființă în 1870 corul „Unirea din Vărădia”, în acelaşi timp cu „Corul vocal din Satu-Nou”. La 1875 apare corul din Ictar, iar la 1879 cel din Budinț. Şi enumerarea unor asemenea asociații corale ar putea continua.

UN CĂRUȚAŞ

Membru al Academiei Franceze, Saint-Marc Girardin, întreprinde, în prima treime a veacului trecut, o călătorie de mai mulți ani prin Europa. Impresiile sale sunt înmănuncheate într-o carte, *Souvenirs de voyages et d’études*, publicată la Paris, în 1852. Călătorul străbate Suedia, Germania, Dunărea de la izvoare până la Sulina şi se reîntoarce spre Franța, trecând prin

Banat.

Capitolul referitor la călătoria prin părțile noastre poartă titlul *Un căruțaş din Banat* şi autorul mărturiseşte că a publicat această întâmplare nu numai pentru picanteria ei, ci gândindu-se la locul unde s-a desfăşurat, cu cine anume, în ce limbă s-a purtat conversația. Iată, în rezumat, întâmplarea ce a stârnit uimirea academicianului francez.

Călătoria s-a făcut iarna, într-o căruță descoperită, umplută cu paie, de-a lungul Dunării. Ajungând în fața Tabulei Traiani de pe Dunăre, unul din cei doi căruțaşi se adresează în latină călătorului, întrebându-l dacă cunoaşte acest monument. Stupefacția francezului este imensă, dar încetul cu încetul îşi revine şi îi răspunde. La întrebarea de unde ştie latina, căruțaşul îi răspunde, în aceeaşi limbă, că grănicerii români bănățeni vorbesc mai multe limbi. În ceea ce-l priveşte, pe lângă limba română, mai ştie şase limbi: turca, germana, sârba, rusa, italiana şi latina, regretând că nu ştie greaca…!? Prin hârtoapele drumului, discuția continuă, subiectele preferate fiind, pentru căruțaş, când a murit fiul lui Napoleon, care dintre generalii acestuia mai trăiesc şi care sunt posibilitățile armate ale Franței în cazul unui conflict militar. Povestea fiului lui Napoleon şi cererile franceze adresate curții vieneze privitoare la eliberarea sa ocupă un loc important, dar nici un cuvânt nu-i scapă căruțaşului despre împăratul habsburgic al epocii! Prudență sau resentiment?

Uimirea francezului, ce călătorise de-a latul şi de-a lungul Europei, fără a întâlni o asemenea minte şi un asemenea limbaj, s-a transmis astfel şi posterității.

BURSELE MOCIONI PENTRU TINERETUL STUDIOS ROMÂN

Deceniul al şaptelea al secolului trecut cunoaşte o amplificare considerabilă şi relativ bruscă a afluxului de tineri

români spre şcoli de toate gradele. Unii dintre aceştia îşi desăvârşesc studiile prin sprijinul propriilor familii. Alții, de obicei provenind din familii cu venituri modeste, beneficiază de mijloacele financiare datorită unor asociații culturale româneşti sau prin instituirea unor burse private din resursele unor fruntaşi ai mişcării naționale româneşti.

Familia Mocioni a sprijinit cu mari fonduri această dorință de învățătură a tinerilor, originari din Banat sau din nordul Mureşului. Bursele încep să fie plătite cu începere din anul 1861, prin intermediul lui Vincențiu Babeş. Documentele păstrate în fondul Vincențiu Babeş oferă date interesante şi semnificative, atât asupra sumelor oferite anual de către membrii familiei Mocioni, cât şi asupra numelor celor ce au beneficiat de posibilitatea întreținerii la studii, în cuprinsul doar a unui deceniu (1861–1870), suma globală a burselor depăşeşte 25.000 florini, iar numărul bursierilor atinge cifra de 243.

Dintre cei care au beneficiat de aceste burse s-au ridicat figuri proeminente ale vieții ştiințifice româneşti, ca Victor Babeş, pictorul Nicolae Popescu, cu studii la Viena şi în Italia, sau fruntaşi ai mişcării naționale româneşti din Banat, Coriolan Brediceanu, Pavel Rotariu, Gruia Liuba etc.

TRUPA PASCALY PRIN BANAT (1868)

Schimburile culturale dintre Țările Române cunosc o intensificare fără precedent în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Turneul întreprins de trupa teatrală a lui Pascaly prin Banat în anul 1868 reprezintă tocmai începutul acestora. De la Sibiu, Pascaly ajunge la Lugoj, unde oferă şase reprezentații, în aclamațiile entuziaste ale publicului, teatrul fiind arhiplin.

La Timişoara trupa dă trei spectacole, în sala teatrului orăşenesc. Entuziasmul timişorenilor a atins cote greu de imaginat. La spectacol participă, veniți special de la Pesta,

Vincențiu Babeş şi Alexandru Mocioni, iar în lojă se aşează doi țărani din Secusigiu. În pauză, spectatorii primesc poezia lui Iulian Grozescu *Salutare Thaliei române*, compusă special pentru acest eveniment. După fiecare spectacol, timişorenii oferă banchete în cinstea membrilor trupei. Piesa lui Pascaly, *Mihai, eroul după bătălia de la Călugăreni*, cunoaşte un strălucit succes.

Turneul continuă la Oravita, unde ferestrele caselor erau pline de curioşi la sosirea artiştilor, iar succesul de casă şi mai ales de simțire patriotică este de neînchipuit. Cu prilejul acestui turneu, Mihai Eminescu face cea de-a doua călătorie a sa în Banat, în calitate de sufleur, văzând şi învățând atât din ambianța trupei, cât mai ales, din reacțiile spectatorilor români. La Timişoara Eminescu venise pentru prima dată în anul anterior, 1867, să-şi viziteze un frate — Nicolae —, ce lucra în cancelaria unui avocat de aici.

TEATRUL ROMÂNESC LA TIMIŞOARA

Ecoul turneelor întreprinse de trupe româneşti de teatru prin Transilvania şi Banat la sfârşitul anilor ’60 ai veacului trecut, a condus la înființarea unei societăți de teatru a românilor din Timişoara, Arad, Lugoj etc. Pentru Timişoara, există mărturii referitoare la „Societatea diletanților din Timişoara”, alcătuită din îndrăgostiți de teatru, dorind şi promoveze piese din repertoriu național şi universal, jucat în limba română.

Cu prilejul adunării generale din 1870, societatea oferă şi două spectacole. Componența trupei, de 13 tineri, dădea posibilitatea abordării unui repertoriu adecvat. Întrucât manifestarea dorea să imprime o atmosferă de înalt patriotism, a fost invitat şi corul țărănesc din Chizătău, sub conducerea învățătorului Petru Popovici. Conform obiceiurilor vremii, serbarea a început prin intonarea unor cântece ca *Deşteaptă-te, Române* şi *Hora lui Iancu*, după care au urmat piesa de teatru şi,

în încheiere, alte cântece. Societatea a mai oferit timişorenilor şi alte spectacole, unele jucate pe scena teatrului municipal, altele prin diverse săli.

ASOCIAȚIA GENERALĂ A MUNCITORILOR DIN TIMIŞOARA

La 11 octombrie 1868, în cadrul unei întruniri a muncitorilor timişoreni, s-a înființat „Asociația generală a muncitorilor din Timişoara”, prima asociație de luptă a proletariatului din acest oraş. Legăturile mai vechi ale muncitorimii timişorene cu mişcarea muncitorească internațională s-au manifestat încă din primii ani ai Internaționalei I, înființată la Londra, la 28 septembrie 1864, de către Karl Marx şi Friedrich Engels, în special prin Gheorghe Ungureanu şi Carol Farcaş, membri ai Internaționalei.

Datorită activității lor şi maturizării conştiinței politice a clasei muncitoare, această asociație şi-a propus să ofere muncitorimii timişorene cadrul politic adecvat. Din pricina autorităților vremii, care refuzau funcționarea unei asemenea asociații, muncitorii au trebuit să adopte un statut moderat. La 10 mai 1870 s-a reuşit să se adopte un statut, primul cunoscut, care să ofere garanții pentru dezvoltarea conştiinței în țară, acesta era mult mai avansat, preconizând „promovarea spirituală” a muncitorilor, cu alte cuvinte caracterul de clasă al asociației, necesitatea unității, a culturii şi orientării ideologice politice şi de clasă a muncitorimii. Tipărit în patru limbi (română, maghiară, germană şi sârbă), acest regulament cuprindea două secțiuni: „clasa constitutivă (secția de educație) şi „clasa spriginitoria” (secția de întrajutorare). Asociația generală a muncitorilor din Timişoara a fost prima organizație de masă a proletariatului din România, care şi-a bazat programul politic pe ideile marxismului.

TRAMVAIUL CU CAI ÎN TIMIŞOARA

La 8 iunie 1869 primul vagon de tramvai tras de cai circula în Timişoara pe o distanță de 1896 m, între cartierele Cetate şi Fabric. La 2 octombrie 1869 totalul liniei de tramvai atinge 7.584 m din Fabric şi până în zona actualului cartier „1 Mai”. La 29 septembrie 1871 se face legătura acestei linii cu Gara de nord. Timp de 30 de ani, tramvaiul cu cai va fi o prezență familiară pentru timişoreanul sfârşitului de veac XIX. Care era componența personalului ce deservea tramvaiul? În 1869 existau 1 controlor, 6 încasatori 7 vizitii şi 3 paznici, un total de 17 angajați. În 1899, ultimul an de circulație, erau 39 de angajați, după cum urmează: 1 prim controlor, 2 controlori, 10 încasatori, 20 vizitii, 1 maistru, 1 medic veterinar, 2 grăjdari şi 2 manevranți de vagoane. În anul de vârf al existenței, 1898, au fost transportați 874.900 pasageri.

Vagoanele aveau 16 locuri pentru călători şi între anii 1869–1872 existau două clase, desființate şi înlocuite cu vagoane pentru fumători şi nefumători. Iluminarea pe timpul serii şi nopții se făcea cu ajutorul unor lămpi cu petrol ce se atârnau în tavan şi la remizare erau scoase şi depuse, urmând a fi refolosite a doua zi seara.

MATEI MILLO PRIN BANAT

Trupa teatrală a cunoscutului Matei Millo întreprinde două turnee succesive, în anii l870 şi 1871, prin câteva localități bănățene, fiind astfel cea de-a doua trupă românească de teatru care oferă localnicilor dulcea rostire românească. Primul turneu are loc în vara-toamna anului 1870 când Millo, venind de le Cluj, susține o serie de şapte spectacole la Arad, după care îşi continuă reprezentațiile la Lugoj şi Oravița. Este întâmpinat cu acelaşi fierbinte patriotism de români, care umplu sălile unde se susțineau reprezentațiile. La cererea publicului, Matei Millo este

nevoit, ca şi Pascaly cu doi ani înainte, să schimbe unele dintre piesele jucate, axându-se pe piese cu subiect istoric, de mare răsunet patriotic. Încurajat de succesul de casă şi entuziasmul bănăţenilor, trupa Millo întreprinde un al doilea turneu în anul 1871. Oraşele alese pentru reprezentaţii, sunt Lugojul, Timişoara şi Aradul. Presa vremii relatează despre atmosfera însufleţitoare în care s-au jucat toate spectacolele. Aflând de venirea actorilor români, timişorenii formează imediat un comitet de primire, dorind să ofere cele mai bune condiţii membrilor trupei. Prin mesajul pieselor, prin limba românească vorbită, turneele trupei Millo se constituie ca momente de seamă în lupta naţională a românilor bănăţeni, prin imboldul oferit pentru realizarea marii uniri.

SOCIETATEA PENTRU FOND DE TEATRU ROMÂNESC

În 1869, revista „Familia”, condusă de Iosif Vulcan, publică un serial intitulat *Să fondăm teatrul naţional*, cerând românilor să contribuie la adunarea fondurilor necesare ridicării unui astfel de edificiu. Se formează un comitet central şi comitete locale, care pregătesc organizarea societăţii, apar şi articole ale lui Mihai Eminescu în „Familia”, sprijinind acţiunea propusă.

La 4–5 octombrie 1870, se ţine la Deva şedinţa de constituire, în urma căreia ia naştere societatea, având-l ca preşedinte pe I. Hodoş, vicepreşedinte pe Al. Mocioni, iar secretar pe I. Vulcan. Se aprobă statutele, se colectează primele sume de bani pentru proiectatul edificiu şi se hotărăşte ţinerea a câte unei adunări anuale, urmate de diverse manifestări teatrale şi muzicale româneşti. Aceste adunări reprezentau un moment însemnat pentru români, prin manifestaţiile ce se desfăşurau, de o amploare nemaiîntâlnită până atunci, cu vizite, reprezentaţii teatrale, întreceri muzicale (corale, fanfare etc.) şi dansuri. Participa întreaga suflare românească din oraşul ales şi multe sute din localităţile din preajmă. Într-un cuvânt, erau evenimente notabile, provocând o emulaţie deosebită.

Din cele 30 de adunări ținute între anii 1870–1914 (între anii 1891–1894 nu s-au putut desfăşura), jumătate s-au desfăşurat în localitățile bănățene. Iată în ordinea cronologică aceste adunări: în 1872 — la Timişoara, 1873 — la Caransebeş, 1874 — la Oravița, 1875 — la Reşița, 1876 — la Lugoj, 1883 — la Lipova, 1886 — la Bocşa Montană, 1887 — la Oravița, 1888 — Lugoj, 1880 — Caransebeş, 1890 — Orşova, 1906 — Lipova, 1908 — Oravița, 1913 — la Caransebeş, Erau prezenți aici cei mai înflăcărați luptători pentru drepturile naționale româneşti, transformând adunările în tribune de luptă politică.

ACTORUL G. A. PETCULESCU

Lugojean de origine, pantofar ca meserie, Petculescu asistă la turneele triumfale ale lui Millo şi Pascaly prin Banat, în special la spectacolele date în oraşul de pe Timiş. În atmosfera de entuziasm declanşată de aceste spectacole, G. A. Petculescu hotărăşte să devină actor. După o serie de întâmplări, ajunge în România unde se ataşează uneia din trupele care colindau țara. Timp de un deceniu învață meseria de actor.

În jurul anului 1878 se reîntoarce în Banat şi întocmeşte un plan de organizare a unei trape teatrale ambulante, păstrat până azi, plan extrem de interesant. Din păcate, din lipsa fondurilor, se mulțumeşte să încropească, în acelaşi an, o trupă teatrală cu şase membri, la Lugoj. Timp de aproape 12 ani, reuşeşte să-şi mențină trupa, reînnoită uneori, cu care colindă localitățile mari şi mici ale Banatului şi Transilvaniei, oferind spectacole în limba română.

PRESA MUNCITOREASCĂ ÎN TIMIŞOARA

Înființarea Asociației generale a muncitorilor, la Timişoara, în 1868, şi la Arad, în 1870, dă un impuls deosebit

mişcării muncitoreşti. Primele organe de presă muncitoreşti iau ființă în 1891 la Arad, „Binele public” („Kozjolét”), şi în 1893 la Timişoara, „Voința poporului” („Volkswille”).

Amploarea luptelor clasei muncitoare duce şi la apariția altor organe de presă. Astfel, la Timişoara ia ființă, în 1903, ziarul „Votul Poporului”, remarcabilă apariție şi organ de luptă al muncitorimii. Continuator îi este ziarul „Adevărul”.

Ambele ziare reflectă atât lupta muncitorimii bănățene cât şi legăturile stabilite de către aceasta cu clasa muncitoare din România. Pe ample coloane sunt reflectate mişcările muncitorimii din această parte a țării şi sunt inserate articole şi studii de doctrină socialistă, dar şi de popularizare în rândul maselor a țelurilor mişcării muncitoreşti şi socialiste.

EMILIA LUNGU-PUHALLO

Câteva calificative au însoțit şi însoțesc şi azi activitatea îndelungată a acestei femei de ținută: prima învățătoare, prima femeie gazetar şi, totodată, cea mai reprezentativă scriitoare bănățeană până la Unire.

Familia Lungu era originară din Comloşu Mare; Emilia se naşte la Sânnicolau Mare în anul 1853, unde funcționa tatăl ei, un învățător renumit al vremii. Începe să scrie şi să citească de timpuriu, studiile elementare şi secundare făcându-le la Timişoara. A început să scrie de mică, stimulată de unchiul ei, poetul Iulian Grozeseu. Începe colaborarea la „Familia” din Oradea.

Încă de la terminarea studiilor este preocupată de înființarea unei şcoli pentru fete, acționând timp de doi ani pentru atingerea acestui ideal. În 1872, contribuie la înființarea, în Timişoara, a primei asociații feminine „Reuniunea Damelor”. Balul românesc organizat de către acestea a avut un succes extraordinar, strângându-se o parte din fondurile necesare şcolii de fete.

În cele din urmă, acest vis s-a realizat în 1874, când s-a înfiinţat la Izvin prima şcoală de fete din Banat. Deşi nu absolvise cursurile necesare Emilia Lungu — ţinându-se seamă de atestatele primite între timp — a fost numită învăţătoarea acestei şcoli, unde a funcţionat timp de doi ani de zile, cu rezultate merituoase. Între timp şi-a început, în particular, activitatea la Preparandia din Arad, încheindu-şi studiile după trei ani şi obţinând diploma de învăţătoare.

Reîntoarsă la Timişoara, Emilia Lungu a continuat să scrie şi să publice poezii, nuvele şi schiţe. După un periplu dureros prin Bosnia şi Croaţia (1873–1891), încheiat cu moartea soţului şi fiului, se reîntoarce în Timişoara şi îşi dedică viaţa scrisului. Îi apar multe nuvele, în diverse publicaţii româneşti; romanul *Elmira* vede lumina tiparului la „Familia”. Influenţa deosebită exercitată asupra ei de către Nicolae Filimon generează nuvela *Nicolae Ţârcovnicu*, dedicată autorului preferat. A scris numeroase pagini jurnalistice despre problemele şcolare.

GAZETA „DEŞTEPTAREA”

Această gazetă săptămânală este primul organ de presă în limba română ce a apărut la Lugoj. Perioada de apariţie a fost destul de scurtă, între 5 decembrie 1879 (stil vechi) şi până la 7 aprilie 1881 (stil nou). Era o gazetă axată pe domeniile beletristicii, ştiinţei, economiei şi umorului, dorind să contribuie la acţiunea de redeşteptare naţională a lugojenilor. Iniţial apărea în opt pagini, iar mâi târziu doar cu patru pagini. Redactor era Iosif Tempea, o binecunoscută figură în Lugojul acelor ani. Născut la 1836, în Toracul Mare, urmează studiile generale şi gimnaziale, apoi cursurile facultăţii de drept. Îşi întrerupe studiile şi funcţionează ca profesor de limba română la Timişoara, trece la Lugoj, între 1862–1865, pleacă la Caransebeş pentru doi ani şi revine definitiv la Lugoj în 1870, unde funcţionează ca profesor şi preot timp de 21 de ani, până la

moarte.

În primul număr al gazetei, ce apărea marţea, se pot citi şi aceste cuvinte, ce definesc programul său: „Existenţa noastră ne cere să nu mai fim către noi înşine cu nepăsare: somnul ce am dormit până acum a fost destul de îndelungat şi timpul a sosit ca să arătăm că existăm. Această manifestaţiune nu se poate mai aparte şi mai prodigios constata, decât prin aceea ca bărbaţii de ştiinţă şi inteligenţă mai înaltă ai unui popor să năzuiască a lăţi cunoştinţele lui; pentru aceea m-am simţit îndemnat a edita ziarul present cu numele «Deşteptarea» din al cărui titlu se poate vedea ce are de scop. Acest ziar va conţine în sine tot felul de articole, ce tind la cultivarea şi petrecerea poporului român…"

PRIMUL EDIFICIU MUZEAL LA TIMIŞOARA

Prima instituţie cu profil muzeal din acest oraş s-a înfiinţat în 1885, odată cu unificarea Asociaţiei istorice şi arheologice din Banat (1872) cu Muzeul din Banat (1882). Iniţial, colecţiile (puţin numeroase de altfel), se păstrau în edificiul monument istoric care adăposteşte azi şi librăria Universităţii, după care au fost mutate într-o casă din preajma Pieţii Unirii, în jurul anului 1876. Timp de 10 ani, vor rămâne aici, după care casa, cumpărată de primărie, este dărâmată şi pe locul ei se zideşte actuala clădire (str. Augustin Pacha nr. 7), după planurile arhitectului J. Klein. Inaugurarea localului se produce la 29 august 1891. Clădirea este construită în stilul renaşterii germane şi are faţada cu o statuie a Minervei în înălţime de 2,25 m. În jur erau şapte tăbliţe ce cuprindeau numele unor mari învăţaţi.

Câteva imagini vechi, păstrate în colecţiile Muzeului Banatului, mai aruncă lumină asupra modului de expunere a primelor colecţii muzeale. Din 1937, muzeul se mută în actuala clădire a Operei, iar în locul său este instalată biblioteca orăşenească. Azi, clădirea adăposteşte bogatele colecţii ale Bibliotecii Academiei, filiala Timişoara.

„LUMINĂTORIUL” DE LA TIMIŞOARA

Vechile dorinţe ale românilor bănăţeni de a edita o gazetă de luptă politică se materializează la începutul anului 1880, când Meletie Drăghici şi Pavel Rotariu scot, pe cheltuială proprie, ziarul „Luminătoriul”. Se pune capăt astfel umor lungi ani de tratative complexe şi sterile. Pe 5/17 martie 1880 apare primul număr, în patru pagini, următoarele apar de două ori pe săptămână (miercuri şi sâmbătă) iar între 1885–1886 de trei ori pe săptămână. Pe prima pagină, editorul, Pavel Rotariu, publică programul complex al „Luminătoriului”: „Foaia va fi condusă de principii democratice, moderate, adică treptat aplicânde. Scopul ei va fi: a atrage, apropia şi consolida spiritele, a le concentra activitatea, spre deşteptarea conştiinţei naţionale, prin urmare polemicile personale nu se vor admite.

DIN reacţiile cititorilor la apariţia ziarului, spicuim: „Destul ruşinea ne-a roşit obrazul, cum că în „Banatul” cel vestit unde Românii sunt în aşa preponderenţă, să poată exista atâta spurdă de jurnale străine nouă, după limbă şi interese, şi acele jurnale în parte mare să le susţinem noi înşine, fără să ne aducem aminte că cu banii noştri aui putea avea şi noi un jurnal al nostru, care să apere interesele noastre. Este timpul suprem pentru a ne îngriji şi noi pentru mijloace mai estinse de cultură”.

Înfiinţarea Partidului Naţional Român în 1881 va fi bogat ilustrată în paginile ziarului şi programul său politic va fi şi cel al „Luminătoriului”. Acesta a continuat să militeze pentru afirmarea politică a românilor, pentru egala lor îndreptăţire în drepturi şi accederea la o viaţă mai bună.

Pavel Rotariu va face mari eforturi financiare pentru editarea ziarului, cele 500 de abonamente nereuşind să acopere cheltuielile de editare: va scoate însă în continuare ziarul, considerându-l prea important şi sacrificând sume proprii însemnate. La 12 ianuarie 1894, ziarul îşi încetează apariţia,

transformându-se în „Dreptatea”.

DIN ZIARISTICA TIMIŞOREANĂ („TIMIŞIANA” ŞI „GAZETA POPORULUI”)

La 13 aprilie 1885 apărea la Timişoara revista „Timişiana”, organ săptămânal ilustrat de economie şi literatură română. Ea se constituie ca un pandant al „Luminătoriului”, publicând informații din domenii asupra cărora acesta nu se putea extinde. Apărea în 8–10 pagini şi purta ca subtitlu: „foaia pentru trebuințele poporului român”. Editorul şi redactorul ei responsabil a fost Teodor V. Păcățian. Redacția şi administrația se aflau în chiar casa acestuia din str. Odobescu, tipografia fiind în casa Mocioni din Cetate.

Între 1886 şi 1892 ziarul îşi schimbă titlul, în „Gazeta Poporului”, apărând tot săptămânal cu ilustrații. Redactor îi este tot cunoscutul luptător pentru drepturile româneşti Teodor V. Păcățian până în 1888, când ştafeta e preluată de Nicolae Coşariu, iar din 1890 de George Ardelean, fost colaborator al gazetei.

Cei trei directori-redactori au reuşit să păstreze nealterat programul gazetei, aceasta fiind un organ de presă ce informa corect asupra evenimentelor politice, extinzându-şi aria de cuprindere în special asupra economiei şi, mai ales, culturii.

Nicolae Coşariu s-a născut în 1842 în Chizătău, într-o familie de țărani. Urmează şcoala în sat şi apoi la Caransebeş şi Lugoj, terminând dreptul la Budapesta. Se încadrează în administrație. Colaborează ca ziarist la mai multe periodice româneşti bănățene.

George Ardelean s-a născut în 1837 în Fabricul Timişoarei, în familia unui meseriaş. Şcoala generală şi liceul le face la Timişoara, dreptul la Budapesta, unde a activat în cadrul societății literare a studenților români „Petru Maior”. În 1864

redactează revista „Umoristulu” (Budapesta), sub direcția lui Iosif Vulcan, cu care continuă colaborarea şi în anii următori, inclusiv la „Gura Satului” şi „Familia”. Între 1864 şi 1909 (anul morții) funcționează ca jurisconsult al Timişoarei. Datorită uşurinței scrisului şi spiritului său efervescent, a continuat în paralel activitatea publicistică, atât în ziarele timişorene, cât şi în cele transilvănene. A contribuit din plin la propăşirea culturală a românilor bănățeni.

III. VEACUL al XX-LEA

RELICVE AFRICANE LA TIMIŞOARA

În colecţiile Complexului muzeal din Timişoara se păstrează de mai bine de un veac diverse obiecte ce au aparţinut unor triburi africane: suliţe, lăncii, tolbe cu săgeţi, pumnale etc., donate muzeului timişorean de către unul dintre marii exploratori ai Africii centrale şi australe — Emil Holub. Ele sunt doar câteva din cele 140 de obiecte trimise de exploratorul ceh muzeului la sfârşitul anului 1894. Donaţia aceasta, care cuprindea piese din domeniul etnografiei, zoologiei, botanicii şi mineralogiei africane, reprezintă omagiul adus de Emil Holub oraşului Timişoara, care l-a sprijinit moral şi material în organizarea celei de-a doua şi a treia călătorii ale sale în Africa. După ce Holub publică un studiu în revista Societăţii de Ştiinţe Naturale din Timişoara, urmează invitaţia acesteia de a susţine un ciclu de conferinţe. La 2 aprilie 1882, exploratorul susţine aici o conferinţa despre tribul Beciuanilor în faţa unei asistenţe de peste 800 de persoane. Între anii 1883–1887, el întreprinde o a doua călătorie în Africa, în regiunea inferioară a fluviului Zambezi. La întoarcere, timişorenii sunt primii care-i trimit o telegramă de felicitare. În 17 decembrie 1887, Holub soseşte, din nou, la Timişoara, unde susţine două conferinţe publice asupra rezultatelor călătoriei sale. Cu suma realizată, Timişoara se situează pe locul al treilea între sprijinitorii materiali ai exploratorului, care încerca să-şi organizeze o expoziţie cu zecile de mii de exponate aduse.

TRAMVAIUL ELECTRIC LA TIMIŞOARA

La 30 de ani de la introducerea tramvaiului cu cai, Timişoara beneficia şi de tramvaiul electric. Acţiunile premergătoare au început în cursul anului 1898, când s-a constituit o societate care a început construcţia celor 5 linii, plus cele 2 linii de legătură, a achiziţionat materialul rulant şi a început angajarea lucrătorilor. La 30 iulie 1899 se circula deja pe primele linii, iar la 27 iulie acelaşi an se circula pe toate liniile, în lungime exploatabilă de 10,7 km.

Traseul acestor linii era următorul: linia I unea Gara de Nord cu piaţa Sarmizegetusa din Fabric (5.159,20 m); linia a II-a se bifurca din prima pe traseul Bd. Tinereţii–Piaţa Reşiţa–Bega (în lungime de numai 643,80 m); linia a III-a pleca din piaţa Şt. Furtună până în zona sensului giratoriu din Calea Şagului (979,40 m); linia a IV-a pleca din Bd. 6 Martie, prin str. Gh. Doja, până pe str. Memorandului (1.288 m) şi, în sfârşit linia a V-a unea gara Timişoara Est cu Calea Buziaşului (zona fabricii de încălţăminte), pe o distanţă de 2.021,30 m. Lor li se adăugau două linii de legătură, de 608,15 m.

Câteva file doar din bogata existenţă a tramvaiului timişorean. În anul 1900 numărul total al călătorilor a fost de 12.400.000, între 1920–1923 s-a atins un record interbelic de circa 22.000.000 călători anual, pentru ca în anii următori numărul călătorilor să se ridice la cifre cuprinse între 15 şi 20 de milioane. În anul 1919, distanţa Fabric — actualul cartier „1 Mai" era parcursa în maximum 32 minute, faţă de 90 minute necesare tramvaiului cu cai, pe acelaşi traseu. În cursul anului 1927, s-au semnalat 45 de accidente de tramvai, din care 2 au fost mortale, 7 s-au soldat cu răniri de persoane, unul cu un cal rănit şi 35 de carambolaje.

Demnă de remarcat contribuţia brigăzilor de muncă patriotică a tineretului care, între ianuarie şi aprilie 1948, au construit porţiunea dintre Piaţa Libertăţii şi cartierul Ronaţ în lungime de 2.165 m. La sfârşitul anului 1987, Timişoara

dispunea de un număr de 8 linii de tramvai cu un total de 64.930 m cale rulantă şi cu 134 de stații.

CORNEL DIACONOVICI (1859–1923)

Din vestita familie Diaconovici, care a dat regiunii luptători înflăcărați pentru dreptatea românească, câteva cuvinte despre Cornel, născut în 1859 la Bocşa Montană. Şcoala elementară şi-o face la Viena şi Reşița, gimnaziul şi liceul la Lugoj, Carei şi Timişoara. Facultatea de drept a urmat-o la Oradea şi Budapesta şi, la încheierea studiilor, în 1880, lucrează ca avocat trei ani la Lugoj. Începe activitatea publicistică la mai multe ziare, atât româneşti, cât şi germane şi maghiare Între 1884–1885 este redactorul ziarului „Viitorul” şi, concomitent, editează cunoscuta revistă „Romanische Revue”, în limba germană. În 1885 apare la Budapesta, în anul următor la Reşița, în 1888 la Viena, 1893 la Sibiu şi 1894 la Timişoara. Revista apărea lunar şi cuprindea probleme de istorie, literatură şi politică, fiind de un real folos în lupta românilor pentru drepturile lor naționale. Difuzată în străinătate, ea a adus reale servicii cauzei româneşti. De altfel, pentru meritele sale, Cornel Diaconovici a fost decorat de statul român cu medalia „Benemerente” clasa I.

Membra al Astrei, lucrează ani de zile la Sibiu, ca membra al comitetului de conducere, în anul 1891 revine la Timişoara unde înființează şi conduce ziarul „Dreptatea”. Din 1895 este prim-secretar al Astrei la Sibiu. Începe acum elaborarea *Enciclopediei Române*, primul lexicon românesc tipărit în trei volume (1898, 1900, 1904). În acelaşi timp, este şi director al cunoscutei publicații sibiene „Transilvania”, precum şi secretar al băncii „Albina”. La 1 ianuarie 1899 apare „Revista economică”, unde Cornel Diaconovici este proprietar, director şi editor (până la 1906). Pleacă la Bucureşti unde lucrează până la sfârşitul vieții. A fost membru al Academiei „Stella d'Italia”,

precum şi la „Museum für Völkerkunde” din Berlin.

O viață închinată luptei pentru cunoaşterea poporului şi a limbii române în Europa, o activitate susținută în cadrul Astrei pentru propăşirea culturală a românilor, atunci despărțiți de vremelnice hotare; şi în final de viață, Cornel Diaconovici a avut bucuria împlinirii marelui ideal: unitatea națională.

UN BĂNĂȚEAN ÎN… SAHARA

În anul 1900 un medic din Băile Herculane întreprinde o călătorie prin Africa de Nord şi ajunge să străbată, parțial, şi deşertul Sahara. În zona Biskra, călăuzele arabe îl informează că acolo locuieşte unul dintre vestiții pustnici şi profeți, Ali Mustafa, mare prezicător şi, mai ales, cunoscător al plantelor de leac. Interesul medicului odată stârnit, el îşi îndreaptă paşii spre peştera unde îşi petrece viața acest interesant, respectat şi iubit personaj. Într-adevăr, pe Ali Mustafa l-a aflat în fața peşterii, cu picioarele încrucişate, cu barba lungă răsfirată în bălaia vântului.

Stând de vorbă mai mult cu oaspetele său, profetul vrea să afle din ce colț de lume vine şi cum se face că s-a abătut până la el. Prin interpret i se răspunde că vine din Europa, de la Băile Herculane, unde profesează medicina. Gestul imperativ îi îndepărtează imediat pe ghizi şi, minunea minunilor, între cei doi se încinge direct o discuție în română!!

Emoția tămăduitorului este adâncă şi sinceră. Povesteşte despre sine că s-a născut şi a crescut în părțile Oraviței. Numele său adevărat este Iacob Turcu iar meseria sa era pictor de icoane. În anul 1838, pe când dorea să se căsătorească, a avut discuții aprinse cu părinții ce nu o voiau pe fata aleasă de el. Pleacă atunci definitiv de acasă. Se opreşte o vreme la Băile Herculane, unde pictează câteva icoane, pleacă mai departe, la Tîrgu Jiu şi Istanbul. Acolo intră în armata otomană şi adoptă religia islamică. Militar, ajunge în Africa de Nord, se căsătoreşte, are doi copii. La pensie se retrage lângă Valea Djebel Bu Rezal,

unde era o localitate romană „Aquae Herculis” (El Hamman — în arabă). Aici devine un renumit tămăduitor profet şi interpret al legii lui Mahomed.

UN BAL DE ALTĂDATĂ

În aparență era vorba doar despre un bal, la care tinerimea română din Timişoara împreună cu cea din Arad, Lugoj şi Oravița invită la „un concert împreunat cu dans în reduta din Timişoara”.

Invitația la bal conținea şi o listă („coală de colectă”, în formularea epocii) de subscripții prin care mult stimatele domnişoare, doamne şi prea onorații domni erau rugați să o completeze cu diverse sume, atât proprii cât şi din cercul cunoscuților şi prietenilor lor şi să o trimită pe adresa casierului acestei întâlniri spre a fi întreținuți la studii elevii români lipsiți de mijloace.

La 3/15 februarie 1897 se desfăşoară balul despre care vorbeam. Listele de subscripție odată înaintate prin poştă, serbarea se desfăşoară cu fast şi emoții pentru toți participanții. Era un nimerit prilej de întâlnire între români, de a schimba opinii şi de a se simți părtaşi la aceeaşi operă: lupta națională, în toate formele sale.

PARCURI TIMIŞORENE

Având în vedere evoluția structurii urbane a oraşului în epoca modernă, problema unor spații verzi a devenit posibilă doar în a doua jumătate a veacului trecut. Pe de o parte, prezența cetății cu spațiile sale libere în jur, pe de alta, inexistența preocupărilor pentru, echilibrul ecologic au întârziat apariția primelor parcuri. În anul 1850 se plantează cu arbori spațiul aflat între cartierele Cetate şi Fabric pe o suprafață de

circa 5 ha. Este în fapt actualul Parc al Poporului, care mai beneficia de zone verzi şi covoare cu flori decorative. Peste două decenii, la 1870, pe terenul viran existent între Cetate şi actualul cartier „1 Mai” se plantează copaci, se amenajează zone verzi şi covoare de flori, pe suprafața Parcului Central de astăzi. La sfârşitul aceluiaşi secol, malul drept al Begăi se plantează pe o suprafață de circa 90.000 mp cu specii de foioase şi conifere, alături de care apar zone verzi şi florale. Spațiul acesta constituie acum Parcul Rozelor şi Parcul Copiilor. Tot în acei ultimi ani ai secolului al XIX-lea se amenajează parcurile Doina şi fosta Promenadă Huniade. Prima pepinieră, în sensul actual, se înființează în jurul anilor 1870 între Parcul Poporului şi Podul Michlangelo, ca bază de reproducție a copacilor şi florilor necesare oraşului.

În anul 1910 Timişoara avea o suprafață de 262.000 mp de plantații publice, un număr de 22.189 copaci de stradă şi 3 sere (de înmulțire, de plante ornamentale şi de palmieri). Peste 10 ani, suprafața parcurilor era de 298.000 mp, numărul arborilor crescuse la 27.780 bucăți, iar al serelor la 12. În anul 1939 oraşul beneficia de 411.632 mp (41,6 ha) spații verzi şi 38.757 arbori. Două statistici din deceniul al VIII-lea conturează astfel zestrea Timişoarei, „oraşul florilor”: în 1973, existau 526,8 hectare spații verzi, din care 89,9 hectare parcuri, 44,9 hectare zone verzi în cartiere, 245 hectare scuaruri şi 146 păduri de agrement. În 1977, suprafața totală crescuse la 561,8 hectare din care: 90 hectare parcuri, 71 ha zone verzi în cartiere, 159,8 ha scuaruri şi 146 ha păduri de agrement.

ILIE JUCA — EXPORTATOR DE PLANTE MEDICINALE ÎN EUROPA

La cumpăna dintre secolele al XIX-lea al XX-lea, țăranul Ilie Juca din satul Cuptoare, din preajma Băilor Herculane, era

unul dintre marii exportatori de plante medicinale spre Belgrad, Cracovia, Lvov, Budapesta, Viena. El culegea plantele din zona localităţilor Ogradena, Var, Glimboca, Armeniş, Pîrvova şi în schimbul lor primea contravaloarea în kilograme monede de aur. Întreaga viaţă de 77 de ani, Ilie Juca şi-a consacrat-o acestei ocupaţii şi scrierii de broşuri în care, prin exemple din viaţa sa, sfătuia pe săteni să înveţe carte, să fie cinstiţi, să muncească, fiindcă numai aşa ajunge fiecare să-şi afle rostul. Primele cunoştinţe botanice le-a dobândit de la diferiţi profesori şi învăţaţi care veneau în zona Herculanelor şi-l luau ca ghid prin munţi. Cu încetul, la 30 de ani a început să înveţe carte şi să-şi desăvârşească cunoştinţele botanice. De aici înainte a acţionat cu tot elanul pentru cunoaşterea şi folosirea plantelor medicinale, atât printre săteni şi locuitorii zonei cât şi prin exportul acestora pe zone întinse ale Europei

„CU TOROGOATA SUBSUOARĂ COLINDAT-AM TOATĂ ŢARA...”

Din acest colţ de pagină un modest omagiu celui ce a fost Luţă Iovită (1883–1954), unul dintre cei mai mari solişti instrumentişti ai ţării. Născut la Dalci, într-o modestă familie de muzicanţi, Luţă Ioviţă s-a ridicat treptat, după ani şi ani de muncă, până la cele mai înalte trepte ale interpretării muzicii noastre populare, fiind şi azi atât de aproape de sufletul bănăţeanului. Iniţial clarinetist, Luţă Iovită descoperă — la începutul veacului — taragotul (torogoata), devenind primul artist român care introduce acest instrument.

Momentul cu cea mai adâncă semnificaţie l-a constituit un recital de taragot (început cu „La Paloma”, continuat cu doine, hore şi sârbe) pe frontul italian, pe buza tranşeei, care s-a soldat cu încetarea temporară a luptelor. De la Caransebeş, Luţă Ioviţă pleacă şi cântă ani în şir la Bucureşti, Cluj şi Timişoara, aici încheindu-şi activitatea.

NICOLAE IORGA PRIN BANAT

În dorința de a cunoaşte oamenii şi locurile pământului românesc, în anii de la începutul ocolului al XX-lea, ani cruciali pentru destinul țării, Nicolae Iorga întreprinde, între 1902 şi 1906, o serie de călătorii prin Transilvania şi Banat. El constată că „fiecare loc de pe pământ are o poveste a lui, dar trebuie să tragi bine cu urechea ca s-o auzi şi trebuie şi un dram de iubire ca s-o înțelegi”. Şi Iorga a dovedit aceste calități care i-au permis să cunoască bine istoria, oamenii şi pământul Banatului, drumețind prin acest colț de țară românească în mai multe rânduri. El remarcă firea deschisă a bănățenilor, mobilitatea lor de spirit, frumusețea neobişnuită a locurilor.

Nicolae Iorga poposeşte la Arad, apoi, călătoreşte cu trăsura prin satele câmpiei până la Timişoara Aici cel mai mult îl impresionează cartierul Fabric, unde află „o mulțime de meseriaşi români, străițari, cojocari, tabaci, argintari, căldăraş, organizați în țehiuri, care se mai ziceau, după turceşte, şi rufeturi”. De aici pleacă la Lugoj, apoi la Caransebeş, bucurându-se de cele ce le vedea. Aprecierea făcută bănățenilor este măgulitoare: „…sănătoşi, vioi, frumoşi, vorbăreți în dialectul lor cu sunete fugătoare, îndrăzneți şi siguri, bănățenii se pot lăuda cu dreptate că ei sunt între ceilalți fruntea, fruncea cum zic ei…”.

„PLUGARUL ROMÂN”

Având experiența celor doi ani ca director la „Dreptatea” şi „Lumina Poporului” (1904–1906), Nicolae Mitru, încarcerat de mai multe ori de autoritățiii austro-ungare pentru ideile sale politice în spirit național, schimbă în 1906, după ieşirea din închisoare, titlul ziarului în „Plugarul Român”. Acesta apare

neîntrerupt timp de aproximativ patru decenii, până spre cel de-al doilea război mondial. La început apărea săptămânal, în timpul primului război mondial de trei ori pe săptămână, iar mai apoi de două ori pe lună. Tirajul oscila între 1000 şi 3000 exemplare, iar spre final s-a redus până la 800 exemplare.

Programul gazetei avea un caracter economic, cultural şi social, aducând la sate preocupările zilei. Însuşi N. Mitru umbla pe sate pentru difuzarea ziarului, pentru adunarea abonamentelor. Tot el vindea ziarul prin gări, spitale, cazărmi etc. În jurul său s-au grupat în timp câțiva colaboratori de nădejde: Aurel Cosma — ce publica sub pseudonim, scriitoarea Emilia Lungu-Puhallo, Petru Pipoş, Nicolae Iancovici redacta rubrica apicolă. Petru Ugliş, învățător — scria poveşti, Iosif Bogdan scria articole şi poezii, Constantin Ardelean poezii etc. Din 1919, redactor responsabil devine Victor Aga, N. Mitru rămânând director.

Între anii 1908–1912 ziarul scoate un supliment umoristic „Baba Satului", ce apărea bilunar în 8 pagini, în redactarea lui N. Mitru şi I. Rodină, deşi indicația din titlu suna „Moş Noia-Ordin", pseudonim, ce se difuza larg la sate, datorită conținutului: poezii, glume, ilustrații şi caricaturi. Într-o vreme, suplimentul se difuza gratuit, având şi o poezie înscrisă pe frontispiciu: „Dăm de ştire tot natului / Că numai „Baba Satului" / Nu se poate abona / Ci în cinste o vom da" (adică gratuit).

Între cele două războaie mondiale ziarul a avut şi o mică editură populară numită Biblioteca „Plugarul Român" în care au apărut câteva calendare şi călăuze pentru țărani, precum şi alte câteva lucrări ale unor condeieri locali.

În concluzie, un ziar cu o viață îndelungată, expresie a programului său şi a aderenței de care s-a bucurat din partea țăranilor, cu contribuție însemnată în ridicarea nivelului cultural al acestora.

ZIARE MUNCITOREŞTI TIMIŞORENE

Dezvoltarea economiei de tip capitalist a condus, implicit la apariția unei puternice clase muncitoare. De la primele tendințe de organizare a acesteia până la apariția primelor partide muncitoreşti, evoluția a fost rapidă. Apariția partidului politic al clasei muncitoare a însemnat un salt calitativ însemnat în acțiunile politice ale proletariatului. Printre inițiativele acestui partid al muncitorilor s-a numărat şi cea privitoare la apariția unor organe de presă care să popularizeze în rândul muncitorilor învățătura lui Marx şi Engels, să contribuie la maturizarea tuturor membrilor.

Timişoara a ajuns spre sfârşitul veacului al XIX-lea un punct industrial şi comercial important, beneficiind de munca de mii şi mii de muncitori. Satele din jur au furnizat noi şi noi contingente de muncitori în mare parte români. Pentru emanciparea lor culturală şi politică au apărut la Timişoara câteva organe de presă, adevărate organe de luptă politică.

Între anii 1903 şi 1904 (mai precis, între ianuarie 1903 şi aprilie 1904) apărea săptămânalul „Votul Poporului", subintitulat „organ pentru poporul muncitor român" şi având orientare social-democrată. Redactorii erau Al. Voichescu şi Petru Ponta. Este prima gazetă muncitorească în limba română, de orientare socialistă din imperiu. Greutățile financiare au făcut ca aceasta să-şi înceteze temporar apariția între noiembrie 1903– februarie 1904 şi apoi definitiv din aprilie acelaşi an.

Necesitatea unui organ de presă muncitoresc a făcut ca Petru Ponta, împreună cu tipograful Ioan Rodină şi Ioan Pescaru, să înființeze în 1905 un alt organ: „Muncitorul Român", ce a apărut, până ta anul 1907. Apariția era săptămânală şi organul urma întru totul pe cel al precedentului. Tipărirea era asigurată de tipografia „Muncitorul", situată pe strada Văcărescu, tipografie cumpărată prin împrumut de cei trei editori. În 1907, greutățile financiare au dus la sistarea gazetei. În ultima perioadă, aceasta avea un supliment umoristic în

dialect bănățean.

CLUBUL „CIUTURA" DIN FĂGET

Vechi centru de viață şi spiritualitate românească, Făgetul şi-a adus contribuția şi la marea epopee a Unirii. Din seria multiplelor acte ale acelor ani, iată acum una, poate mai hazlie, dar care ascunde sub ea aceeaşi fierbinte adeziune la cauza dreaptă a unirii tuturor românilor.

La 1893 se înființează aici o „Societate română de lectură", care avea drept scop propăşirea culturală. Ea a devenit repede un centru al vieții politice româneşti locale. Tot începutul veacului însă, aspre legiuiri antiromâneşti i-au închis porțile. Tineretul nu s-a lăsat învins. Sub semnul hazliu al noului club înființat, pe nume „Ciutură", se puteau aduna toți românii. „La clubul nostru se cânta şi încă de zor, ba chiar cu cor şi cu orchestră". Veselia nu avea nimic din petrecerile adoptate ca paravan; erau cântece patriotice, însuflețind mişcarea românească. Ba, mai mult, „ciuturaşii" înființează «Comitetul local al societății pentru fond de teatru», dând şi mai multe reprezentații".

O diplomă din 1908, completată în 1912, redă, sub paravanul adoptat de „ciuturaşi", idealurile mişcării naționale româneşti. Iată câteva din cuvintele înscrise aici la 6/19 decembrie 1912: „Acest semn de viață socială românească în Făget dorim, să fie păstrat cu demnitate la loc cuvenit — până va fi sosit «Ora mântuirei» (ziua unirii, n.n.). Iar atunci, toți „ciuturaşii" din toate părțile vor avea din nou să se întrunească la o nouă sigilare festivă, sub mândrul nostru tricolor şi uniți în cuget, uniți în simțiri, îşi vor aduce aminte, ei încă cei vii şi veseli, de frații lor antecesori, care poate n-or mai fi, care poate că s-or fi stins în luptă glorioasă şi vor fi prefăcuți în cenuşă. Şi am scris în zile grele de ispită, dar plin de încredere în

viitorul poporului românesc”. Titularul diplomei era preşedintele (vătaful) clubului, cunoscutul poet George Gârda.

„DRAPELUL” DIN LUGOJ

La 1 ianuarie 1901, apărea la Lugoj primul număr al ziarului „Drapelul”, sub redacția lui Valeriu Branişte, unul dintre cei mai activi şi competenți jurnalişti români. Timp de două decenii — data încetării apariției fiind 1920 —, „Drapelul” a reprezentat unul dintre principalele puncte de sprijin ale luptei naționale a românilor bănățeni.

De la început, ziarul s-a remarcat atât prin ținuta grafică, cât mai ales prin conținutul de idei promovat. Având un grup de colaboratori de excepție, printre ei Coriolan Brediceanu, Ion Vidu, Cornel Grofşorean, Mihail Gaşpar şi alții, coloanele sale găzduiau de fiecare dată articole de fond şi articole de informare politică, culturală, de multe ori în ciuda severelor prescripții ale cenzurii. Atitudinea antidualistă răzbate din fiecare număr al ziarului, iar dorința de făurire a unității statale româneşti este deziderатul suprem, explicit sau implicit, al redacției.

Prin pana lui Valeriu Branişte în special, înfruntând greutățile politice şi financiare, trecând peste procesele de presă, peste cenzură etc., „Drapelul” lugojean s-a ridicat şi a rămas un port-drapel al fierbinților năzuințe româneşti. Documentate, impecabile ca stil şi limbă, articolele lui V. Branişte erau, de fiecare dată, citite şi comentate în lumea rurală şi urbană a zonei, răspândind şi întreținând speranța şi posibilitatea unirii tuturor românilor. Ziarul a reflectat viața satelor bănățene, problemele cu care se confrunta țărănimea. Cel ce deschide paginile ziarului va înțelege mai bine aceste cuvinte. Mişcarea muncitorească şi socialistă, atât prin idealurile sale economice cât şi prin cele politice, a fost apropiată redacției „Drapelului” lugojean. Informația curentă, bogată şi diversificată, aducea la cunoştință

cele mai interesante ştiri pentru populaţia românească.

„Drapelul" din Lugoj s-a înscris ca o realizare de frunte a publicisticii româneşti de la începutul veacului, cu rol însemnat în educarea politică a maselor în preajma Unirii din 1918.

O CARTE MAI PUŢIN CUNOSCUTĂ

Apărea în anul 1911, la Piteşti, o carte de 70 pagini, format mic, intitulată *Treizeci de zile la Banat*, de un autor necunoscut marelui public: Petre Godescu. Lucrarea a fost prilejuită de încheierea merituoasă a studiilor şi o călătorie de o lună prin Banat. Pagini frumoase are despre lupta naţională a românilor, plăcerea muncii şi gospodărirea bunurilor, ca şi despre firea veselă a bănăţeanului.

Itinerariul călătoriei sale a fost următorul: Ada-Kaleh, Băile Herculane, Caransebeş, Lugoj, Herendeşti, Sâhla, Coştei, Timişoara, Oraviţa, Timişoara, Topolovăţu Mare, Sânandrei. Din relatările sale, prezentăm doar câteva. Astfel, Timişoara este „oraş mare şi bine îngrijit, destul de luxos şi pornit pe drumul luxului, Timişoara s-ar părea şi mai frumoasă prin clădirile sale măreţe, de n-ar fi aşezată pe o suprafaţă atât de mare. Lume multă e dusă de la un loc la altul de vagoanele tramvaiului ce străbat cu uşurinţă străzile oraşului umbrite de şiruri nesfârşite de arbori. Lucrători mulţi dărâmă cu luare aminte zidurile părăginite ale puternicei cetăţi de odinioară, stropită cu atâta sânge ostăşesc.

La Topolovăţu Mare îl cunoaşte pe Nicolae Martinovici, stupar cu faimă peste multe hotare europene. „Sunt condus în tot cuprinsul gospodăriei sale bogată şi bine orânduită şi săptămâni întregi nu m-aş fi săturat ascultându-i vorba şi privind cum acea lume de albine de tot soiul... bucuroase zboară în jurul părintelui lor, răsplătindu-l cu mii de kilograme de miere în tot anul, grija ce-a avut de a le primi şi cultiva tot felul de flori, plante şi pomi roditori, ce fac un adevărat paradis din acest colţişor al

pământului”.

FURTUNOASA TOAMNĂ A ANULUI 1918

În condițiile în care sfârşitul primului război mondial era cert, lupta națională a popoarelor din imperiul austro-ungar cunoaşte forme ample de manifestare. Lupta revoluționară se concretizează în revoluții naționale care duc la constituirea de state naționale. Românii din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş şi Bucovina, regiuni aflate sub dependența imperiului dualist, îşi desăvârşesc şi ei revoluția națională.

Masele sunt cele care dau semnatul acestei mişcări. La 6 octombrie 1918 se desfăşoară la Timişoara o puternică demonstrație antihabsburgică; în 10 octombrie, la Arad are loc o demonstrație de stradă cu revendicări economice, care se transformă într-una cu caracter politic, muncitorii cerând încetarea războiului, pâine şi pace, drepturi pentru popor.

La începutul lunii octombrie 1918, se activizează şi conducerile celor două partide politice româneşti, Partidul Național Român şi Partidul Social-Democrat, care hotărăsc să colaboreze în cadrul unui consiliu comun. Pe 12 octombrie 1918 se desfăşoară la Oradea şedința P.N.R., care adoptă o rezoluție, concepută de Vasile Goldiş, prin care cere dreptul de autodeterminare al românilor şi necesitatea convocării unei adunări naționale a acestora la Alba Iulia. Această declarație este citită în parlamentul budapestan pe 18 octombrie, momentul marcând declanşarea procesului de autodeterminare națională a românilor din monarhia austro-ungară.

CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN CENTRAL

Întâlnirile dintre conducătorii celor două partide politice ale românilor (P.N.R. şi P.S.D.) se înmulțesc aşa încât în zilele,

de 23–24 octombrie este subliniată necesitatea înfiinţării unui organ reprezentativ al mişcării naţionale româneşti.

În dimineaţa zilei de 31 octombrie 1918 s-a constituit Consiliul Naţional Român Central, având în componenţă 12 membri, câte şase din partea fiecărui partid. În primele şedinţe (desfăşurate la 31 octombrie şi 2 noiembrie) s-a pus problema unirii cu România şi forma juridică a viitorului stat naţional român unitar. În acest context revoluţionar, acţiunile de masă ale muncitorimii iau amploare, atât la Timişoara — unde se desfăşoară aproape în fiecare zi —, cât şi la Lugoj, Reşiţa şi întreaga zonă minieră bănăţeană.

Dintre măsurile adoptate de către C.N.R.C. — al cărui sediu se va muta, în 3–4 noiembrie, la Arad — se remarcă formarea în fiecare localitate a unul consiliu naţional român local, a gărzilor naţionale româneşti aflate în subordinea acestuia; acestea sunt primele activităţi de autoguvernare naţională.

CONSILIUL MILITAR NAŢIONAL ROMÂN DIN TIMIŞOARA

La 31 octombrie 1918 ofiţerii şi soldaţii români din garnizoana Timişoara prin intermediul căpitanului dr. Aurel Cosma, aduc la cunoştinţa comandamentului militar austro-ungar următoarele hotărâri: 1) Decretează cu ziua de azi, constituirea Consiliului militar naţional român; 2) Declară că atitudinea lor va fi întru totul conformă celor care vor fi luate de către C.N.R., căruia i se alipesc cu nestrămutată credinţă; 3) Sunt gata întotdeauna a conlucra în orice direcţie pentru menţinerea ordinei interne şi externe. Această hotărâre este difuzată şi celorlalte consilii militare naţionale.

În seara aceleiaşi zile, ofiţerii şi soldaţii români din Timişoara au ţinut o întrunire, alegând şi comitetul executiv al C.M.N., inclusiv o conducere militară, în persoana lt. col. Miron

Şerb. După încheierea adunării, cei prezenţi s-au îndreptat spre primărie, intonând cântece patriotice. Adunarea s-a încheiat printr-un discurs al lui Aurel Cosma.

GĂRZILE NAŢIONALE ROMÂNEŞTI

Concomitent cu înfiinţarea C.N.R. locale, se formează şi gărzi naţionale locale, ce au drept scop apărarea intereselor româneşti în faţa unor posibile presiuni militare externe sau dezordini interne, precum şi asigurarea ordinii şi legalităţii zonelor româneşti.

Primul consiliu militar român se constituie la Timişoara în 31 octombrie 1918, urmat în zilele următoare de fiecare oraş şi comună. Detalii s-au păstrat despre batalionul românesc de la Lugoj şi garda naţională din Caransebeş.

În urma adunării de 1a 13 noiembrie din grădina Concordia din Lugoj, se formează un batalion cu trei companii, ale căror efective se completează în câteva zile. Apelul adresat voluntarilor le cere: „Înrolaţi-vă fără amânare în batalionul românesc, întemeiat la Lugoj. Veniţi cu credinţă şi însufleţire ! E vorba de apărarea cinstei noastre naţionale şi de scutul moşiei noastre româneşti... Veniţi fraţilor, căci cauza dreaptă şi sfântă ne cheamă”.

Garda naţională din Caransebeş număra circa 230 tineri orăşeni, studenţi şi militari. Aceştia purtau uniforme cu căciuli înalte de curcani cu pană şi cocardă tricoloră, fiind dotaţi cu carabine mitraliere, camioane, căruţe şi cai. Au acţionat cu maximă eficienţă pe teritoriul oraşului, asigurând paza acestuia şi menţinerea ordinii. La mai multe decenii de la Unire, unul dintre participanţi şi-a amintit câteva versuri din imnul gărzii naţionale:

„Aşa scrie prin «Românul» şi-aşa scrie prin

«Drapelul»

Căci e liber tot românul, soarta să dispună el.
De la Tisa pîn' la mare, unul este glasul nostru
O frenetica strigare, Ura România mare!
Sub drapelul nostru mândru şi sub scumpul tricolor
Am grăbit şi eu să intru în garda românilor
Vivat, vivat, să trăiască, la mai multe mii să crească,
Pe pământul strămoşesc, batalionul românesc".

JEBELUL ÎN TOAMNA ANULUI 1918

În consens cu marile evenimente din toamna altului 1918, la Jebel se desfăşoară o acțiune revoluționară de răsunet. La 30 octombrie, locuitorii s-au, adunat în fața casei lui Nicolae Icobescu, înarmați cu puşti, pistoale, furci şi ciomege. Discursul înflăcărat al acestuia îi chema la înlăturarea vechilor rânduieli şi la instaurarea altora noi, proprii năzuințelor româneşti. În fruntea lor se afla steagul tricolor, cu care mulțimea s-a îndreptat spre centrul satului. Au ocupat primăria şi postul de jandarmi, confiscând arhiva. Au instalat un nou primar, în persoana lui Iosif Bălan, fost soldat şi voluntar. Au ars registrele de dări şi rechiziție. Un detaşament înarmat a ocupat stația de cale ferată.

În seara aceleiaşi zile, ca şi în ziua următoare, 1 noiembrie, au fost devastate conacele, prăvăliile şi magaziile cu grâne ale marilor bogătaşi din sat, cerealele, alimentele, uneltele şi maşinile agricole au fost sechestrate, înregistrate pe liste şi apoi distribuite țăranilor săraci şi văduvelor de război. Unii dintre notabili au fugit la Timişoara. În dimineața zilei de 3 noiembrie 1918, în sat au sosit două căruțe pline cu jandarmi, care au început terorizarea locuitorilor. La început au fost doar bătăile şi schingiuirea, urmate de încercarea de a recupera bunurile împărțite oamenilor. Au urmat apoi execuțiile cu sânge rece, fără nici o judecată, a 6 locuitori, toți foşti soldați, participanți la evenimente.

În fața acestei situații, sătenii se ridică pentru a doua oară. Se constituie în grabă garda națională română, care pune mâna pe arme şi îi alungă pe jandarmi şi pe acoliții lor, asigurând în continuare liniştea comunei, în conformitate cu hotărârile Consiliului Militar Român de la Timişoara.

„SUS FRUNTEA”

de Geniu Popoviciu

Români încătuşați de veacuri
Cu lanțuri grele, ruginite;
Sunat-a ceasul dezrobirii!
Sus fruntea, frunțile cernite!
Azi ochii voştri pierduți în lacrimi
Privesc zorirea dimineții
Din strălucirea primei raze
Aflați scânteia nouă a vieții.

Căci limba scumpă, strămoşească
— Tezaur apărat cu sânge —
E iar în stăpânirea voastră,
Române drag, taci, nu plânge...

Descătuşat, priveşte mândru
La zilele afurisite
Şi iartă-le acum păcatul
Sus fruntea, frunțile cernite!

NOUTĂȚI LITERARE

Lira libertății este titlul unei colecții de cântece naționale aranjate de redactorui nostru responsabil (Valeriu Branişte, n.n.),

apărută acum în o frumoasă broşură (la Lugoj, n.n.). Cuprinde: imnuri, marşuri, doine, hore şi alte cântări reînviate. „Liră literară voim să dăm în mâna fiecărui român — zice editorul în cuvântul său — la popor liber, liră liberă se cade, căci, întru toate trebuie să edificăm între noi şi prin noi o lume nouă: o lume visată de poeții noştri” (Anunț apărut în presa vremii, decembrie 1918).

„*Deşteaptă-te române!*, imnul național de Andrei Mureşianu, textul corect, a apărut în ediție separată, anume tipărit pe hârtie tare, ca să-l poată avea flecare român la sine: bărbați, bătrâni, juni — cum zice însuşi poetul — să-l cânte la ocaziuni de manifestare c-a sosit ceasul mântuirii. Fiind scop de binefacere, să nu întârzie nimeni a-şi comanda”. (anunț din presa vremii, decembrie 1918).

VALERIU BRANIŞTE: „LA ALBA IULIA”

„Un fior sfânt cutremură astăzi toate inimile româneşti la gândul măreței adunări de la Alba Iulia, unde, după veacuri de patimă şi robie, este chemat poporul românesc să-şi proclame libertatea sa națională. Va fi o zi istorică, o zi neuitată în viața poporului, o zi de la care se va data o epocă. O zi pe care o vor aminti urmaşii îndepărtați cu evlavie şi admirație. La Alba Iulia se va începe un nou capitol al istoriei naționale româneşti. Iar conținutul acestui capitol va fi dat prin vrednicia celor de față şi a urmaşilor noştri... Ne vom gândi la noi, la urmaşii noştri, la drepturile noastre, la libertatea noastră. Ne vom spune voința nestrămutată, aşa cum s-a oțelit aceasta în cursul vremurilor de grea cumpănă, vom spune la auzul întregii lumi, că suntem şi voim să fim. Dar n-avem să ne gândim numai la noi… Pentru noi, pentru trecutul nostru pentru toate suferințele noastre din trecut şi pentru toate jertfele ce-am fost nevoiți a le aduce în grelele frământări pentru lumină şi libertate, va fi cea mai splendidă satisfacție când concetățenii noştri de altă limbă şi le-

ge se vor convinge, că libertatea noastră națională este suprema garanție a libertăților și drepturilor lor firești în viitoarea democrație românească. Cu aceste gânduri, cu această convingere fermă și cu această voință neclătinată, plecăm la Alba Iulia spre a ne proclama libertatea noastră națională”.

1 DECEMBRIE 1918, ALBA IULIA

Cu o zi înainte la 30 noiembrie, delegații bănățeni s-au întrunit într-o clădire din Alba Iulia sub președinția dr. Aurel Cosma și au hotărât, în unanimitate „Unirea Banatului, fără condițiuni, cu Patria-Mamă România!”

În dimineața zilei de 1 Decembrie Alba Iulia era o mare de oameni. Securitatea adunării era asigurată de cei o mie de componenți ai gărzii naționale românești, conduse de căpitanul Medrea. În sunetul clopotelor, în fâlfâitul steagurilor, în culorile vii ale costumelor naționale, în expresiile de pe fețele oamenilor se citea un singur gând — Unirea. Oamenii treceau cântând și chiuind de bucurie spre câmpul lui Horea, unde avea să se desfășoare citirea hotărârii celor 1.228 de delegați. Înainte de aceasta, delegații se întrunesc într-o sală, cunoscută de atunci drept „Sala Unirii”. La ora 10,45, Ștefan Cicio Pop deschide Adunarea Națională a poporului român. Rostește o scurtă cuvântare, după care îi salută pe delegații aleși și pe membrii de drept ai adunării. Se anunță prezența delegațiilor din 27 comitate, reprezentând 130 cercuri electorale. Se alege apoi Biroul de conducere al Adunării. Conducătorii P.N.R. și P.S.D. rostesc cuvântări, descriind suferințele românilor, jertfele de sânge date de aceștia și dorința lor unanimă pentru unirea cu țara mamă.

După încheierea acestor cuvântări, Adunarea Națională, într-o atmosferă de entuziasm greu de descris, votează texul rezoluției de unire cu România. Conducătorii adunării se deplasează până a tribuna centrală de unde anunță întregii

mulțimi această unire. Se intonează cântece patriotice. De la cele patru tribune se explică poporului însemnătatea acestui act istoric. Mulțimea ovaționează îndelung pentru triumful visului de veacuri ale românilor. Până seara străzile bătrânei cetăți cunosc animația acestei deosebite stări emoționale.

MIŞCĂRILE ȚĂRĂNEŞTI DIN 1918

Amplul proces revoluționar din toamna acelui an a avut repercusiuni adânci şi în lumea satelor. Țăranii au fost cei ce au dus greul în timpul anilor de război, atât prin jertfele umane, cât şi prin sarcinile economice împovărătoare pentru susținerea acestuia. Ura lor împotriva reprezentanților autorităților locale — jandarmi, notari, solgăbirăi — s-a manifestat acum cu putere, aceştia fiind constrânşi să-şi părăsească funcțiile.

Semnalul revoltelor țărăneşti fiind dat, alungarea vechilor autorități a fost urmată de atacarea conacelor moşiereşti. Alături de caracterul social, mişcările aveau şi un caracter național, majoritatea țărănimii fiind români, asupriți pe un dublu plan: social şi național. Din documentele vremii rezultă că aceste mişcări au cuprins peste trei sute de localități bănățene, în cele mai multe sătenii înființând sfaturi țărăneşti, care s-au alăturat mai apoi consiliilor naționale locale româneşti.

CONSILIUL NAȚIONAL GERMAN

„Subscrişii avem onoarea a vă aduce la cunoştință că locuitorii comunei Caransebeşul Nou s-au constituit în consiliul național german, hotărând că devreme ce comuna noastră se aflâ situată între comunele româneşti dorim cu toții ca între noi să fie bună înțelegere. Consiliul nostru aderează întru toate Consiliului Național Român Central supunându-se ordinelor acestui Consiliu precum şi Consiliului Național Român din Caransebeş.

Caransebeşul Nou, la 11 noiembrie 1918. Semnează cei 10 membri ai consiliului naţional german, iar adresa de mai sus este înaintată C.N.R. din Caransebeş.

MANIFESTUL „CĂTRE POPOARELE LUMII” 18 NOIEMBRIE 1918

C.N.R.C. publică la 18 noiembrie un apel adresat tuturor popoarelor lumii, în care îşi afirmă dorinţa unităţii statale a românilor şi demască politica de asuprire naţională la care au fost supuşi aceştia în monarhie. Manifestul a fost redactat de către ideologul mişcării româneşti, Vasile Goldiş, şi a fost semnat de către Ştefan Cicio Pop, preşedintele C.N.R.C. şi Gh. Crişan, secretarul consiliului.

„Naţiunea română din Ungaria şi Transilvania ţinută de veacuri în robie trupească şi sufletească de către clasa stăpânitoare a poporului maghiar, eliberată acum din sclavie prin strălucita învingere a armelor, cari s-au luptat pentru drepturile civilizaţiei umane, împotriva principiului barbar al opresiunii naţionale şi de clasă, înaintea opresorilor de până aici a declarat voinţa sa de a se constitui în stat liber şi independent, spre a-şi putea valida nelimitat forţele în serviciul cultural şi civilizaţiei omeneşti... Anunţând popoarelor lumii această voinţă şi hotărâre a sa, naţiunea română din Ungaria şi Transilvania invocă pe seama sa sprijinul lumii civilizate şi geniul libertăţii omeneşti, declarând sărbătoreşte că din ceasul acesta, oricum vor decide puterile lumii, ea este hotărâtă a pieri mai bine decât a suferi mai departe sclavia şi atârnarea. Naţiunea română din Ungaria şi Transilvania speră şi aşteaptă, că în năzuinţa ei pentru libertate o va ajuta întreg neamul românesc, cu care una vom a fi de aici înainte.

CONVOCAREA ADUNĂRII NAŢIONALE DE LA ALBA

IULIA
(20 NOIEMBRIE 1918)

„Istoria ne cheamă la fapte. Mersul irezistibil al civilizațiunei omenești a scos și neamul nostru românesc din întunericul robiei la lumina cunoștinței de sine. Ne-am trezit din somnul de moarte și vrem și trăim alături de celelalte națiuni ale lumii liberi și independenți. În numele dreptății eterne și al principiului liberei dispozițiuni a națiunilor, principiu consacrat acum prin evoluțiunea istoriei, națiunea română din Ungaria și Transilvania are să-și spună cuvântul său hotărâtor asupra sorții sale și acest cuvânt va fi respectat de lumea întreagă... În scopul acesta, convocăm Adunarea națională a națiunii române din Ungaria și Transilvania la Alba Iulia, cetatea istorică a neamului nostru, pe ziua de 18 noiembrie/1 decembrie st. n.a.c. la orele 10 a.m." Urmează 12 puncte referitoare la cei ce pot fi aleși deputați și la condițiile ce trebuiesc îndeplinite.

CREDENȚIONALELE UNIRII

Lupta seculară a românilor pentru unirea cu țara s-a definitivat la 1 decembrie 1918, prin încheierea procesului de formare a statului național unitar român. Din perioada imediat premergătoare acestui act, aceea a alegerii deputaților pentru Alba Iulia, votați de către locuitorii satelor și delegați să-i reprezinte prin așa numitele „credenționale", prezentăm conținutul celui semnat la Ghilad în 24 noiembrie 1918: „Iscălitul Consiliu Național Român din Ghilad (Comit. Timiș, cercul Ciacovei), ales la această demnitate din voia obștei poporului român din Ghilad, prin aceste Litere credenționale delegăm din sânul nostru pe d-nul Gheorghe Nicolescu să ia parte la Congresul Național al tuturor românilor din Ardeal ce va avea loc la 1 decembrie 1918 în Alba Iulia, și împuternicim pe numitul dn. Gheorghe Nicolescu ca la acest congres să reprezinte interesele

noastre conform dorinței poporului românesc din Ghilad. Ghilad, la 24 noiembrie 1918, Consiliul Național Român din Ghilad, preşedinte Nicolae Chicomban”.

DIN CREDENȚIONALELE UNIRII

Odată cu publicarea regulamentului pentru alegerea deputaților, în întreg teritoriul românesc se desfăşoară însuflețite adunări populare care hotărăsc numele trimişilor lor la Alba Iulia şi le încredințează voința de unire eu țara mamă. Pentru vibrantul mesaj de patriotism, pentru durerile de până acum, reproducem mesajul adunării românilor din Beba Veche: „Mărită Adunare Națională! Noi, românii din cea mai nordică extremitate românească a comitatului Torontal, noi cari aici am fost straje neadormită a întregului neam românesc, noi cari în vălmăşagul acesta de popoară, ca fii credincioşi ai neamului nostru, am simțit mai grozav tirania dominațiunei străine, noi din cuibul acesta — Beba Veche, unde ne zac îngropați şi moşii şi părinții noştri, morți cu dorul unui vis neîmplinit, trimitem azi, când la Alba Iulia aleargă tot românul de bine, măritei noastre adunări naționale, salutul nostru frățesc!

Iar pe delegații noştri, dl. învățător Nicolae Vasilie şi soții, îi împuternicim ca, în fața întregii noastre adunări naționale, să fie rostitorii înflăcărați ai adevăratelor noastre sentimente româneşti, să adereze în numele nostru la toate hotărârile adunării naționale, luate pentru asigurarea binelui şi fericirei trainice a neamului românesc de pretutindeni şi să roage pe conducătorii mari ai neamului românesc ca atunci când se va pecetlui soartea neamului românesc să nu-şi uite nici de cea mal expusă comună românească, de comuna Beba Veche şi pe locuitorii ei scăpându-i de sub jugul dominațiunei străine, să-i încorporeze la neamul românesc. Trăiască adunarea națională! Trăiască vrednicii conducători ai neamului românesc!” Urmează semnăturile membrilor sfatului național românesc.

PROTOCOL

„Luat în comuna Gătaia la 15/28 noiembrie 1918, în adunarea electorală a cercului electoral pentru alegerea a cinci reprezentanți (delegați), care să reprezinte acest cerc electoral la adunarea națională a națiunii române din Transilvania convocată la Alba Iulia, pe ziua de 18 novembre (1 decemvrie n.) 1918.

Preşedintele Consiliului național român din Gătaia dr. Nicolae Popovici, după ce salută pe cei adunați, roagă adunarea ca să-şi aleagă un preşedinte şi un notar pentru conducerea adunării. Adunarea alege ca preşedinte pe dr. Nicolae Popovici, iar ca notar pe preotul Petru Buhariu.

Preşedintele adunării declarând adunarea deschisă, constată că la adunare s-au prezentat un număr însemnat de alegători şi popor mult din comunele din cerc: Gătaia, Sculea, Berecuța, Sîngeorge, Morava (Semlacu-Mare), Gherteniş, Şoşdea, Cerna, Cadăr, prin urmare la adunare este reprezentată majoritatea comunelor din cercul electoral. Roagă deci adunarea ca să aleagă, pentru reprezentarea cercului la Alba Iulia, cinci delegați. Adunarea alege cu aclamație delegați pe dr. Nicolae Popovici, din parohia Gătaia, Damaschin Marineu profesor în Deta, Ion Ciucurel, plugar în Şoşdea, Ioan Mitaru, paroh în Opatița şi Pamfilie Jurcovici, plugar în Gărtăniş, cărora li se înmânează credenționalele recerute subscrise de preşedintele şi notarul adunării electorale, precum şi de bărbații de încredere ai comunelor din cerc.

După mai multe vorbiri însuflețite, preşedintele încheie adunarea După ce protocolul prezent se autentifică prin subscrierea preşedintelui şi notarului adunării, precum şi a bărbaților de încredere, se predă d-lui dr. Nicolae Popovici, care va avea să-l prezinte adunării naționale. Gătaia la 15/28 novembre1918.

DELEGAȚII BĂNĂȚENI PENTRU ALBA IULIA

Imediat după publicarea convocării pentru adunarea națională şi a regulamentului cadru de desfăşurare a alegerilor, românii bănățeni, înfruntând piedici nenumărate, puse la cale de trupele de ocupație, străine au început să-şi desfăşoare adunările locale pentru alegerea delegaților lor. Într-o atmosferă însuflețitoare, românii şi-au ales delegații, în perioada cuprinsă între 25 şi 28 noiembrie 1918. Între aceştia pot fi întâlniți numeroşi țărani, învățători, avocați, medici, preoți, studenți. Imediat după aceste alegeri, ei îşi încep pregătirile pentru plecare, însuflețiți de îndemnurile celor care i-au delegat.

Plecarea lor s-a făcut în condiții deosebit de grele, întrucât trebuiau să evite orice fricțiune cu trupele de ocupație spre a obține autorizația de plecare. Printre primii, la 27 noiembrie, a plecat un grup din părțile lugojene. I-a urmat o altă parte, pe 28 noiembrie, dar abia intervenția energică a lui Valeriu Branişte a reuşit să le elibereze calea spre Alba Iulia, la 60 de delegați. În 30 noiembrie un tren special a plecat din Lugoj cu circa 300 delegați. Trenuri similare au plecat şi din Timişoara şi Arad. Cei din zona Caransebeşului au plecat prin Hațeg. Au fost însă cazuri de delegați care au fost împiedicați să plece sau să ajungă, cum este cazul delegației din Giulvăz, arestată în gara Timişoara şi eliberată abia în seara zilei de 30 noiembrie. Asemeni lor, o parte din delegații din sudul Banatului au fost siliți să rămână fie în comunele lor, fie în diverse porțiuni ale drumului spre Alba Iulia.

O SCRISOARE

Ziarul lugojean „Drapelul” publică, în două numere consecutive, mărturia unui participant la marea adunare care se

semnează modest G. B. Considerăm că este vorba despre învăţătorul şi poetul bănăţean George Bălteanu. Iată câteva dintre cele mai semnificative fragmente ale acestei mărturisiri: „Prietine! M-ai rugat să-şi scriu, cum am umblat şi văzut la Alba Iulia. Eu am cam întârziat şi aşa cele mai multe le vei şti din raporturile ziarelor... Valurile mulţimei însufleţite m-au luat şi pe mine înainte... M-am întors, abia răzbind prin mulţime, dar n-am mai putut răzbate în sală. Atunci dimpreună cu alţii, ne-am luat din nou cu mulţimea poporului înainte. Pe drum la dreapta şi la stânga, tot feciori, bărbaţi şi chiar bătrâni în haine ţărăneşti cu arma la umăr iar sus, pe ziduri, sentinele păzeau „cetatea noastră". Când am ajuns înaintea porţii istorice a Marelui Mihaiu Viteazul, vedeam parcă aievea intrarea lui în Alba Iulia, după cum o închipuiam din icoana mare care se mai află şi astăzi în unele case româneşti. Deasupra ei juca un drapel mare tricolor în bătaia vântului de toamnă. La stânga lui salută o sentinelă... Ajungem la locul celor patru tribune, poporul le înconjura şi aştepta mântuirea. Din marea mulţimei se ridică pădurea de stindarde bătute de vânt spre oraş, închipuind parcă legătura gândului mulţimei cu reprezentanţii din constituantă, care în această vreme hotărăsc mărturisirea crezului nostru — alipirea tuturor românilor la România liberă... Muzică, jocuri şi cântece naţionale ţin lumea laolaltă care la o vreme părea tot mai nerăbdătoare în aşteptarea aleşilor neamului, ca să vestească solia mântuirii. În pauze, fruntaşii ţin vorbiri şi întăresc credinţa poporului pentru cauza dreptăţii în această zi istorică... După o lungă aşteptare, se aude că vin apostolii mântuirii. Lumea fierbe într-o mişcare generală, iar văzduhul răsună de strigătele tuturor: Să trăiască! Îi ascultă şi prin jurământ cu ridicarea mâinilor spun cu însufleţire dorinţa neamului românesc din Ungaria, din Ardeal, din Bănat: Alipirea la România liberă, care dorinţă a străbătut la noi românii subjugaţi până în adâncurile sufletului… Iartă-mă prietine că partea din urmă, cea mai înălţătoare a sărbătorii n-am răbdare s-o scriu, dar a fost atât de măreaţă încât a o spune limba nu poate!

DE LA MARELE SFAT NAȚIONAL ROMÎN

„Întrunindu-se după adunarea națională de la Alba Iulia, Marele Sfat de 180 membri, aleşi în acea adunare, a designat din sânul său un comitet de 15 membri, sub prezidiul dl. dr. Iuliu Maniu, cu încredințarea de a conduce, în mod provizoriu, toate afacerile națiunii române din Ardeal, Bănat şi părțile ungurene, până la întrunirea Constituantei fiind până atunci responsabil pentru toate faptele sale Marelui Sfat de 150 membri…”

SERBARE NAȚIONALĂ LA SILAGIU

Miercuri 4 dec./nou. Silagiu avu parte de o sărbătoare națională, cum poate niciodată n-a mai fost. Anume: dl. George Muntean (...), în societatea silăgenilor ce se întorceau de la Alba Iulia, înv. Nicolae Lugoşan, Nicolae Rîmneanțu, George Sîrbu, Simion Cernenațu şi George Borca, a luat-o de-a dreptul către Silagiu, cu dorul fierbinte ca toate cele văzute în cetatea istorică a neamului nostru să le împărtăşească şi celor de aici. Bucuria celor prezenți a fost de nedescris când dl. Munteanu ținu o alocuțiune bine potrivită, relevând îndeosebi calvarul de suferințe de care până acu avu parte poporul românesc de aici, până ce ziua în veci neuitată de la Alba Iulia, prin decretarea uniunii tuturor românilor, făcu capăt atâtor nedreptăți. Neamul românesc de pe aceste plaiuri acum poate privi cu îndreptățită nădejde spre viitor. Se cere însă cumpătat trezire, muncă fără preget, ascultare şi ordine desăvârşită în toate direcțiunile. Numai păstrând aceste curate sentimente şi iubindu-ne reciproc unul pe altul — putem primi cu deplină bucurie razele binefăcătoare ce negreşit au să izvorască din hotărârile de aur ce s-au adus în cetatea glorioasă a lui Minai Viteazul... Într-un ton melodios şi cuprins de adevărat entuziasm, începe până ieri

oropsitul nostru imn: „Deşteaptă-te, române”!, care asemenea fu continuat de corul dirigiat de înv. Nicolae Lugoşan, cu un elan de însuflețire cum numai paserea acum scăpată din robia coliviei e capabilă. Şiroaie de lacrimi brăzdau fețele încrețite de năcazuri a celor mai în etate.... Această serbare a descătuşării pe veci s-a gravat în inimile setoase ale silăgenilor... Pe lucru deci, căci vremea ne cheamă, dar totodată şi trece!” (Relatare din presă).

FESTIVALUL STUDENȚILOR

„Societatea de lectură „Mihai Vodă Viteazul” a studenților români din Lugoj organizează mâine, duminică (9 decembrie, n.n.) o întrunire festivă, la orele 3 d.a., în sala mare a şcolii româneşti din localitate, cu următorul program: *Trei culori*, cor 4 voci, condus de Filaret Barbu; *Noi vrem pământ*, poezie de G. Coşbuc, declamată de C. Proştean; *Duet* şi alte opuri de muzică executate la violină de F. Barbu şi la pian de C. Iorga”. (Relatare din presă).

FESTIVITATE LA CIREŞU

„Miercuri, 11 decembrie, a avut loc la Cireşu (zona Lugoj) o ceremonie dedicată steagului național românesc. Au participat invitați din Găvojdia, Jdrioara, Jena şi Lugoj. Urmează discursurile unor fruntaşi ai satului şi invitați. Astfel, V. Bârlea explică din suferințele şi asupririle de ieri, învierea noastră națională de azi. În sfârşit, simpaticul poet G. B. (George Bălteanu, n.n.) explică însemnătatea tricolorului românesc, preamărind într-o poezie proprie firea neîntrecută a plugarului român… După-amiază, poporul adunat într-o sală încăpătoare a urmat mai departe serbarea întreruptă prin un joc aprins, la care se încinse aproape tot satul, până şi piticocii de băieți…” (Relatare din presă).

CLUBUL „2 APRILIE”

Cunoscută timişorenilor, clădirea clubului întreprinderii „Banatul”, aflată pe str. Ştefan cel Mare, păstrează imaginea unui eveniment cu largi repercusiuni asupra vieții muncitoreşti şi sindicale din România: Congresul Sindicatelor Unitare din România, desfăşurat aici între 2 şi 5 aprilie 1929. Peste 350 de delegați ai organizațiilor sindicale de pe cuprinsul întregii țări au dezbătut aici, timp de patru zile, cele 19 puncte aflate la ordinea de zi (printre ele: respectarea zilei de muncă de opt ore, asigurări sociale şi asistență medicală, concedii, înlăturarea şomajului). Prin hotărârile luate, acest mare forum al sindicatelor muncitoreşti, sindicate ce acționau în concordanță cu comuniştii, a contribuit la concentrarea activiştilor mişcării muncitoreşti şi sindicale, a forțelor şi energiilor revoluționare şi a ales o conducere capabilă să mobilizeze clasa muncitoare în lupta sa.

IOACHIM MILOIA (1897–1940)

Din scânteietoarea pleiadă de intelectuali bănățeni dintre cele două războaie, figura lui Ioachim Miloia se detaşează datorită pasiunii şi priceperii dovedite în activitatea sa pluridisciplinară. S-a născut la 3 mai 1897 la Ferendia, dintr-o familie de învățători. Studiile şi le începe la Caransebeş, apoi urmează facultatea la Bucureşti şi Roma. Aici obține în 1922 licența în arte şi în 1924 doctoratul în istoria artelor, fiind astfel primul bănățean posesor al acestui titlu; tot la Roma obține, în 1927, titlul de doctor în istorie şi filosofie. Pe întreg parcursul studiilor a adunat un material imens referitor la cultura şi civilizația românească.

În toamna lui 1927 este numit profesor la Timişoara, iar din 28 ianuarie 1928 este director al Muzeului Banatului din

Timişoara. În această calitate, Ioachim Miloia a dat dovada marilor sale calităţi. A fost, concomitent sau alternativ, arheolog, istoric, filosof, pictor, pictor-restaurator de monumente, profesor la Politehnică, critic de arta, literat, muzeograf, epigrafist. Studiile publicate ca şi rapoartele întocmite, aflate în arhive, păstrează această activitate multiplă şi cu rezultate ştiinţifice merituoase.

Ioachim Miloia a redactat, de multe ori singur, prestigioasa revistă „Analele Banatului”, în care a publicat o bună parte a cercetărilor sale pluridisciplinare. A fost redactor o vreme şi la Revista Institutului Social Banat-Crişana. Dintre acţiunile care i-au purtat amprenta se detaşează cele de organizator al Arhivelor statului Timişoara şi de preşedinte al multor comisii şi societăţi istorice, culturale şi artistice. Moare la 3 martie 1940, în vârstă de numai 43 ani.

UN INTERVIU AL LUI CONSTANTIN DAICOVICIU

Prin coloanele îngălbenite ale ziarelor se află încă multe mărturii despre viaţa şi preocupările înaintaşilor noştri. Iată acum câteva dintre mărturiile lui Constantin Daicoviciu, fiu al Banatului, consemnate în clădirea de atunci a muzeului (azi partea dinspre str. Alba Iulia a Operei), în prezenţa lui Ioachim Miloia, directorul instituţiei muzeale.

Între 16 şi 19 august 1939, Ioachim Miloia şi Constantin Daicoviciu au făcut periegheze arheologice în preajma Timişoarei, în încercarea de a afla diverse răspunsuri la problemele care-i frământau. În seara aceleiaşi zile lucrau amândoi în clădirea muzeului. Aici i-a surprins curiozitatea ziaristului care n-a scăpat ocazia unui interviu.

Iată afirmaţii ale marelui istoric, făcute atunci (adică exact acum o jumătate de veac) şi cititorii pot răspunde mai bine cit a evoluat de atunci situaţia cunoaşterii istorice a zonei noastre.

„În Banat problemele arheologice sunt multiple. Atât privitor la epoca preistorică cât şi pentru istoria acestui pământ sub dominația daco-romană şi în epoca migrațiilor. Referitor la formarea poporului românesc, Banatul e recunoscut ca teritoriu pe care continuitatea n-a putut fi contestată. Totuşi trebuiesc sporite dovezile materiale ale acestei continuități pe care istoricii o afirmă. Altă problemă mare o constituie arheologia medievală, care, în general este până acum puțin explorată în țara noastră. În ce priveşte Banatul el e împănat cu o mulțime de fortărețe şi cetăți medievale despre care cu multă uşurință s-a spus că ar fi toate ungureşti şi nemțeşti. Ba foarte multe din ele contau ca preistorice, sau chiar avare. O simplă recunoaştere pe teren cu d. Miloia ne-a lămurit. Pentru început din cauza lipsei mijloacelor materiale, lucrăm în apropierea Timişoarei atacând una din problemele cele mai controversate, pe aceea a valurilor romane cari străbat Banatul în trei sau patru valuri, aproape paralele”.

Săpăturile proiectate pentru acel timp erau Corneşti Cerneteaz şi Berini, urmând ca într-o altă etapă să fie extinse.

TROLEIBUZUL TIMIŞOREAN

Concepută şi proiectată de specialiştii fostei întreprinderi electro-tehnice din Timişoara, prima linie de troleibuz din România a intrat în funcțiune la 15 noiembrie 1941, pe un traseu de 3.490 m, ce se întindea între Gara de Nord şi piața N. Bălcescu. Timişorenii le numeau „firobuze”, nume folosit, uneori, şi azi. Primele şapte troleibuze au fost marca „Fiat” şi, cu ajutorul lor, în anul 1942 au fost transportați 54.000 călători. În anul 1943, pe cele trei trasee existente (Gara de Nord–Piața N. Bălcescu; Gara de Nord–Ronaț; Piața Libertății–Calea Lipovei) au fost transportați 665.280 călători, deci de 13 ori mai mult decât în anul precedent. În anul 1947, se dă în exploatare o linie de 1.070 m, din piața Bălcescu, prin Piața Unirii, până la depoul de tramvaie, iar în 1948, linia Plata

Unirii–Calea Aradului–Calea Lipovei, în lungime de 2.800 m.

De la aceste prime linii de troleibuz până la cele existente azi pe teritoriul municipiului, de la primele mii de călători până la milioanele de călători pe an, distanța a fost parcursă cu paşi repezi. De la importul de troleibuze până la troleibuzele autohtone, simple sau articulate, silențioase şi elegante, care circulă azi prin Timişoara, distanța este uriaşă.

TINERI TIMIŞORENI PE ŞANTIERE

Răspunzând chemării Partidului Comunist de a participa la munca de reconstrucție a României, sute şi mii de tineri timşoreni au participat, în primii ani de după război, la ample acțiuni de muncă patriotică. În perioada 1945–1946, tinerelul a acționat pentru înlăturarea urmelor războiului în Timişoara, iar în cursul anului 1947, în zona înconjurătoare. Cu prilejul Proclamării Republicii, apelul lansat tineretului român, „Veniți cu miile şi fiți în fruntea tineretului în brigăzile de reconstrucție, în spiritul care a animat pe brigadierii de la Agnita-Botorca", a găsit un puternic ecou şi în rândurile tineretului timişorean. Astfel, în cursul anului 1948, brigăzile timişorene erau prezente pe marile şantiere de la Bumbeşti–Livezeni, Salva–Vişeu, ca şi la muncile de desecare de la Banloc–Livezile sau la construcția liniei de tramvai Timişoara–Ronaț. Despre munca plină de elan a tinerilor aflați pe marele şantier Bumbeşti–Livezeni, ziarul „Drapelul roşu" („Luptătorul Bănățean") scria: „Timişoara şi județul Timiş-Torontal sunt reprezentate prin 220 de brigadieri, utecişti, care muncind acolo cu aceeaşi râvnă şi dragoste dovedite la executarea lucrărilor de folos obştesc din regiunea noastră, vor ajuta la terminarea cu un ceas mai devreme a unor mărețe opere constructive, de pe urma cărora țara întreagă va avea de câştigat". Aprecieri semnificative a publicat şi ziarul ‚Scânteia".